

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE VE SOSYAL HAYATTA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMELERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE VE SOSYAL HAYATTA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMELERİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK VE POLİTİK
YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf KILINÇ

**GAZİANTEP
HAZİRAN 2020**

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE VE SOSYAL HAYATTA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMELRİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE VE SOSYAL HAYATTA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMELRİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK VE POLİTİK
YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf KILINÇ

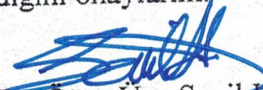
TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞRT. ÜYE. SEVER IŞIK

GAZIANTEP
HAZİRAN 2020

TEZ ONAY SAYFASI

Öğrencinin Adı ve Soyadı : Yusuf KILINÇ
Üniversite : Gaziantep Üniversitesi
Enstitü : Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Anabilim Dalı ve Program : Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı / Eğitimde ve Sosyal Hayatta
Sivil Toplum Örgütlenmeleri Programı
Tezin Başlığı : Türkiye’de Sivil İtaatsizlik ve Politik Yansımaları
Tezin Savunma Tarihi : 29.05.2020

Bu tezin Yüksek Lisans olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Dr. Öğrt. Üye Sevil HASIRCI
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

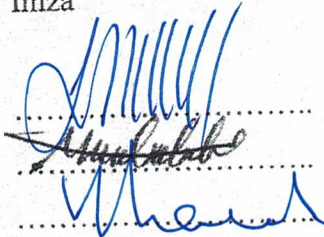

Dr. Öğrt. Üy. Sever İŞİK
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Dr. Öğrt. Üye. Sever İŞİK
Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK
Doç. Dr. Yücel KARADAŞ

İmza

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Zeynep HAMAMCI
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERİNE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde, bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

İmza :

Adı ve Soyadı: Yusuf KILINÇ

Öğrenci Numarası: 82628111001

Tezin Savunma Tarihi:21/05/2020

ÖZET**TÜRKİYE’DE SİVİL İTAATSIZLIK VE POLİTİK YANSIMALARI**

KILINÇ, Yusuf

Yüksek Lisans Tezi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde ve Sosyal Hayatta Sivil Toplum Örgütlenmeleri

Anabilim Dalı

Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde ve Sosyal Hayatta Sivil Toplum Örgütlenmeleri

Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğrt. Üye. Sever IŞIK

Haziran 2020, 158 sayfa

Dünyada iktidarın ortaya çıktığı tarihten bugüne dek var olan direniş olgusu kendini aktif ve pasif direnme şekilde ortaya koymuştur. İktidarı ve gücü elinde bulunduranlara karşı insanların sergilemiş oldukları direniş çeşitleri kendisini farklı yöntemlerle göstermiştir. Bu direnme modellerinden biri olan sivil itaatsizlik, şiddetin reddedilmesi, kamuya açık bir şekilde yapılması, sistemi tamamen yok saymaması, kamuya çağrı özelliği taşıması gibi temel nitelikleriyle diğer direnme modellerinden ayrılmaktadır. Tezimde baskıya ve zulme karşı direnmek için insanların tarihsel süreçte geliştirmiş oldukları düşüncelerini, semavi dinlerin direniş hususundaki tutumlarını incelemeye çalışacağım. Sivil itaatsizlik kavramının içeriğinin analizi yaparak temel unsurları detaylı olarak irdeleyeceğim. Modern çağda itaatsizlik uğruna düşünce üreten ve bedeller ödeyen öncü şahsiyetleri incelemeye çalışacağım. Sivil itaatsizlik olgusunun pozitif ve doğal hukuk açısından meşruiyetini tartışmaya çalışıp, vicdani ve ahlaki ilkeler doğrultusundaki kabul edilebilirliğini izah edeceğim.

Çalışmamın esas konusunu ise Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan belli başlı sivil itaatsizlik eylemleri ve eylemlerinin politik yaşamdaki etkileri oluşturmaktadır. Ülkemizde gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerinin siyasete, demokratik yurttaşlık bilincine katkısını, iktidara karşı sivil bir muhalefet olma özelliğini irdeleyeceğim.

Anahtar Sözcükler: Direnme Hakkı, Sivil İtaatsizlik, Aktif Direnme, Pasif Direnme, Şiddetsizlik

ABSTRACT
THE CIVIL DISOBEDIENCE IN TURKEY AND ITS POLITICAL
REFLECTIONS

KILINÇ, Yusuf

Master Thesis

Institute of Educational Sciences, Department of Civil Society Organizations in
Education and Social Life

Institute of Educational Sciences, Discipline of Civil Society Organizations in
Education and Social Life

Thesis Advisor: Assistant Professor Sever IŞIK

June 2020, 158 pages

The phenomenon of resistance that has existed since the emergence of power in the world has manifested itself as active and passive resistance. The types of resistance that people exhibit against those who have power and power have shown themselves in different ways. Civil disobedience, which is one of these resistance models, differs from other resistance models with its basic characteristics such as rejection of violence, making it open to the public, not completely ignoring the system, and having the feature of calling for public. In my thesis, in order to resist oppression and oppression, I will try to examine the thoughts that people have developed in the historical process and the attitudes of the heavenly religions towards resistance. I will analyze the content of the concept of civil disobedience and examine the main elements in detail. In the modern age, I will try to examine the pioneering figures that produce thoughts and pay for the sake of disobedience. I will try to discuss the legitimacy of civil disobedience in terms of positive and natural law and explain its admissibility in accordance with conscientious and moral principles.

The main subject of my work constitutes the major impacts in the political life and civil disobedience actions occur after 1980 in Turkey. I will examine the feature of civil disobedience actions taking place in our country as a civil opposition to politics, democratic citizenship awareness and power.

Key Words: Right to Resistance, Civil Disobedience, Active Resistance, Passive Resistance, Nonviolence

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmamda adaletsizlik ve haksızlık içeren yasalara karşı modern çağın pasif direnme modeli olan sivil itaatsizliğin düşünsel ve tarihsel temelleri açıklanmaya çalıştım. Devlet mekanizmalarının uygulamalarına karşı meydana gelen direnme modellerini kategorik olarak tasnif ettim ve sivil itaatsizliğin direniş olgusu içerisindeki yerini belirledim. Gerçekleşen bir eylemin sivil itaatsizlik olabilmesi için gerekli olan unsurlar maddeler halinde sıralayacak, başlıklar halinde irdelenmeye gayret ettim. Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların ve kitabi dinlerin direniş olan yaklaşımını ortaya koymaya çalıştım. Batı düşüncesinde direniş olgusunu işleyen düşünürlerin ve sivil itaatsizlik konusuna fikirleri ile katkı sağlayan önemli şahsiyetlerin kısa biyografilerini işledim. Sivil itaatsizlik eylemlerinin normatif ve doğal hukuki perspektifinden meşruiyeti tartıştım. Türkiye’de siyasal ve sivil muhalefetin tarihçesine kısaca değinilerek, anayasal ve hukuksal metinlerde itaatsizlik eylemlerinin izlerini araştırdım. 1980 sonrasında gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerini kronolojik olarak ele alarak, eylemlerin ortaya konma süreciyle ilgili bilgiler verdim. Ülkemizde görülen sivil itaatsizlik eylemlerini siyasal ve toplumsal yaşama olan etkileri belirlenmeye çalıştım. Tezimi hazırlarken sivil itaatsizlik alanında basılmış kitaplardan, hazırlanan tezlerden, çeşitli dergilerde yayınlanan makalelerden, gazete yazılarından yararlandım. Sivil itaatsizlik eylemleri için internet sitelerini, gazetelerin haber arşivlerini kullandım.

Konunun belirlenmesinde, kaynakların tespit edilmesinde ve tezin tamamlanmasının tüm aşamalarında sağladıkları değerli katkılarından dolayı saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Sever IŞIK’a ve yüksek lisans derslerinde ilgisini, gayretini esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK’e teşekkür ederim.

Haziran, 2020

Yusuf KILINÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	I
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI

BÖLÜM I

BASKIYA DİRENME HAKKI VE SİVİL İTAATSİZLİK	1
Giriş.....	1
1.1.Genel Olarak Baskıya Direnme Hakkı	6
1.1.1.Kavram	7
1.1.2.Aktif Direnme	8
1.1.3. Pasif Direnme	9
1.1.4.İktidarın Sınırlandırılması	10
1.1.4.1.Hukuki Etmenler	11
1.1.4.2.Hukuk Dışı Etmenler	13
1.2. Genel Olarak Sivil İtaatsizlik	15
1.2.1. Kavram	17
1.2.2. Tanım	19
1.2.3. Geniş Tanım.....	23
1.2.4. Dar (Sınırlı) Tanım	24
1.2.5. Genel (Yaygın) Tanım	26
1.3. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları	27
1.3.1. Yasaya Aykırılık	28
1.3.2. Açıklık (Alenilik)	29
1.3.3. Şiddetin Reddedilmesi	32
1.3.4. Siyasi ve Hukuki Sorumluluktan Kaçınılması	34
1.3.5. Ortak Adalet Anlaşımına Çağrı	36
1.3.6. Sisteme Tümel Değil Tekil Yönden Yapılan Karşı Eylem	37
1.3.7. Haksızlığın Ciddi, Eylemin Orantılı Olması	39
1.3.8.Ahlaki Motivasyonla İşlenmiş Siyasal Bir Eylem Olma.....	40
1.3.9. Sivil İtaatsizliğin Direnme Biçimleriyle Karşılaştırılması.....	41

BÖLÜM II

DİRENME HAKKININ DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL

TEMELLERİ	43
2.1. Baskıya Karşı Direnmenin Hakkının Tarihsel Süreci	43
2.2. İlkçağ ve Ortaçağ'da Baskıya Karşı Direnme Hakkı	44
2.3. Musevilik Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme	46
2.4. Hıristiyanlık Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme	47
2.5. İslam Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme	50
2.6. Batı Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme Hakkı	54
2.6.1. Thomas Hobbes.....	54
2.6.2. John Locke.....	56
2.6.3. Jean Jacques Rousseau	57

BÖLÜM III

SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRUIYET

SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRUIYET	59
3.1. Sivil İtaatsizlik ve Meşruiyet İlişkisi	59
3.1.1. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı	60
3.1.2. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Meşruiyeti	61
3.1.2.1. Hukuk Etiği ve Meşruiyeti	62
3.1.2.2. Tabii (Doğal) Hukuk	63
3.1.2.3. Sözleşme Kuramı	64
3.1.3. Hukuki ve Ahlaki Meşruiyeti Değerlendirme	65
3.2. Pozitif Hukuk Metinlerinde Direnme Hakkı	67
3.3. Sivil İtaatsizliğe Yöneltilen Eleştiriler	70
3.4. Dünyadaki Sivil İtaatsizlik Eylemleri	72

BÖLÜM IV

SİVİL İTAATSİZLİĞİN ÖNCÜLERİ VE DÜŞÜNSEL KATKILARI

4.1. Sokrates	74
4.2. Henry David Thoreau	76
4.3. Mahatma Gandhi	79
4.4. Martin Luther King	83
4.5. Lev Nikolayeviç Tolstoy	85

BÖLÜM V

SİVİL İTAATSİZLİK VE TÜRK SİYASİ TARİHİNDEKİ

YANSIMALARI	87
5.1. Türk Devlet Düşüncesinde Yönetime İtaat ve Direnme	87
5.2. Osmanlı Döneminde Baskıya Karşı Direnme Hareketleri	89
5.2.1 Erken ve Orta Dönem Direnme Hareketleri	90
5.2.2. Tanzimat Dönemi Direnme Hareketleri	92
5.3. Cumhuriyet Döneminde Sivil İtaatsizlik ve Anayasalar	96
5.3.1. Anayasalarda Direnme Hakkı ve Sivil itaatsizlik	97
5.3.2. Türk Ceza Hukukunda Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik	100
5.4. Türk Siyasal Hayatında Muhalefet Etme Şekilleri	102
5.4.1. Kavramsal olarak Muhalefet.....	102
5.4.2. Türk Siyasal Hayatındaki Muhalefetin Kısa Tarihçesi	104
5.5. Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri	115
5.5.1. Öğretmen Boykotu	119
5.5.2. Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri’nin İşçilerce İşgali	119
5.5.3. 1989 Bahar Eylemleri	120
5.5.4. Memur Eylemlerinde Sivil İtaatsizlik	122
5.5.5. İş Bırakma ve Yavaşlatma Eylemleri	123
5.5.6. Eczanelerde Yapılan Kepenk Kapatma Eylemleri	124
5.5.7. Beyaz Eylemler	125
5.5.8. Greenpeace (Yeşil Barış) Eylemleri	126
5.5.9. Bergama’da Siyanürlü Altın Arayışı Karşıtı Eylemler	128
5.5.10. Karayolunu Kapatmak Suretiyle Gerçekleştirilen Eylemler	128
5.5.11. Nüfus Sayımına Katılmama Eylemi	129
5.5.12. Seçimlere Katılmama Eylemi	130
5.5.13. Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi	130
5.5.14. Cumartesi Annelerinin Eylemleri	132
5.5.15. Başörtüsü Eylemleri	133
5.5.16. Açlık Grevleri ve Ölüm Oruçları	135
5.5.17. Düşünce Suçuna Karşı Sivil İtaatsizlik Eylemi	136
5.5.18. Vicdani Ret Kapsamındaki Eylemler	137

5.5.19. Serbest Kıyafet Eylemleri	139
5.5.20. Hes Eylemleri	140
5.5.21. Evlat Nöbeti Eylemleri	140
5.6. Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Politik Yansımaları	141

BÖLÜM VI

SONUÇ	146
KAYNAKLAR	152
ÖZGEÇMİŞ	157
VİTAE	158

BÖLÜM I

BASKIYA DİRENME HAKKI VE SİVİL İTATSIZLIK

Giriş

İnsanların bir arada yaşamaya başladığı ve devlet otoritesinin şekillendiği tarihten bugüne yönetme gücü şahıslarda olabildiği gibi mekanizmanın da elinde olabilmektedir. Yöneticiler devleti ve toplumu yasaların sınırları içerisinde idare etmeye çalışmışlardır. İdare etme işlevi gerçekleşirken genel itibariyle adaletin sağlanması temel gaye olmuştur. İktidarı elinde bulunduranların yönetme işlevini gerçekleştirirken adaleti tesis etmeyen yasalar düzenlemeleri halk nezdinde yöneticiye karşı rahatsızlıkların kaynağını teşkil etmişlerdir. Adil olmayan yasalar baskı ve zulüm ile uygulanmaya çalışılmıştır. Baskıcı yönetimlere karşı alt tabakada bulunan halk yasaların kaldırılması için direnmeyi tercih etme yoluna gitmişlerdir. Yapılan baskılar karşısında halkların göstermiş olduğu direniş genel itibariyle aktif direnme ve pasif direnme şeklinde ortaya çıkmıştır. Baskıya karşı direnmenin pasif biçimi olan sivil itaatsizlik siyasal açıdan sorumluluk ve duyarlılık sahibi yurttaşlığın bir gereği olup, ilkçağdan günümüze ulaşan, ciddi düşünsel temelleri olan bir olgudur. Bireylerin/toplumların hukuki, ekonomik yaşamlarını ilgilendiren yasalar ve uygulamalar karşısında haksızlık yapıldığı inancıyla ortaya çıkmıştır. İtaat etmeme olgusu tarihsel süreç içerisinde kendisini değişik şekillerde göstermiştir. Yönetilenlerin haksızlıklar ve adaletsizlikler karşısında direnme yolunu seçmesinden dolayı söz konusu olgu politik içerik taşımaktadır. Sivil itaatsizlik otoriteye karşı politik bir eylem olması bakımından devrim, isyan, ayaklanma, ihtilal ve inkılâp olgularıyla bir kısım ortak özelliklere sahiptir. Şiddeti mutlak surette ret etmesi açısından ise sivil itaatsizlik zikredilen eylemlerden net bir şekilde ayrılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; baskıya karşı direnmenin pasif bir modeli olan sivil itaatsizlik kavramının analizini yapmak, tarihsel ve teorik temellerini inceleyerek, sivil itaatsizliğin meşruluğunu tartışmak ve bu konuda öncü isimlerin pratiklerini ortaya koymaktır. Bununla birlikte Türkiye’de siyasal yönetime karşı direnmenin ve muhalefetin tarihsel sürecini açıklamak, sivil itaatsizlik eylemlerinin politik yansımalarını kamusal ve sivil boyutta çözümlenektir. Sivil itaatsizlik tarihsel süreçte yer alan itiraz ve direnme yöntemlerinden belirgin bir şekilde farklılık arz

etmektedir. Şiddeti tamamen ret etmesi, açık oluşu, yasaya aykırılığı, ortak adalet duygusu ve kamu vicdanına seslenmesi onu belirgin hale getiren unsurlar olarak kabul edilmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri önceki yüzyıllarda görülen başkaldırı yöntemlerinden farklı bir şekilde sistemi temelden değiştirmeyi hedeflemeyen, yıkmak ya da yok etmek amacı taşımayan bir eylem çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal ve toplumsal alandaki adaletsizliğin giderilmesine odaklanması, bireyler ve devlet arasındaki çatışmanın, gerilimin azaltılmasında anahtar rol oynaması konunun seçilmesinin temel nedenini oluşturmuştur. Konunun seçilmesindeki bir başka etken ise modern dünyada, demokratik yurttaşların itirazlarını sistemin içerisinde kalarak gerçekleştirmelerinin yolu olmasıdır. Devlet mekanizmasının işleyişinde tıkanan noktalardaki krizin aşılmasına yardımcı olması hasebiyle sivil itaatsizliğin siyasal bir iletişim modeline dönüşmesidir.

Çalışma, kavramsal analiz yapma, tarihsel süreci ortaya koyma, tasvir etme ve betimleme bir yöntemine başvurularak hazırlanmıştır. Politik baskı ve zulme karşı pasif direnme hakkı olarak sivil itaatsizlik düşünsel temelleri sergilenmeye çalışılmıştır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de ortaya çıkan eylem şekilleri tarihsel çözümlenmeye tabi tutulmuş, eylemlerin sonuçları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Sivil itaatsizliğin temel unsurları kabul edilen ortak adalet duygusu ve kamu vicdanına seslenmesi, yasaya aykırı şekilde gerçekleşmesi, şiddetten uzak oluşu, açıklık ve yapılan eylemlerin sonuçlarını hukuki açıdan kabul etme çalışmanın temel parametreleridir.

Çalışmada coğrafi sınırlama yapılarak Türkiye’deki sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleşme şekilleri ve etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında dünyanın farklı ülkelerinde yirminci yüzyıl süresince gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerinden kısaca bahsedilmiştir. İtaatsizlik eylemlerinin ülkemizde 1980’lerden itibaren adını duyurmaya başlamasının altında yatan siyasi iklimden bahsedilerek eylemler kronolojik olarak ele alınmaya çalışılmıştır. 1980 öncesi dönemde bireylerin ve toplumun farklı kesimlerinin sivil itaatsizlik eylemlerine başvurmayı tercih etmeyişiinde protesto kültürü bu doğrultuda şekillenmemesinin nedenleri izah edilmiştir. Eylem örnekleri ortaya konulurken politik mekanizmaya olan etkisi, politik süreçlerin değişimine olan katkısı ve kamuoyunda yarattığı tesir incelenmeye çalışılmıştır.

Sivil itaatsizlik ve politik yansıması çalışmam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bir pasif direnme modeli olarak sivil itaatsizliğin kavramsal çerçevesi ortaya konmaya çalışılmış, direnme olgusu kategorik olarak ikiye ayrılarak, aktif ve pasif direnme şeklinde içeriği belirlenmeye çalışılacaktır. İktidar olgusunun hukuki ve hukuk dışı etmenlerce hangi koşullarda sınırlandırıldığı başlığı altında izahatlar bulunulmaya gayret edilecektir. Sivil itaatsizlik konusunda literatür taraması yapılarak belirlenmiş olan tanımlama çeşitlerinin resmi çekilecektir. Baskın, genel ve dar tanımın özellikleri açıklanmış, tanımlamaların önde gelen temsilcilerinin düşünceleri aktarılacaktır. Şiddeti tamamen ret etmesi, sistemi tamamen ortadan kaldırmak amacının olmayışı ve dayandığı ahlaki güdülenmeyle farklı bir direnme modeli olan sivil itaatsizliğin unsurları maddeler halinde ele alınacaktır. Sivil itaatsizliğin yasa ihlali gerçekleştirmesi, açık bir şekilde cereyan etmesi, kamuoyuna çağrı işlevi görmesi, eylem sonrasındaki hukuki sorumluluğu üstlenmesi göze çarpan temel unsurlar olarak el alınacaktır. Sivil itaatsizlik eylemleri diğer protesto biçimleriyle kıyaslandığında dayandığı düşünsel temeller ve ortaya koyduğu eylem formlarıyla ayrışan yönlerini belirleyeceğim.

Çalışmamın ikinci bölümünde baskıya direnmenin tarihsel temelleri ortaya koymaya çalışacağım. İlkçağda özellikle Roma siyaset düşüncesinde baskıya karşı direnme temelinin oluşturan düşünürlerin fikirleri ortaya konmaya çalışacağım. Ortaçağ siyasal düşüncesinde baskıya karşı direnmeyi dini metinlerinden yararlanarak inceleyeceğim. Hıristiyanlık teolojisinin devlet olgusuna karşı aldığı tavırların değişimini irdeleyeceğim. Ortaçağı her yönden kuşatan kilisenin egemenliğinden kurtulmayı hedef edinen Protestanlığın iktidarı elinde bulunduran güçlere karşı direnmeyi meşru gören bir yaklaşıma sahip olduğuna dair örnekleri ele almaya çalışacağım. Museviliğin kutsal metinlerine dayalı olarak kendilerinden olmayan iktidarları meşru kabul etmeme düşüncesiyle ortaya koymaya çalıştıkları direnme yaklaşımından bahsedeceğim. İslam dininin devlet başkanının dinin emirlerine itaat etmediği durumlarda direnmeyi esas alan düşüncesi zikredilerek, iktidara karşı farklı ekollerin tutumu anlatacağım. Son kısımda ise çağdaş batı düşüncesinde direnme konusunda önemli aydınların fikirleri inceleyeceğim. Direnmenin temel haklar ve toplumsal sözleşme açısından hak olduğu düşüncesiyle beraber bunun bireyin ve toplumun kendini inkâr düşüncesi birlikte tartışacağım.

Sivil itaatsizlik ve Meşruiyet başlığını taşıyan üçüncü bölümde sivil itaatsizlik eylemlerinin hukuksal açıdan meşruiyeti tartışılmaya çalışılacaktır. Sivil itaatsizliğin hukuksal meşruiyeti, hem doğal hukuk, hem pozitif hukuk açısından ele alınmıştır. Meşruiyet sorununun normatif hukuktan ziyade hukuk etiği yönüyle tartışmanın daha doğru olacağı ortaya konmuştur. Yasa ihlali yapan eylem ve protestoların hukuksal açıdan suç unsuru teşkil etmesi bakımından pozitif hukuk metinlerinde yer alıp alamayacağı tartışmaya çalışacağım. Bunun yanında itaatsizlik eylemlerinin evrensel ilkelere kaynaklanan değerler doğrultusunda yapılması hasebiyle salt hukuk perspektifinden izah edilmesinin yeterli olamayacağı ortaya konmuştur. Dünyada ve ülkemizde yasal metinlerde direnme hakkının izleri sürülmeye gayret edilmiştir. Bulduğumuz çağda örnekleri sergilenen belli başlı sivil itaatsizlik eylemlerinin örnekleri sıralayacağım. Sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik işleyişe katkısının yanında yasa ihlalini teşvik etmesi ve genelleşmesi durumunda hukuk gücünü zayıflatılabileceği başta olmak üzere eleştiriye tabi tutulan yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimin dördüncü bölümde sivil itaatsizlik alanında önde gelen düşünürlerin teorik ve pratik katkıları metinlere dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sivil itaatsizlik ilgili olarak eylemleri ve yazılarıyla sembol olan isimler Sokrates, Thoreau, Gandhi ve King'in biyografileri kısaca irdelenmiş, düşünceleri özetlenmeye çalışılmıştır. Sokrates' in idam edilmesi, öğrencisi Platon'un savunması anlatılmıştır. Bugünkü anlamda sivil itaatsizlik düşüncesinin temellerini atan Thoreau'un hikâyesi anlatılmıştır. Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan Gandhi, siyahi hareketin en önemli öncülerinden biri haline gelen King'in zaferini, edebiyat dünyasına sivil itaatsizliği konularını işleyen romanları ile katkı sağlayan Tolstoy'un düşünceleri işledim. Böylece tarihi şahsiyetlerin sivil itaatsizlik olgusunun şekillenmesine fikirleri ve ödedikleri bedeller büyük katkılar sağladıkları ortaya konulmuştur.

Beşinci bölümde ise baskı ve zulme karşı direnmenin Türk siyasal kültüründe yeterli düzeyde yer almayışının nedenleri, yerleşik itaat anlayışının arka planında yer alan dini düşüncenin ve geleneğin izleri sürülmüştür. Türk devlet geleneğinde otoritenin kutsallığı, halkın hükümdarın malı oluşu düşüncesinin tarih içerisinde kurulan devletlere hâkim olması, direniş ve karşı gelme davranışların oluşmasını

engellemiştir. Bunun yanında devlete karşı zaman zaman gerçekleşen isyan ve direnme hareketlerine rastlamak mümkündür. Hükümdara karşı direnme hareketlerinin ağırlıklı olarak aktif nitelikli isyan ve ayaklanmalarla şeklinde oluşu tarihsel dönemin şartlarından kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca direnmeler, isyanlar devletin tebaasına uygulamış olduğu adilane politikalarından uzaklaşması ve tımar toprak sisteminin bozulması neticesindeki çarpıklıklar temelinde incelenmiştir. İsyân ve savaşların tamamına yakının ekonomik gerekçelerden kaynaklandığı görülmektedir. Türk devletlerinde egemenliğin hanedana ait oluşu prensibi beraberinde yönetmenin ilahi kaynaklı olarak gerçekleştiği düşüncesini meydana getirmiştir. Yöneticilere olan bu yaklaşım halkın en küçük anlamda bile olsa karşı gelmesinin yolunu kapatmıştır. Sonraki dönemde İslam dininin halifelik anlayışın Yavuz döneminde Osmanlı Devletine geçmesi neticesinde yönetime karşı direnmenin, ilahi emirlerin çiğnenmesiyle eşdeğer kabul edilmesi halkın direniş davranışı ortaya koymasını mümkün kılmamıştır.

Osmanlının son dönemlerinde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki belirli direnme olayları üzerinde durularak, aydın sınıfının padişaha karşı parlamenter sistemi harekete geçirme çabası işlenmiştir. Türk Anayasalarında, Ceza Hukukunda direnmenin varlığı ve gerekçeleri tartışılmış, metinler üzerinden örnekler verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca yapılan anayasalarda direnme hakkı bahis konusu olmadığı gibi, yazılı olarak yer almasını beklemek siyasal gerçeklikten uzaktır. Direnme hakkının yazılı metinlerde yer almayışında devlet anlayışı ve vatandaşlarının konumunu belirleyen düşüncelerin önemli etkisi olduğu söylenebilir. Muhalefet kavramının kavramsal çerçevesi incelenmiş, ülkemizdeki siyasal ve toplumsal muhalefet tarihsel süreç içerisinde gelişimi dönemler halinde anlatmaya çalıştım. 1980 yılından itibaren liberal ekonomin egemen olmaya başlaması, çok partili siyasetin belirgin hale gelmesi, özel basın ve yayın kuruluşlarının etkisiyle modern batı standartlarıyla aynı düzeyde bir ülke olmanın avantajları oluşmuştur. Ülkemizde görülen çeşitli sivil itaatsizlik eylemleri de bu döneme rastlamaktadır. 1980 sonrası dönemde gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemleri kronolojik şekilde işlenerek, politik ve toplumsal yaşama etkileri incelenmiştir.

2.1 Genel Olarak Baskıya Direnme Hakkı

Tarihinin her döneminde baskı, zulüm ve haksızlıkların yer aldığı yönetim mekanizmalarının varlığıyla birlikte haksızlık içeren uygulamalara maruz kalanlarda insanlar da varoluştur. Yönetimin var olduğu bütün toplumsal yapılarda haksızlık olagelmiş, insanlara baskıların yapıldığına şahit olunmuştur. Haksızlık ve zulüm içeren yasalar veya uygulamalar tepki ile karşılaşınca yönetimin baskısı artmaya başlamıştır. İktidar sahiplerinin baskıları insanların direnişlerini doğurmuştur. Ancak insanların yöneticilerin kanunlarına karşı çoğu zaman kabul tutumu ile hareket ederek yasalara boyun eğdikleri genel bir eğilim olmuştur. Yeryüzünün tüm coğrafyalarında yapılan zulümleri ve haksızlıkları normal görüp, kabul tutumu içerisinde olma davranışı her zaman sergilenmemiştir. Açlığa, yoksulluğa, acılara, savaşlara dayanan ve bunları kanıksayan insanlar adaletsizlik ve haksızlıklar karşısında tahammül göstermeyişinin temelinde vicdani olarak rahatsızlıkları bulunmaktadır. İnsan doğasındaki özgürlük ve adalet istenci tepki göstermeyi beraberinde getirmiştir. Gücün olduğu her yerde adaletsizlik ve haksızlıkların olması beraberinde bu haksızlıklara maruz kalanların itirazına neden olmuştur. Gücü elinde bulunduranlara karşı yapılan itirazlar sesli olabildiği gibi fiili olarak kendini göstermiştir. Eylem düzeyinde gerçekleşen itirazlar direnme, isyan, devrim, karşı koyma, engelleme girişimi olarak ortaya konmuştur.

Bireyler, guruplar, sınıflar, milletler yaşamın her alanında karşılaştıkları, maruz kaldıkları durumlar karşısında davranışsal olarak kabul veya ret pozisyonu almaktadırlar. Kabul etme konumunda yer alanlar bile sessiz bir şekilde, içten içe vicdani boyutta itiraz etmişlerdir. Yapılacak olan itirazın sonucunda oluşacak olumsuzluklardan korktuklarından net bir şekilde tepki vermekten kaçınma yolunu seçmişlerdir. Ret etme meylinde olanlar baskıya karşı tepki koymak anlamında çeşitli refleksler geliştirmişlerdir. Yapılan itirazlar ve karşı gelmeler ilk etapta sözlü eleştiriler, yakınmalar şeklinde kendini göstermiştir. Baskıların tahammül sınırını aşması ve ilkesel olarak kabul edemeyecek duruma gelmesiyle hareket geçilmiştir. Kişilere, kanunlara, yapılan uygulamalara karşı fiili olarak direnişler cereyan etmeye başlamıştır. Bu direnişler yapının ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi gayesiyle gerçekleştirilmiştir.

2.1.1.Kavram

Direnme kavramı sözcük anlamıyla karşı gelmeyi, set koymayı, engellemeyi çağrıştırmasıyla beraber aynı zamanda bir savunma ve korunma yöntemini ifade eder. Yetki ve gücü elinde bulunduran siyasi iktidara karşı temel hak ve özgürlüklerin korunması çeşitli gerekçeler ile açıklanmıştır. Devletin kudretinin sınırsız olması gerektiği şeklindeki düşüncelere rastlamak mümkünse de, sınırlandırılması gerektiği ve gerektiğinde direnişe geçilmesi gerektiği düşüncesi de var olmuştur. Direnmenin siyasi iktidarın yönetmeye hakkının tabi olması gibi yönetilen halkında yanlışlıklar karşısında direnişe geçmesinin doğal bir hak olduğuna dair düşüncelere rastlanmaktadır. Direnme olgusu mevcut olan yapıyı düzeltmek ya da değiştirmek şeklindeki iki farklı şekilde tezahür etmiştir. Direnme eylemiyle mevcut olan otorite/kişi tamamen ortadan kaldırıldığı gibi, yerine başka bir yapıyı ikame edilebilmesi de mümkündür.

Direniş, başkaldırı, isyan, devrim, inkılap, ihtilal şeklinde kavramların ortak özellikleri incelendiğinde karşımıza kurulu bir yapının/mekanizmanın yapıp ettikleri karşısında hoşnut olmayanların itiraz ederek, kabul etmediğini söyleyerek, değiştirilmesi talebi ya da tamamen ortadan kaldırılması istencinin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Güç sahiplerinin yanlış, haksız ve zulüm içeren yasaları, hükümleri beraberinde meşruiyeti kaybettiği inancını doğurmakta, dolayısıyla direnmenin bir zorunluluk olarak yapılması gerektiği düşünülmektedir. Direnme ortaya konulurken şiddet kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmakta, ölümler ve yaralanmalar vücuda gelmektedir. Bireyin ve kamunun mülkiyet hakkına yönelik eylemlerde gerçekleşebilmektedir. Sivil itaatsizliğin burada var olan sistemi temelden yok etmeyi esas alan devrim ve ihtilal olgusundan farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İktidar elinde bulunduran mekanizmanın ya da kişilerin meşruiyetini kaybetmesi, zulüm etmesi, adaletsiz yasalar çıkarması karşısında yönetilen insanlar direnme yolu seçilmiştir. Tarihsel süreçte yeryüzünün değişik coğrafyalarında direnme farklı şekillerde tezahür etmiştir. Modern çağa gelinceye kadar gerçekleşen direnme şekilleri şiddet ve saldırı silahları kullanılarak isyan, savaş olarak ortaya konmuştur. Yüzyılımızda direnme formlarının içerisindeki şiddet ve çatışma unsuru

azalmış, medeni addedilebilecek protesto, eylem, yürüyüş gibi yeni formlar ortaya konmuştur. Baskılara karşı ortaya çıkan tepkileri saldırı göstermek şeklinde karşı koyma, savunmacı şekilde karşı koyma, aktif direnme, pasif direnme şeklinde kategorilere ayırılabilir. Direnmenin temel anlamda farklılaşmasındaki temel özellik şiddete bulaşması veya ondan uzak durması noktasındadır. Direnişe geçenlerin şiddeti kullanması, şiddetten insanların ve objelerin zarar görmesi nirengi noktasını teşkil etmektedir.

2.1.2. Aktif Direnme

Baskı uygulayan iradeye ve otoriteye karşı güç/şiddet kullanarak yapılan direnme şeklidir. İnsanların fiili olarak harekete geçmelerini, mukavemet göstermelerini ifade etmektedir. Otoriteye yönelik olarak şiddet ve saldırı unsurlarını kullanarak yapılan siyasi amaçlı direniş yöntemidir. (Demir,1997,s.106) Aktif direnme modellerinden olan başkaldırı, ayaklanma, isyan, ihtilal, devrim hareketi bir saldırı hareketi içermektedir. Yönetilenlerin ağır haksızlıklar, adaletsizlikler karşısında direnme yoluna girilmesi beraberinde çatışmayı kaçınılmaz kılan yöntemlerdir. Çatışmanın gerçekleşmesi sonucunda ise eyleme katılanların, ikinci şahısların zarar görmeleri mutlak surette gerçekleşmektedir. Ortaya konan çatışma şekillerinde şiddetin dozu süreç içerisinde artarak devam etmektedir. Şiddetin dozu eylemin yöntemi ile doğru orantılı olarak sürmektedir. Bu yöntemler içerisinde devrim olgusu diğerlerinden farklı olarak bir değişiklikten daha çok var olan sistemi temelden yok edip, yerine yenisini inşa etmeyi ön görmektedir.

Devrim toplumsal ve siyasal, ekonomik, sosyal yapıda köklü dönüşümü esas alan aktif direnmedir. Devrim, toplumsal ve ekonomik özellikleri aynı olan kitlesel yapıların, kurulu siyasal ve ekonomik yapıyı değiştirmek/ortadan kaldırmak amacı ile devlet otoritesine tamamen hâkim olmak ve yeni sistemi tesis etmek için eylemde bulunması şeklinde tanımlanabilir. Devrim, şiddet kullanılmadan iktidar mekanizmasında değişiklik yapılmadığı takdirde otoritelere karşı yürütülen şiddete dayalı muhalefetin ortaya çıkardığı siyasal değişim modelidir. Şiddeti esas aldığı kabul edildiğinde aktif direnmenin gerçekleşmesi durumunda tarafların bir diğerini yok etmesi ya da şiddetli bir şekilde cezalandırılması kaçınılmaz olmaktadır. Devrim

ile aynı karakterli direniş modelleri daha kısa süreli olarak, daha küçük ölçekli olarak meydana gelmektedir.

2.1.3. Pasif Direnme

Egemen sosyal otoriteye veya yönetim kurallarına karşı şiddete başvurmadan direnmek; itaat etmemek alınan kararları meşru görmeyerek tanımamak yahut onlara uymamak şeklindeki siyasi mücadele yöntemidir. (Demir, 1997, s.227) Bireylerin, devletin otoritesinin iktidar sahiplerince hukuk düzenine ve kurallarına aykırı biçimde kullanıldığı düşüncesiyle emirlerini yerine getirmekten imtina etmeleri durumunu ifade eder. Yönetim, kanun doğrultusunda gerekenleri yapmaya başlayınca bireyler itiraza konu işlem hakkında şikâyet etmek hakkını kullanırlar. Buna rağmen kanunlar uygulanmaya devam edince ilgili mercilere başvuruda bulunarak uygulamayı kabul etmediklerini ortaya koyarlar. Herhangi bir zorbalığa ve şiddete başvurmaksızın kanunların yaratmış olduğu baskıcı duruma karşı mücadele etme yolu olan pasif direnmede, saldırı, hücum, şiddet unsurları bulunmamaktadır. Bu yönüyle pasif direnmenin ortaya konulma şekli sivil itaatsizlik düşüncesine kaynak oluşturabilecek en temel modeldir. Pasif direnme, güç ve şiddete başvurmadan devlet otoritesinin yasalarının ve kurallarının gereklerini yerine getirmeyerek eylemsizlik durumunu ortaya koymaktır.

Pasif direnme, şiddet özelliği taşımayan yöntemlerle bir düşünce ve hareket özelliği taşımasından dolayı, bireye önem veren, kamuoyunun tepkilerine duyarlı demokratik rejimlerde uygulanmaktadır. Direnmenin pasif şekline siyasal yönetimin demokratik zeminde gerçekleştiği, meşru kabul edilen askeri/polisiye gücünün keyfi şekilde devreye girmeyeceğinin öngörüldüğü rejimlerde rastlanmaktadır. Demokratik olmayan, otoriter ve totaliter siyasal biçimlerde direnmenin herhangi bir şeklinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu direnme yöntemi açık ve şeffaf özelliklere sahip siyasal toplumlarda karşılık bulabilecektir. Pasif direnmenin sonuç elde edebilmesi için kitlelerce doğru anlaşılması, siyasal rejim tarafından ve kamuoyunca kabul edilmesi mutlak anlamda gereklilik arz etmektedir.

Aktif ve pasif direnme yöntemlerinin şekillenmesinde yaşanan tarihi koşulların etkisinden yadsınamayacak düzeydedir. Direnmeye gerekçe olan yasa ve

davranışların etkilerinin çapından bağımsız düşünülemez. Direnmenin aktif veya pasif şekilde kendisini göstermesi içinde bulunulan siyasi kültür ile doğrudan ilintilidir. Siyasal ortamın otorite ve totaliter oluşuyla demokratik niteliklere sahip olması direnme yöntemlerini belirlemektedir. Mevcut siyasi kültürün etkisiyle birlikte dini inanç direniş kültürünün oluşmasına etki eden başat faktörlerden biri olmaktadır. Din olgusu siyasi yapının meşruiyetine kaynaklık ettiği gibi, şekillenmesini de sağlamıştır. Hemen her çağda karşımıza çıkan dinlerin itaat övgüsünün yer aldığı siyasi kültürün direnmeyi dışlayan yaklaşımı vardır. Bununa birlikte her türlü otoriteyi yok sayan dini inançlar da bulunmakta ve sürekli olarak yöneticiye itaat etmemeyi öğütlemektedir. Dini kültürü direniş engelleyen bir işlev gördüğü gibi tetikleyen bir unsur olarak kendini gösterdiği görülmektedir.

2.1.4. İktidarın Sınırlandırılması

İktidarı mekanizmasını elinde bulduranların sınırlı bir güç ile hareket etmesi gerektiği düşüncesi antik çağdan başlayıp, semavi dinlerin emirlerinde tesis edilmiş bir olgudur. Gerek doğu, gerek ise batı toplumlarında ayırım yapılmaksızın sınırsız bir gücün doğurabileceği sonuçlar kötü bir şekilde resmedilmiştir. İlahi iradeye ve buyruklara uygun bir şekilde hareket eden iktidarın haklılığı savunulmuş, ilahi emirlerin otoriteyi sınırlamada en önemli unsur olduğu ortaya konulmuştur. Hükümdarı sınırlayan başka bir araç olarak halkın çoğunluğunun kabul ettiği değerler her zaman şart halinde işlenmiştir. Yeniçağa gelinceye kadar ilahi, mitolojik, aşkın ilkeler doğrultusunda sınırlandırılan iktidarlar artık hukuk ve yasal normlar ile sınırlandırılmıştır. Geleneksel toplumlarda daha çok dini özelliğe sahip olan bu durum modern çağ ile seküler karaktere bürünmüştür. Bu anlayış doğrultusunda iktidar erkinin hukuk normları ve yazılı kurallar manzumesi ile sınırlandırılması siyaset düşüncesinin ana temalarından olmuştur. Siyasi düşünce tarihinde devletin sınırlandırılması düşüncesinin temelinde keyfiliğin engellenmesi vardır. Yönetenlerin devlet iktidarını kullanmalarına özgü olan yetkileri, mutlaka bazı kriterler ile bağlanmış olmalıdır. “Yönetenler, örgütlü toplumu yönetirken, hiçbir denetime tabi olmayan, idare edilenlerin arzu ve durumlarını umursamayan ve sadece kendi görüşlerine dayanan (keyfi) bir yönetim tarzını benimseyemeyeceklerdir.” (Şahin, 2011, s.349)

Devlet, insanların belli bir düzen içerisinde yaşayabilmesi ve idari mekanizmanın yürütülmesi için hukuk kuralları ihdas eder. İhdas edilen bu hukuk kuralları nedeniyle devlet kendi iradesini hukuk çerçevesinde sınırlar. Hukuk normlarının salt yönetilenlerin tabi olduğu metinler olmadığı, aynı zamanda idare edenlerin de uyması gereken kurallar olduğu ortaya koymuş olur. Devletin hukuki normlara olan bağlılığı kudretinin sınırlandırılmasının en önemli ölçütü olduğu bu tutarlılık sayesinde anlaşılmaktadır. Devletin ve yöneticinin keyfi davranmaktan uzak durabilmesinin yasal düzeydeki sınırlanması hukuki kısıtlamalar ile belirlenebilmektedir.

Bir hukuk devletinde kanunlara öncelikli olarak siyasi otoritenin uyması zorunluluğu bulunmaktadır. Yönetilenlerin nazarında iktidarın güven tesis etmesi bu yolla mümkün olmaktadır. Böylece yasaların her iki tarafı için bağlayıcı nitelikte oluşu meşru devlet anlayışının ilk basamağını oluşturmaktadır. Ülke sınırları içerisindeki yasaların bağlayıcılığının yanında bir hakem vazifesi görmesi babından iktidarı sınırlayan diğer bir boyut ise uluslararası kanunların yaptırım gücüdür. Modern devletlerin uluslararası hukukun tarafı olmalarından ötürü işleyişlerini yerine getirirken bu esaslara uymak zorundadır. Devlet otoritesince hükmedenlerin küresel ölçekte meşruiyetinin olmasının yollarından birinin uluslararası sözleşmelere uygun şekilde davranması iktidarın sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

2.1.4.1. Hukuki Etmenler ve Müesseseler

İktidarın tecessüm etmiş hali olarak devletin yetkilerini elinde bulunduranların belirli kurallar çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir. İktidar olmanın sağlamış olduğu bir takım haklar bulunmaktadır. Bu haklardan doğan yetkiler kullanılırken yasalar tarafından çizilen sınırlar belirleyici olmaktadır. Modern devlet aygıtında iktidar anayasalar ve onun öngördüğü hukuki ilkeler ile sınırlandırılması gerekmektedir. Devletin gücü karşısında kişilerin hak ve hürriyetleri en başta anayasa tarafından korunmaktadır. “Modern devlette anayasa, devlet kudretini organize eden, onun muhtevasını tayin eden, bu kudretin kullanılma şartlarını ve şekillerini belli eden ana hukuki metin niteliğindedir.” (Zabunoğlu, 1963, s.198) Anayasanın söz edilen özellikleri dikkate alındığında devletin kudretini sınırlayan en önemli bir metin olduğu görülmektedir.

Organize bir yönetim olan devlet olgusunun tarih sahnesine çıkmasından bugüne kadar iktidarın sınırlandırılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. “Burada dikkat çekici nokta en koyu mutlak rejim savunucularının bile hiçbir zaman zulüm taraftarı olmadıkları, keyfi idareyi övmedikleri ve devlet iktidarının mutlaka bir şekilde sınırlandırılmasının gerekli olduğuna olan inançlarıdır.” (Kapani, 1981, s.249) İktidarın sınırlı davranması yönetenler tarafından da kabul gören bir olgudur. İnsanların doğuştan sahip oldukları tabii hakların ve hürriyetlerin sözleşme gereğince devlete teslim etmelerine rağmen bu hakların devlet tarafından yok edilmesi kabul edilmemektedir. Bu noktadan hareketle devletin sınırlandırılması gerektiği fikri temel hakların kullanılması açısından zorunluluk arz etmektedir.

Devlet otoritesinin sınırlandırılmasında hukuk tek başına yeterli olmadığından beraberinde diğer faktörler ile sınırlandırılması gerekmektedir. Çünkü her ne kadar devlet iktidarını sınırlamak, onun özgürlüklerin alanına girmesini önlemek için düşünülecek tedbirler, kurulacak müesseseler, yaratılacak hukuki dengeler ve frenler olacak olsa da; sonuç olarak saydığımız tüm bu tedbir ve önleyici düşünceler bu konuda kesin bir garanti olarak algılanamaz. (Kapani, 1981, s.260) Devletin yaşayan bir mekanizma olduğu düşünüldüğünde otoritenin sınırlı hale getirilmesinde insan faktörü devreye girmelidir. İşleyen devlet otoritesi karşısında sınırlandıran etkenlerin işlevsel olması kısıtlamanın dönemsel olmaktan öte süreklilik arz etmesi açısından yararlı olmaktadır. Hukuk düzeni ile birlikte kuvvetler ayrılığının devlete egemen olması, seçim sisteminin belirli aralıklarla devreye girmesi, kanunların yargı denetimine tabi tutulması iktidara sınırlama getirecektir.

İktidarını belirlemek amacı ile yapılan seçimler devletin kudret ve otoritesinin sınırlandırılmasında önemli bir unsur olarak yerini almaktadır. Seçimler iktidar sahiplerini siyasal açıdan sınırlayan mekanizmalardır. Seçimlerin temelinde yatan olgu iktidarın devamlılığının sağlanması, seçilenlerin ebediyen hükmetme şansının olmadığıdır. İdare edenlerin yurttaşlar tarafından denetlenmesinin bir yoludur. Bu şekilde bir sistemin varlığında iktidarlar hükümet oldukları süre boyunca icraatlarının seçim sürecinde değerlendirilmeye tabi tutacağı bilinciyle kontrollü hareket etmektedirler. Seçimler iktidarı sınırlandırırken, iktidarın belirli süre zarfında hükmetme yetkisine sahip olduğu, sürenin bitiminde denetime tabi olacağını hatırlatan bir araç olmuştur.

Devletin iktidarını sınırlayan kuvvetler ayrılığı prensibi siyaset bilimin ve çağdaş devlet yönetimin koşullarından bir olarak yerini almıştır. Locke ve Montesquieu gibi düşünürlerin ortaya koyduğu sistem, iktidarın gücünün tek bir elde toplanmasının doğuracağı sakıncaları engellemek için geliştirilmiştir. Bir dengeleme mekanizması yaratan kuvvetler ayrılığı modern devletin vazgeçemediği siyasi bir yöntemdir. Kuvvetler ayrılığını iktidarın iktidarca sınırlandırılması olarak tanımlayan Montesquieu bu esasların yerine getirildiği takdirde olası bir direnme durumuna gerek kalmayacağını düşünmektedir. İktidar yetkilerinin kötüye kullanılmasını önlemenin yolu da iktidarı iktidarla durdurma, frenlemektir.” Herhangi bir siyasal düzende özgürlüğün var olup olmadığını ölçmek için, iktidarın iktidarla sınırlandırılmış olup olmadığına bakmak gerekmektedir.”(Montesquieu, 2017, s.197)

Hükümetlerin sahip olduğu otoriteyi sınırlandıran yargı mekanizması hukuk kurallarının işleyişinin sağlanması açısından önemli bir faktördür. Çünkü yasaların ve alınan kararların hukuka uygunluğunu test etmesi açısından denetim vazifesi görmektedir. Hukuksal bir kontrol mekanizmasının devrede olduğu yönetimde iktidara yönelik olarak bir sınırlama getirilmiş olmaktadır. Mahkemelerin yargı kararlarını millet adına almasından ötürü denetimi toplum adına, toplumun vermiş olduğu yetki ile yapmaktadır. “Yargı kendini devlet kuvvetleri içerisinde konumlandırırken, devletin diğer kurum ve kuruluşlarının kendilerine kanunlar tarafından verilen yetki ve eylem alanlarını aşmış olduklarını tespit etmeyi kendisine görev edinir.” (Zabunoğlu, 1963, s.204) Yargı denetiminin iktidar tarafından hesaba katılması keyfi uygulamalarda bulunmasına, otoriter nitelikli kararlar alınmasının önüne set çekecektir.

2.1.4.2. Hukuk Dışı Etmenler

Çağdaş demokrasilerde ve günümüz devlet yapılanmasında hukuki denetimin yanında otoriteyi sınırlandıran hukuk dışı etmenler de bulunmaktadır. Hukuki olmayan denetimin en başında kişisel ve vicdani nitelik arz etmesi nedeniyle ahlaki sınırlamalar gelmektedir. Ahlaki sınırlama iktidar sahiplerini; hukuka, demokrasiye ve insan haklarına bağlı kalmaya, yaptığı işlem ve eylemlerin sorumluluğunu üstlenmeye zorlayacaktır. Bir toplumda “ idare edenlerin bu etik değerlere sahip

olmaları ölçüsünde siyasal iktidarın kötüye kullanılması ihtimali azalır ve hukuki sınırlama yollarına başvurma zorunluluğu kendini hissettirmez.” (Kapani, 1981, s.263) Siyaset yapanlar ve bürokrasi görevini yerine getiren kişiler ahlaki sınırlama sayesinde yasaların sınırlamalarına fazla ihtiyaç duymayacaktır. Yasaların boşluk oluşturduğu zamanlarda bir çeşit içi kontrol mekanizması ile hareket ederek keyfi uygulamalardan uzak duracaktır.

Demokratik toplumlarda hukuk dışı sınırlandırıcı etmenlerinden biri de kamuoyudur. “Kamuoyu; belli bir zamanda, belli bir tartışmalı sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubuna veya gruplarına hâkim olan kanaattir.” (Kapani, 2000, s.147) Kamuoyu olarak nitelendirilen kitlenin seçmen olması hasebiyle iktidarı elinde bulunduranlar aldığı kararların seçmenlerce test edildiğini bilmektedir. Seçmenlerin onaylamadıkları kararların alınmasının doğuracağı sonucun gücü elinde bulunduranlar için sınırlandırma görevi ifa etmektedir. Kamuoyu baskısı hükümetlerin taleplerin dikkate alınarak iş görmesine neden olmaktadır. Kolektif aklın tecessüm etmiş hali olan kamuoyu, bir konu hakkında çok farklı tarafların düşüncelerinin ortaya konularak meselelerin olgunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Kamuoyu demokratik iktidarı sınırlandırdığı gibi iletişim kanallarını açarak rahatlatmaktadır.

Çoğulcu bir yapıya sahip olmak siyasal özgürlüklerin geniş manada kullanıldığı demokrasilerde vazgeçilmez bir seçenektir. Çoğulcu toplum yapısının iktidarı sınırlandırmasının yanında, farklı güç ve iktidar odaklarının oluşmasına da imkân vermemektedir. Çoğulcu kamuoyu siyasal ve toplumsal yapıda dengeleyici rol üstlenmektedir. Bireyler karşı çıkmak istediği kural veya işlemlere karşı kişisel bir mücadele yolu izlemekten çok toplumsal bir muhalefet yaratarak, hazır bir toplumsal muhalefete dâhil olarak tepkisinde yalnız olmadığını ortaya koyar. Böylelikle birey, kendisi gibi düşünen, kendi çıkarlarını paylaşan bir grubun bir parçası olmaktadır. Devlet iktidarı karşısında, haklarını ve hürriyetlerini mensup olduğu grup vasıtası ile toplu olarak daha iyi korumak imkânına sahip bulunmaktadır. (Kapani, 1981, s.270-271) Taleplerin toplumsal yapıların içerisinde dile getirilmesi, aktifleştirilmesi daha fazla yankı yapmasına neden olmaktadır.

2.2. Genel Olarak Sivil İtaatsizlik

Aktif direnme, yöneticileri ve egemen siyasi yapıyı gücün unsurlarını kullanmak suretiyle yıkarak yerine başka/başkalarını ikame etmeye çalışan geniş ölçekli isyancı özelliğine karşın sivil itaatsizlik eylemcisi, yasaya aykırı olmakla beraber şiddet içeren hiçbir araç kullanmadan hareket etmektedir. Direnmenin pasif şekilde ortaya konduğu bir yöntem olarak değerlendirilen sivil itaatsizlik sistemi tamamen değiştirme özelliği taşımadığından ötürü siyasal düzeni değiştirmekten ziyade düzeltme çabasıdır. Çatışma ve kaos ortamını ret eden sivil itaatsizlik devletin tüm mekanizmalarının daha adil ve eşit işleyişini talep etmektedir.

Sivil itaatsizlik terkinin muhtevasının düşünsel açıdan doldurabilmek için öncelikle kavramın bileşenleri olan sivil ve itaatsizlik kelimelerinden hareket edilmelidir. Sivil itaatsizliği salt sivilden ya da salt itaatsizlikten yola çıkarak açıklama çabası eksik bir açılım olacaktır. Sivil kökenli kavramlara bakıldığında ilk etapta dikkati çeken şehirlilik ve medenileşme süreçlerine çağrışım da bulunmasıdır. İtaat kavramı ise ilk anda uyumlu olmayı, uysallığı çağrıştırmaktadır. Eylemin gerekliliği için şehir ortamına ihtiyaç duyulduğu, var olan yapının içerisinde kalınmak suretiyle hayır cevabı taşıyan davranışlar sergilendiği anlaşılmaktadır.

Sivil kelimesinin etimolojik temelleri incelendiğinde Latince *civitate* (devlet, site, şehir) olup, şehirli, şehrin yanında, şehir devleti ve devlet anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fransızcadan İngilizceye geçtiği bilinen kavram İngilizcede *city*, *civil*, *civic*, *civilization* yani, şehir, şehre ait, şehirli, şehirlileşme/medeniyet gibi sözcüklerin tümünü 'civis' kelimesinden türediği ifade edilmektedir.(Hocaoğlu, 1997, s.106) Sivillik olgusu şehir hayatının beraberinde getirdiği hak ve sorumlulukları bünyesinde taşımaktadır. Sivilleşme ile şehirleşme aynı anlamda rahatlıkla kullanılabilir. Şehirleşme sürecinin, medenileşmenin de başlangıcı olduğu kabul edildiğinde iki sürecin birlikte başlayıp devam ettiğinden söz edilebilir.

İtaat, bireylerin toplumsal, siyasal, hukuki boyuttaki ilkelere, kararlara, yapıya eleştiride bulunmadan, tartışmadan uyma davranışı gösterme eğilimidir. Kişilerin liderlere, önderlere, içinde bulunduğu sınıfın ve toplumun genel

özelliklerine uygun şekilde davranmasıdır. Bireylerin tüm yapısal oluşuma uyumunu ifade eden itaat kavramı şehirli olmanın bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmıştır. Eric Fromm itaat olgusunun iki şekilde gerçekleşeceğinden söz etmektedir:

Dışa dönük itaat; bir kişiye, kuruma ya da güce yönelik boyun eğmedir. Bu durum, insanın kendi yargılanmayı ve onun iradesini kabul etmesini anlatmaktadır. İçe dönük itaat; kişinin kendi aklı ya da inancına boyun eğmesi-onaylamasıdır. Kendi inancı ve yargısı kişiye ait olduğu takdirde onun bir parçası olacaktır. (Fromm, 1987, s.10)

Siyasi otoritenin emirlerine uyma, güçlü bir liderin himayesine girme ve devlet gücüne karşı koymadan itaat, hemen her toplumda görülen evrensel nitelikli bir eğilimdir. İtaat olgusu zorunlu olabildiği gibi gönüllülük esasıyla da ortaya çıkabilmektedir. Köle efendisine zorunlu itaat etmekte iken mümin kişi Tanrı'ya karşı itaati kutsal bir davranış olarak gönüllü şekilde gerçekleştirmektedir. İnsanların itaat etmeye eğilimli oluşunun altında yatan temel etmen, devletin ve dini yapılanmaların gücüne itaat edildiği sürece kendilerinin manevi yönden mutlu ve huzurlu olacakları gerçeğidir.

Belirli bir toplumsal yapının içinde yaşamının getirmiş olduğu yükümlülük vatandaşlara yazılı olan ve olmayana kanunlara itaat etmeyi mecburi kılmaktadır. Birlikte yaşama birtakım esaslara bağlı olarak gerçekleşeceğinden kurallara uymanın/ itaatin zorunluluğu bulunmaktadır. Kanunlara itaat edilmediği takdirde cezai müeyyide ile karşılaşacağı korkusu isteğe bağlı ya da istek dışı boyun eğme eğilimini beraberinde getirmektedir. İtaatin kökeninde güvenlik ve korku endişesinin, kanunlara gönüllülük esasıyla bağlanmanın önüne geçtiği söyleyebiliriz.

İtaatsizlik kavramını genel anlamıyla “uymama davranışı” şeklinde değerlendirdiğimizde sivil itaatsizliği bireyin kendi vicdanı (kendi doğruları) doğrultusunda yasalara uymama olarak değerlendirebiliriz. İtaatsizliğin arka planı incelendiğinde ise öne çıkan birtakım gerekçeler bulunmaktadır. Siyasal iktidarın işlem ve eylemlerinin bireyin vicdanında yerleşik olan adalet duygusunun zedelenmesi psiko-sosyolojik açıdan başat faktördür. Adalet istemi itaatin kaynağı olabildiği gibi itirazında kaynağı olmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleri alınan kararlar karşısında duyarlılık göstermeden sergilenen pasifizm ile şiddete başvurma

yönteminden çekinmeyen anarşizmden ayrılmaktadır. Sivil itaatsizliğin düşünsel temellerinde ise yasaların üzerinde bulunan üst yasalar (tanrısal buyruklar, ahlaki ilkeler, vicdani emirler) yer almaktadır. Yaratıcının ve vicdanın emirlerinin doğal/doğuştan kabulü beraberinde bu yasaların kutsallığını ortaya koyduğu için yerine getirilmesinin zorunluluk olarak anlaşılmasına neden olmuştur.

Kavramı oluşturan kelimelere değindikten sonra sivil itaatsizlik kavramına yönelik olarak yapılan tanımlamalara bakabiliriz. Sivil itaatsizliğin siyasal yükümlülüğün kamusal alana taşınması olduğunu söyleyen Sarıbay, kavramı “genel toplumsal ve politik eylem normlarından etkilenenlerin, bunların geçerliliğini değerlendirmek üzere pratik bir etkileşime katıldıkları her zaman ve her yerde ortaya çıkan bir beraberlik forumu” (Sarıbay, 2000, s.30) biçiminde tanımlamaktadır. İtaatsizliğin her zaman ve her yerde gerçekleşebileceğini söyleyerek olabildiğince geniş bir tanımlamada bulunmaktadır.

2.2.1. Kavram

Sivil ve itaatsizlik terimlerinden oluşan sivil itaatsizlik, Almanca *ziviler ungehorsam*, İngilizce *civil disobedience* ve Fransızca *désobéissance civile* olarak Türkçe’ye çevrilerek oluşturulmuş bir kavramdır. Türkçe’ye Fransızca’dan geçen ‘sivil’ sözcüğü sıfat olarak askeri olanın karşıtı; terbiyeli, uygun; isim olarak da üniforma karşıtı; medeni kıyafet anlamlarına gelmektedir. (Ökçesiz, 2011, s.125) Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde sivil kavramı resmi olmayan, askeri vasıf taşımayan, yurttaş olmak, şehirlilik (kentlilik), medenilik anlamlarını içermektedir. İtaatsizlik kelimesinin ise ‘söz dinlememek, boyun eğmemek, buyruğa uymamak,’ anlamına geldiğini görmekteyiz. Direniş, başkaldırı, isyan, ihtilal, devrim, karşı koyma gibi somut çağrışımları bulunan kavramların yerine kullanılan itaatsizlik sayılan terimlerin geneli için kullanılsa da modern zamanda uysal ve evcil bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı düşüncesinde kavramın ifade ettiği karşılık ile kültürümüzde çağrıştırdığı anlam arasında ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. Devlet ve otorite düşüncesine olan yaklaşımdaki ontolojik farklılık burada da kendini göstermektedir.

Hukuk dünyamıza uzak olduğu kadar dilimize de yabancı olan *Civil Disobedience* kavramı değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Bu kavram dilimize *Uygar Başkaldırma* (Tunçay, 1997, s.719) ya da *Yurttaş İtaatsizliği* (Bove ve Luneau, 2006, s.166-167) olarak çevrildiği gibi, *Medeni İtaatsizlik* (Tanör, 1999, s.701) şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. Kavramın dilimizdeki en uygun tanımlaması Ökçesiz'e ait olan *Sivil İtaatsizlik*'tir.(Ökçesiz, 1996, s.104) Yapılan tanımlamalarda sivil karaktere sahip yurttaşların emirlere ve yasalar karşı mukavemeti, aksi yönde davrandıkları anlamları çıkarılabilmektedir.

Sivil itaatsizlik resmi niteliğe sahip olan yasaların, uygulamaların, emirlerin, kuralların, sivil özelliklere sahip kişiler tarafından yerine getirilmemesi, uygulanmaması şeklinde tanımlanabilir. Kanunların mecburi olarak tanımladığı yükümlülüklerin yurttaşlar tarafından kabul edilmemesi yenisiyle değiştirilmesi şeklinde olmaktadır. Hukuki, yasal düzenlemelerin muhatabı olan bireylerin kendilerince belirlemiş oldukları gerekçeler/ilkeler doğrultusunda haksızlık içeren yasalara karşı gelerek protesto eylemi gerçekleştirmeleridir.

Sivil itaatsizlik, düşünsel temelleri itibariyle şiddeti esas almayan kolektif bir eylem yöntemidir. Bu eylem biçimi ile “yurttaşlar, doğrudan ya da dolaylı olarak yasa koyucular üzerinde baskı uygulamak amacıyla, yürürlükteki bir ya da birçok yasayı (kararnameleri, tüzükleri, yasal bir yetkilinin emrini) ortak bir şekilde alenen ve kasıtlı olarak ihlal ederler.” (Bove ve Luneau, 2006, s.45-46) İtaatsizlik eyleminin amacı otorite sahiplerinin yanlış olduğu kabul edilen uygulamalarından vazgeçmeleri için yasalara aykırı şekilde davranmaktır. Yasalara karşı aykırı hareket edenlerin varlığı siyasal gücün pervasızlığı hususunda frenleyici olabilmektedir.

İtaatsizlik eylemlerinin gerekçelerinin en başında yer alan adaletin ikamesi ilkesi mücadelenin sınırları çizmiş olmaktadır. Hannah Arendt'in tanımlaması adalet olgusuna net bir şekilde vurgu yapmaktadır. Sivil itaatsizlik adalet esasına dayanan demokratik yapı içerisinde meydana gelen ve kendini muhafaza eden, ciddi haksızlıklara karşı yasal çerçeve içerisindeki bütün alternatifler tükenince son çıkar yol olarak müracaat edilen, ortak adalet anlayışını temel alan, bu düşünce ve eylemler seyrederken şiddeti reddeden yasadışı politik eylemdir. (Arendt, 2001, s.10)

Eylemin yasadışı olması gerektiğine vurgu yapılırken, aynı zamanda adalet ilkesinin gerçekleşmesi için ödün verilmemesi zorunluluğu şart olarak ortaya konulmuştur.

2.2.2. Tanım

Yüzyıllar boyunca yönetenlerin gücün kullanımından kaynaklanan haksız ve adil olmayan yasalar/uygulamaları karşısında yönetilenlerin itirazı, isyanı, direnmesi, başkaldırısı tarihsel bir gerçeklik olmuştur. Halkın emirlere karşı gelerek göstermiş olduğu tepki çeşitleri gerilimlere neden olmuştur. Tepkilerin ve itirazların sonucunda iktidar sahipleri ile maiyetinde bulunanlar arasındaki gerilim çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Sivil itaatsizlik üsttekiler ile alttakiler arasındaki bu gerilimlerin en aza indirilmesi düşünmesinden beslenmektedir. Gerilimler, yaşanan olumsuzluklar, ağır bedeller sonucunda pasif bir direnme şekli olarak son yüzyılda kendini gösteren sivil itaatsizlik güç mekanizmasına karşı saygılıdır, ancak tedbirlidir.

Sivil itaatsizliğin kategorik açıdan üç tür tanımlanması mevcuttur. Dar, geniş, yaygın tanım şeklinde kategorilere ayrılan kavram belirli başlı bazı özellikleriyle diğerinden ayrılmaktadır. Dar tanımın en belirgin özelliği eylemin hukuki ve politik sonuçlarına katlanmayı, gerektiğinde yargılanmadan kaçmamayı öngörmektedir. Geniş tanım ise her türlü itaatsizlik eylemini (eylem ve protesto) bu kategori içerisinde değerlendirdiğinden sakıncalı telakki edilmiş ve kabul görmemiştir. Dar ile geniş tanımın tüm özelliklerini taşımakla birlikte şiddetsizlik unsuruna özel bir vurgu yapan tanımlama ise yaygın tanımdır. Bütün tanımlamalarda yasaların ihlal edilmesi, adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi, bir düzeltme çabasının olması ortak özelliklerdir.

Sivil itaatsizlik ile ilgili Todd May'a ait olan 'katılımcılarının, hasımlarının ve diğerlerinin haysiyetine saygı duyarak mevcut siyasi, ekonomik veya toplumsal düzenlemelere meydan okuyan ya da direnen siyasi, ekonomik veya toplumsal eylemdir' (May, 2016, s.82) şeklindeki tanımlama genel bir ifade olarak ele alınabilir. Düşünürün sivil itaatsizliği sadece politik meseleler ile sınırlamadığı görülmektedir. İlk ortaya çıkış dönemlerinde politik meselelere karşı tavır almak şeklinde kendisini gösteren sivil itaatsizlik daha sonra yaşamın diğer alanlarında da kendini göstermiştir.

Sivil itaatsizliğin ancak demokratik hukuk devletinde olabileceğini savunan Ökçesiz, sivil itaatsizliği barışçıl olarak kabul etmektedir. “Sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkı çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir.” (Ökçesiz,1996,s.130) Tanımda sivil itaatsizlik eyleminin en temel ögesi olarak başkasına zarar vermemek göze çarpmaktadır. Şiddetin tüm unsurlarından uzak durulması, kişi ve nesnelere zarar görmemesi itaatsizlik eylemlerini barışçıl kılmaktadır.

Çoşar, sivil itaatsizlik eylemlerinin vücuda gelebilmesi için demokratik sistemin zorunluluğuna işaret etmektedir. Çoşar, sivil itaatsizlik eylemlerini “yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvuru, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı, politik” (Çoşar, 2001, s.9-10-28) eylem olarak ifade etmektedir. Otoriter ve totaliter yönetimin var olduğu sistemlerde yurttaşların eleştiri hakkı bile yok iken eylemde bulunması düşünülmemektedir.

John Rawls sivil itaatsizlik eylemlerinin yapılmasının temel amacının devletin yurttaşları ilgilendiren politikalarında değişiklik yapılmasını sağlamak olarak ifade etmektedir. Politika değişikliğinde bulunulması yolunda eylemlerin insanlar tarafından desteklenmesi, kitlesel hale dönüşmesi etkisini artıracaktır. Eylemlerin halka açık şekilde gerçekleştirilmesi ile duyarlılık gösteren insan sayısını artarak taleplerin kitlesel hale dönüşmesi amaçlanmaktadır. Sayılan amaçlar doğrultusunda gerçekleşen eylemler nihayetinde mevcut kanunlara aykırı olup, legal olmayan siyasi bir eylemlerdir. İtaatsizlik eylemlerinde öncelikli olarak toplumun adalet ilkesine seslenilerek, protesto edilen yasanın ihlal edilmesi gerekliliğinin yankı bulmasını sağlamaktır. “Bazı durumlarda olumsuz kabul edilen yasayı ihlal etmek yerine başka bir yasanın ihlaliyle, sorunlu konuya dikkat çekilebilmektedir.”(Rawls, 2001, s.56-57)

Sarıbay, “sivil itaatsizliği olgun bir politik kültürün varlığı ve bu olgun politik kültür üzerine inşa olmuş, anayasal bir rejimin adeta denetim unsuru konumu” (Sarıbay, Öğün, 1998, s.29) taşımakla tanımlarken sivil itaatsizlik için sivilleşme sürecinin varlığının olmazsa olmaz şart olarak ortaya koymaktadır. Sivil

itaatsizlik eylemi demokratik açıdan belirli bir düzeye ulaşmış bir politik kültür ve anayasal rejim üzerine bina edildiğinde sistemin denetimi hususunda medeni bir karşı koyma görevini yerine getirmektedir. Yasalardan ve uygulamalardan kaynaklanan yetersizliklerin, eksikliklerin giderilmesi konusunda mevcut düzeni bozmadan nasıl direniş sergileneceğinin sorusuna cevap vermektedir.

Sivil itaatsizliğin ortaya çıkışını gerekçelendiren düşünürler sivil itaatsizliğe aynı zamanda önemli düşünsel katkılarda bulunmuşlardır. Bu konuda Arendt otoritenin yasallığının kuşkulu bir hale gelmesi değerlendirmesi yapmaktadır. Sivil itaatsizlik sayısal açıdan anlamlı miktarda yurttaşın değişiklik yollarının tıkandığında devreye girmektedir. “ Birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.” (Arendt, 2001, s. 98) Bu anlamda demokratik itiraz yollarının yerine getirilmesine rağmen netice alınmaması sonucunda eylemsel düzeye geçilmektedir. Yasalara karşı hukukun öngördüğü hakların kullanılarak yeterli düzeyde cevap elde edilememesi yurttaşlar tarafından düzene olan inancı zayıflatmaktadır.

İtaatsizliğin gerekçelerinin ortaya konulması hususunda Amerikan filozof Rawls birtakım nedenler belirlemektedir. Birincisi çözüm yollarının denenmiş ve sonuç alınmamış olması gerekir. İkincisi eşit yurttaşlık ilkesinin zarar görmesi ve zedelenmesidir. Üçüncü olarak ise muhalefet eden kişinin benzer bir şekilde aynı haksızlığa maruz kalan herkesin de benzer bir şekilde protesto etme hakkı olduğunu kabul etmeye hazır olduğu vakalarla sınırlı olmalıdır.(Rawls, 2001, s.176) Eylemin gerçekleşmesinden önce yasal yolların denenmiş olması, çifte standart uygulamasının olmamasını zikretmektedir.

Bove ile Luneau sivil itaatsizlik eyleminde bulunan bireyin birbiriyle ilişkili olan iki karar alarak eyleme kalkıştığını ifade etmektedir. Birincisi, inançlarına aykırı olarak gördüğü yasaların içerisinde yer alarak bir parçası olmayı reddeder. Almış olduğu bu karar yalnızca kendisini bağladığından sonuçlarını üstlenmeye de hazırdır. İkincisi, birey ortaya koymuş olduğu bu vicdani isyanına toplum tanıklık etmektedir. İtaatsiz kişi, ifade ettiği itirazın sağlam temellere dayalı olduğuna herkesi ikna etmek için açık tartışmayı amaçlar. Çünkü itaatsizlik, ancak kolektif olduğunda anlam taşır. Sivil itaatsizliğin kolektif eylem olması onun bireysel olarak ortaya konulamayacak

bir pratik olmasına sebep olur, “yasallıktan kopmayı gerektiren bir konuda seferber olunur ve bir araya gelinir.” (Bove ve Luneau, 2006, s.164)

Eylemlerin ve protestoların sivil itaatsizlik şeklinde değerlendirilebilmesi için taşınması gereken şartlar bulunmaktadır. Yasal, kanuni olan bir normun suç unsuru teşkil edilecek şekilde ihlal edilmesi, bu ihlal gerçekleştirilirken şiddetten kesinlikle uzak durulması gerekmektedir. Eylem esnasında ikinci ve üçüncü şahısların doğrudan ve dolaylı olarak bir hak mahrumiyeti yaşamamalıdır. Eylemlerin mesajı ve içeriği izleyenler, tanıklık edenlerce algılanabilmelidir. Kamusal otoritelerden izin alınmaksızın yapılan eylemlerde sisteme yönelik kasıt bulunmamalı, kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelik olmalıdır.

İtaatsizlik eylemcisi politik sisteme kökten bir şekilde karşı olmaması ve sistemi belli ölçüde adil olarak değerlendirmesi ile militandan ayrılmaktadır. Eylemsel özellikleri incelendiğinde bu temel farklılık daha açık bir şekilde göze çarpar. Protesto eylemi gerçekleştiren militanlar vicdani bir değerden ziyade politik düşüncesinin ilkeleriyle hareket etmektedir. Eyleme gerekçe olarak gösterilen yasalar ideolojik kaygılardan kaynaklı olarak protesto edilmektedir. Militanca eylem yapanlar haksız yasalardan ziyade sistemin tamamını hedef alır, köktenci bir şekilde saldırır. Devrimci gayelerle yasaları ihlal eden eylemci sonuçlarını üstlenmeyi ret ettiğinden dolayı cezadan kurtulmaya çalışır. Bunun nedeni ise; onun güvenmediği ve kabul etmediği güçlerin eline düşmek değil, aynı zamanda reddettiği anayasayı tanımak anlamına gelmesidir. (Rawls, 2001, s.60-61) İtaatsizlik eylemcisi ile militan arasındaki adalet ilkesinin tesis edilmesi noktasında ayrılmaktadır.

Sivil itaatsizlik; yasal başvurular, yöntemler ve süreçler yerine getirilmesine rağmen sonuç alınamayan tartışmalı sorunlar karşısında, legal olmayan bir şekilde ancak kamuoyunca anlaşılabilir bir durumda gerçekleştirilmektedir. Kamuoyuna adaletin tesis edilmesi uğruna bir çağrı niteliği taşıyan sivil itaatsizlik eylemi sonucundaki yaptırımın kabul edilmesi ve arka planındaki ahlaki gerekçelerin samimiyeti nedeniyle kabul gören bireysel veya kitlesel tarzda yapılan eylemlerdir. Sivil itaatsizlik eylemcisi davranışları ile siyasal yönetme katılma arzusunu, demokratik sistemin aksayan yönlerini düzeltme çabası içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Sivil itaatsizlik amacıyla yapılan eylemlerin ulaşmak istediği hedefler bulunmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleriyle ilk olarak devlet ya da iktidara sahiplerine ulaşmak istenmektedir. Bu ulaşma çabasından kasıt seslerini duyurabilmektir. Nihayetinde yanlışlıkların düzeltilmesi iradesi iktidarın elinde bulunmaktadır. “Sivil itaatsizlik eylemleri birinci hedefi politik iktidara seslenebilmek amacıyla yasaya aykırı hareket edilmesi suretiyle gerçekleştirilir. İkinci hedef ise kamuoyudur.” (Bove ve Luneau, 2006, s.168) Eylemlerin amacı devlet otoritesine ulaşarak toplumsal taleplerin sesli şekilde dile getirilmesi, mümkün olduğunca iktidarın geri adım atması için kamuoyu oluşturmaktır.

2.2.3. Geniş Tanım

Nitelikli veya niteliksiz her türlü yasadışı her eylemi geniş kapsamda değerlendiren tanımlamadır. Geniş tanım içerisine tarihsel süreçte gerçekleşen isyan, devrim, ihtilal, başkaldırı, ayaklanma gibi şiddet içeren yöntemleri dâhil etmesinden dolayı rağbet görmeyen tanımlamadır. Hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi, eylemcinin özel türde bir motivasyonu, edimin kamuya açık olması ve her geniş tanımda yer almamakla birlikte itaatsizliğin devrimsel olmayıp, aksine sisteme içkin bulunmasıdır. (Ökçesiz, 1996, s.108-109) Yasal olmayan ve şiddet barındıran direnme şekillerinin devlet düzeninin egemen olduğu bir yapıda hesap edilemeyen sonuçlarının oluşması riski yer almaktadır. Bireylerin veya grupların mevcut yasaları hiçe sayarak, keyfi şekilde, kural tanımaz bir şekilde hareket etmesi siyasi yapıyı ortadan kaldıracaktır. Sistem içerisinde yer almayan direnme şekilleri bu kategoride yer alması tartışma yaratmaktadır.

Geniş tanım anarşist/terörist unsurları içeren bir tanımlamaya imkân tanımaktadır. Devlete ve sisteme yönelik gerçekleştirilen her eylem biçiminin bu tanımlamaya dâhil edilmesi anarşizme/terörizme varan protestoların demokratik bir hak olarak algılanması riskini doğurmaktadır. Demokrasinin hâkim olduğu hukuk devletinde siyasi düşünceler yasal sınırlar içerisinde hareket ederek sistemle bütünleşebilir. Sistemin içerisinde karşılığı bulunan düşünceler kurumsallaşır, yasaklanması gerekenler ise yasalarla yasaklanarak sistem dışına itilmektedir. “Sivil itaatsizlik, şiddet unsurunu taşımayan bir muhalefet tipi, ya da siyasi ifade biçimi

olduğu ölçüde sistemin içinde kalan, ama yeni hukuk devleti anlayışında birey olmanın ifadesi olarak düşünülmektedir.” (Çağlar, 1993, s. 651) Sivil itaatsizlik eylemleri sistemin içerisinde yer alma özelliğiyle diğer eylem/protesto biçimlerinde ayrılmaktadır.

2.2.4. Dar (Sınırlı) Tanım

Sivil itaatsizlik kavramının dar tanımını açıklarken ‘eylemin sonuçlarına katlanmaya hazır olmak’ tutumunu ekleyerek hareket eden Nicolas Fleisch, Hannah Arendt ve Hans De With’in düşüncelerinden yararlanacağız. Eylemcilerin davranışlarının sonucunda oluşan hukuki yükümlülükleri peşinen kabul etmesi unsurun temel şart olarak kabul edildiği tanımlama biçimidir. Eylemlerin sonuçlarına yönelik eylemcilerin göstermiş oldukları rızaya dayalı kabul ahlaki bir erdemin göstergesidir.

Fleisc’in tanımında sivil itaatsizlik haksızlık içerdiği kabul edilen uygulamalara karşı güç ve şiddete başvurmadan, kamusal alanda açık şekilde gerçekleştiren protesto biçimidir. “Bu eylem dikkate değer bir siyasi-ahlaki motivasyondan kaynaklanır, en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalinin içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu taşır.” (Ökçesiz, 1996, s.9-10) Eylemin sivil itaatsizlik olabilmesi için en az bir suç kalıbına girmiş olması, şiddetin olmaması, bir değer yargısıyla gerekçelendirilmesi ifade edilmektedir.

Dar tanım kategorisinin önde gelen düşünürlerden olan Hannah Arendt sivil itaatsizliği sayıca yeterli miktarda yurttaşın klasik anlamdaki değişiklik yollarının tıkandığında ortaya konulduğunu ifade etmektedir. İtirazların “artık dinlenip incelenmediğine, ya da bir takım değişiklikleri, gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkan” eylemler (Arendt, 2001, s.95) şeklinde tanımlamaktadır. Arendt itaatsizlik eylemlerinin yalnızca tek birey tarafından gerçekleştirilemeyeceğini, bireysel eylemlerin değişiklik yaratma ihtimalinin son derece düşük olduğunu belirlemektedir.

Yasalara karşı suç işleyen kişiler ile sivil itaatsiz eylemcisi cezayı kabul etmek noktasında net şekilde ayrılması gerektiği düşüncesi bulunmaktadır. Bu anlamda Arendt, kamuoyundan gizlenen “sıradan bir suçlu ile yasaya karşı oluşunu kamuoyuna beyan eden sivil itaatsizlik eylemcisi arasında bir fark olduğunu düşünmektedir. Sıradan bir suçlu kriminal bir örgütün içinde de olsa, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eder.” (Arendt, 2001, s. 96) Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan bireyler kendileri için bir imtiyaz oluşturulmasını sağlamak, isteklerinin yerine getirilmesini talep etmek gibi bir davranışın içerisinde yer almamaktadır. Gerçekleştirdiği eylemin suç olmadığını kabul ettiğinden yakalanmak ve tutuklanmak endişelerini taşımamaktadır.

Ayrıntıları fazlaca olan bir tanımlamaya giren Hans de With bir protestonun sivil itaatsizlik eylemi sayılabilmesi birtakım şartlar sunmaktadır. Birinci olarak, devletin yapacağı haksızlıklar, eşyanın tabiatı gereği, genel görünümlü ve ağır olacağı için bunlara karşı yapılacak sivil itaatsizlik eylemleri de, evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaç edinmelidir. İkinci olarak, sivil itaatsizlik eylemine başvurmadan önce bütün hukuki yollar tüketilmelidir. Üçüncü şart, sivil itaatsizlik eylemine katılan kimse, en başından itibaren, katıldığı bu eylemin sonucunda çiğnenen norm nedeni ile öngörülen yaptırımlara katlanmaya hazır olmalıdır. Son olarak dördüncü şart, sivil itaatsizlik eylemcisinin iyi niyetli ve genel yarar için bu eyleme başvuruyor olmalıdır. (Çoşar, 2001, s.60-61)

Dar tanım çerçevesinde Türkiye’de sivil itaatsizlik konusunda araştırmalar yapan ve yazılar kaleme alan önemli isimlerin başında Ökçesiz gelmektedir. “Sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir.” (Ökçesiz, 1996, s. 130) Ökçesiz, eylemcinin üst bir değer uğruna hareket ettiğini, gerçekleştirmiş olduğu eyleminde başka şahısların zarar görmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Son olarak dar tanımı özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz: Sivil itaatsizlik ağır düzeyde haksızlıklardan kaynaklı mağduriyetlere karşı girişilen bir eylem olmayıp,

adil olmadığı düşünülün her uygulamaya karşı yapılabilir. Evrensel özellikleri bulunan ahlaki ve politik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş ve sonuç alınmamış olması gerekmektedir. Protesto esnasında güç ve şiddet kullanılmamalı, yapılacak eylemin şekli önceden kamuoyuna duyurulmalı ve hakkaniyet ilkelerine riayet edilerek gerçekleştirilmelidir. Sivil itaatsizlik eylemlerine katılan bireyler kanunların çiğnenmesi sonucunda belirlenen yaptırıma (tazminat ve hapis cezası) katlanmaya hazır olmalıdır, hukuki sorumluluğa rıza göstermelidir.

2.2.5. Genel (Yaygın) Tanım

Yaygın tanımın en belirgin özelliği şiddet unsurunun kesinlikle doğrudan veya dolaylı olarak ret edilmesidir. Sivil itaatsizlik alanındaki çalışmalarında dünya çapında üne sahip olan Bedau'nun tanımı bu konuda en yaygın tanımlamadır. “Bir kimse yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani bir eyleme girişirse bir sivil itaatsizlik eylemi ortaya koymuş olur.” (Nişancı, 2003, s.193) Bedau eylemlerin doğrudan ya da dolaylı olarak şiddetten uzak olması gerektiğini belirtmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetin ret edilişi tüm tanımlarda bulunmasına karşın yaygın tanımın üzerinde dikkatli şekilde durduğu unsurdur. Eylemcilerin şiddetten uzak durması, özellikle üçüncü şahıslara yönelik olarak dikkatli olunması gerekmektedir. Şiddetin sözlü, fiili ayrımı yapılmaksızın net bir şekilde olmaması gerekmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirilirken doğrudan olduğu gibi, dolaylı olarak şiddet doğurmamalıdır. Kamuoyunun eylemden zarar görmesi anlaşılmasının önünde engel olacaktır. Diğer protesto ve eylemlerden farkı olmayacağından eylemciler sıradan suçlu olarak görülecektir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin mutlak anlamda şiddetsiz olmayıp, eylemlerde düşük seviyeli şiddet kullanması gerektiğini düşünen Hans Saner kullanılacak şiddetin ölçüsünün insanlara zarar vermemek şartıyla olabileceğini savunmaktadır. Düşük düzeyli şiddetin belirli prensipler dâhilinde gerçekleştiği takdirde demokratik düzene zarar vermeyeceğini ifade ederek sivil itaatsizlik alanında en çarpıcı yaklaşımı sergilemektedir. “Şiddet varsa da bu şiddet belirtilen prensipler

doğrultusunda düşük düzeyde olmalıdır. Saner, sivil itaatsizin gerçekleştirdiği eylemden pişman olmasının gerekmediğini, yaptırıma katılma ve rıza gösterme zorunluluğu olmadığını, cezanın kaçınılamaz olsa da olumlanmasının gerekmediğini öne sürmektedir.”(Saner, 2001, s.167-168)

Yukarıda zikredilen tanımlar hakkında bir değerlendirme yaparak benzer yönleri ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışacağız. Dar (Sınırlı) tanım, kapsamına aldığı öğelerin fazlalığı nedeniyle gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerinin çok az kısmını sivil karakterli olarak görmektedir. Geniş tanım ise belirleyici parametreleri geniş tutması nedeniyle birçok eylemi bu kategoride değerlendirmektedir. Geniş tanım unsurları olarak hukuki kuralların bilinçli olarak ihlal edilmesi, itaatsizliği gerçekleştirenin ahlaki dayanakları bulunması başta gelmektedir. Sivil itaatsizlik eyleminin kamuya açık alanlarda gerçekleşmesi ve son olarak itaatsizliğin devrimsel özellikten çok sistemdeki aksaklıklara ilişkin itirazda bulunması bu kategorideki diğer özellikler olarak sayılabilir. Sayılan özelliklere şiddetsizlik unsuru eklendiğinde genel (yaygın) tanıma ulaşılmaktadır. Nihayetinde Sivil itaatsizlik eylemleri hukuki açıdan pasif bir direnme olarak kabul edilmektedir. Sivil İtaatsizliğin amacı, bir bütün olarak hukuk düzenini yok saymak, yıkmak veya değiştirmek değil, yüksek adalet ve hakkaniyet ilkeleri ile çelişki içerisinde olduğu düşünülen yasayı değiştirmek veya kaldırmaktır. (Tanör, 1999, s.701)

2.3. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları

Modern çağda insanların hak arama mücadelesinde tipik bir yöntem haline gelen sivil itaatsizliğin diğer direnme yöntemlerinden farkını ortaya koymak gerekmektedir. İtaatsizliğin hangi koşullar gerçekleştiği takdirde sivil karakterli bir eylem olacağı belli başlı unsurların belirlenmesi ile gerçekleşmektedir. Bu alanda sayıca fazla unsur olmasına karşın temel anlamda zikredilen özellikler mutlaka olması gereken unsurlar olduğu kabul edilmektedir. Sivil itaatsizliğin diğer yasa ihlallerinden farklılığı birçok düşünür tarafından ortaya konmuş, bununla birlikte alışılmış kanun ihlalleri ile yasal olmayışı bakımından benzer olduğu belirtilmiştir. Birincisi sivil itaatsizin amacının siyasi ve hukuki sistemi temelden yok saymak olmayıp, vicdani ilkeler doğrultusunda bilinçli şekilde yasayı ihlal etmektir. İkinci olarak, sivil itaatsiz eylemcisi adaletsizlik yarattığını kabul ettiği kanunlara ve

emirlere karşı açıkça eyleme girişmektedir. Üçüncü olarak sivil itaatsiz, yasalara aykırı şekilde gerçekleştirdiği eyleminden ötürü yasal merciler tarafından uygulanacak cezai durumu kabul etmektedir. Dördüncü şart ise, sivil itaatsizlik eyleminde olarak şiddetin olmamasıdır. (Çoşar, 2001, s.10-15)

2.3.1. Yasaya Aykırılık

Devlet otoritesinin hükümleraltında yaşayan yurttaşlar yasaların belirlemiş olduğu çerçeve içerisinde hareket etmek durumundadır. Bireylerin yaşamını düzenleyen kuralların adaleti tesis etmediği durumlarda itiraz etme hakkı doğmaktadır. Kanunların işleyişi esnasında her zaman adaleti sağlayamayacağı, aksaklıklara ve mağduriyetlere neden olacağı noktasından hareketle yola çıkan sivil itaatsizlik eylemcisi, hukuk kurallarına itiraz ederek karşı çıkmaktadır. Eylemcinin amacı eleştiri yönelttiği yasaların ahlaki ilkeler perspektifinden tartışmaya açmak, hem de yasaların daha üst bir konumda bulunan anayasaya aykırılığına dikkat çekmektir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin ve eylemcisinin en belirgin özelliğinin yasa karşıtlığı olduğunu söyleyebiliriz.

Sivil itaatsizlik, haksız yasa ve uygulamaya karşı kanun sınırları içerisinde prosedüre uygun usuller denendikten sonra, sonuç alınmadığı takdirde girişilen yasadışı bir eylemdir. Sivil itaatsizlik eylemcisi kurulu anayasal sisteme köktenci bir şekilde karşı gelmemekte, toplumsal sözleşmenin tarafı olması hasebiyle esaslı şekilde itirazda bulunmamaktadır. “Bu temel anlaşmanın ilkelerinin çiğnenmesinden duyduğu kaygıyı dile getirmek için bu yola başvurur. Bu anlamıyla sivil itaatsizlik yasadışı ancak meşru bir eylemdir.” (Coşar, 2001, s. 10) İtaatsizlik eylemleri mevcut yasalara karşı olması nedeniyle kanunsuz özellik taşımaktadır. Ancak temel hakların, vicdani değerlerin yerine getirilmesi açısından meşru eylemlerdir.

Sivil itaatsizlik kanunun ve düzenin tamamına karşı olmadan tikel normlara /yasalara uymamak, onları çiğnemek şeklinde tezahür eder. Eylemcinin kendisini düzenin bir parçası olarak görmesi nedeniyle demokratik düzene ve toplumsal sözleşmeye itirazı bulunmamaktadır. Kanunların ihlal edilmesi durumunda cezai karşılığı olması hasebiyle yasaya aykırı eylem niteliği kazanmaktadır. Yargılama

mercileri için önemli olan nokta ise gerçekleştirilen eylemin yasayı ihlal edip etmediğidir. İhlal özelliği taşıyan davranışlar ceza hukukunun sahasına girmektedir. Dava konusu olmuş eylemin gücünü yüksek ahlaki normlardan alıyor olması yargılama mercilerini yasaları uygulamaktan alıkoyamaz. Mercinin bu şekilde tavır alması ise yargılamanın adilliği ve merciin tarafsızlığına gölge düşüreceğinden kuvvetler ayrılığı prensibine ters düşer. Kısacası merciin görevi yasaları uygulamaktır, onları iyi ya da kötü olarak ayırmak değildir. (Selçuk, 1993, s.725)

Sivil itaatsizlik eylemine katılanlar kanunların ve düzenlemelerin üst yasa konumunda bulunan anayasalara uygunluğunu hatırlatmak hususunda uyarıcı vazifesi gösterdikleri kabul edilebilir. Üst yasalara uygunlukla birlikte vicdanın öngördüğü ahlaki ilkelere uygunluğunu da esas almaktadırlar Anayasaya uygun hazırlanan yasalara karşı direnç gösterebilmektedirler. “Eylemin yasaya aykırı olup olmadığı hususu, sorunu sadece karmaşık hale getirmektedir. Adil olmadığı gerekçesiyle yasalara karşı çıkan sivil itaatsiz, yargıçların kendi fikirlerini paylaşmamaları nedeniyle eylemine son vermemektedir.” (Güriz, 2003, s.18-19) Sivil itaatsizlik eyleminin temelinde hukuk ilkelerinden daha çok vicdani ve ahlaki ilkeler yer aldığından yasaları çiğnemekten çekinmemektedir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya konmasındaki en temel gerekçe yasaların adil olmayışından kaynaklığınan ötürü ihlal edilmesi gerekmektedir. Yasalar daha üst ve evrensel yasalar olarak tanımlanan vicdani değerler, evrensel ilkelere çeliştiğinden yerine getirilmemektedir. Yasaya aykırı davranışlar ve tutumlar bir suç unsuru taşımamakla birlikte, ahlaki değerlerin yerine getirilmesi uğruna yapılan erdemli eylemler olarak kabul edilmektedir. Yasalar ihlal edilirken suçlu psikolojine sahip olmayan eylemciler, pişmanlık duygusuna kapılmamaktadır.

2.3.2. Açıklık (Alenilik)

Sivil itaatsizlik eylemleri genellikle kamusal alanlarda cereyan edilerek, iletişim araçlarıyla duyurularak gerçekleştirilmektedir. Eylemlerin açıklığından kasıt, gerçekleştirilen eylemin kamuoyunca algılanabilir düzeyde açık ve net özellikler taşımasıdır. Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik kamuoyuna açık bir şekilde

yapılan eylemlerdir. Alenilik prensibinden kastedilen eyleme katılanların yüzlerini ve kimliklerini gizlemekten uzak durmaları yetmeyip, aynı zamanda yapılan eylemin kamuoyunca anlaşılabilir özellikte olmasını özen göstermektedir. Yapılan eylemler devlet otoritesine bağlı kolluk güçleri tarafından takip edildiğinden başlangıç durumu, yöntemi, sonu gibi özelliklerinin resmi mercilerce biliniyor olması gerektiği anlaşılmaktadır. Sivil itaatsizlik bir çağrı işlevini üstlenmektedir. (Ökçesiz, 1996, s.116) Eylemlerin bütün taraflarca her yönü ile şeffaf olması kamu güvenliği açısından az risk taşıması yönüyle sivil itaatsizlik eylemleri dikkate alınabilmektedir.

Eylemlerin açıklığının en önemli göstergelerinden biri ise kamusal oluşudur. Kamuoyunu ilgilendiren alanlarda gerçekleşmesi itaatsizlik şekillerinin görünürlüğünü ortaya koymaktadır. Bu anlamda kamusal alan eylemlerin meydana geldiği mekândır. Eylemin kamusal alanlarda icra edilmesi kamu yararının gözetildiği, kamu yararı doğrultusunda harekete geçildiğini göstermektedir. Kamusal niteliğe haiz eylemler bireysel taleplerden öte bir gurubun ya da gurupların talepleri doğrultusunda eylemlerin gerçekleştirilmektedir.

Ökçesiz sivil itaatsizliğin özellikleri içerisinde yer alan açıklık ilkesinin en az tartışılan konu olduğunu ifade etmektedir. “Sivil itaatsizlik, Latince “protest” (aleni olarak ifade etmek) ile ilişkilendirildiğinde, ilkesel olarak gizliliğin bu kavramı niteleneceği açıktır. Sivil itaatsizlik bir çağrı işlevini üstlendiği için mesajını muhatabına etkili ve uygun araçlara kullanarak ulaştırmak istemektedir.” (Ökçesiz, 1996, s.122) İnsanların ve basının huzurunda açık şekilde gerçekleştirilmeyen, dolayısıyla çağrı niteliği taşımayan davranışların içindeki mesajının anlaşılması mümkün olmayacağından sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilemez.

Alenilik unsuru eylemin yöntemi, seyri ve sonuçlarının anlaşılabilir düzeyde net olması gerekliliğini esas almaktadır. Eylemin başının ve sonunun biliniyor olması eylemin risklerinin kontrol altında olduğu anlamı taşımaktadır. “Hesaplanabilirlik adı verilen bu durum ayrıca, eylemcilerin samimiyetlerini ölçme ve inandırıcılıklarını ortaya koyabilmelerine imkân da sağlamaktadır. Tüm bunlarda itaatsizlik eyleminin terör eylemi seviyesine gelmesine ya da eylemin hiç olmadığı gibi değiştirilerek

sunulmasına engel teşkil etmektedir.” (Çoşar, 2001, s.11) Eylemin her açıdan hesabının yapılması kamu güvenliğinin tehlikeye sokulmadığının kanıtı olmaktadır.

Eylemin açıklığı konusunda izah edilmesi gereken diğer nokta ise eylemin başlangıcından son aşamasına kadar aynı açıklık düzeyinde gerçekleşmesi gerekliliğidir. Eylemciler, politik irade, güvenlik güçleri ve kamuoyu tarafından hesaplanabilen sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya çıkışı ile sonuçları uygunluk arz etmektedir. Örneğin kaldırımın işgal edilmesi şeklinde eylem yapılacağı belirtilmişse, başka bir eylem yapılmamalı, eylemin sonrasında yeni bir eylem yapılmaması gerekmektedir. Eylemin şeklinde ve sürecinde tutarlı davranılması eylemcilerin samimiyetine olan inancı artıracaktır. “Sözü edilen samimiyet, aynı zamanda eylemin terörize edilmesinin ve amacını aşmasının önünde ciddi bir set oluşturmaktadır.”(Çoşar, 1997, s.1074)

Herkesçe bilinen eylemler ve eylemciler şeffaflığın sergilenmesine yardımcı olmaktadır. İtaatsizlik eyleminde bulunanlar bu şekilde davranarak kitlelerin vicdanına seslenmiş olmakta, toplumun adalete olan inancının harekete geçmesini sağlayacaktır. Sivil itaatsizlik eylemcileri, eylemi kamuoyu önünde gerçekleştirirken aynı zamanda onları yönlendirmiş olmaktadırlar. Açık bir şekilde cereyan eden eylemler kamuoyunca ikna çabasını oluşturmaktadır. Eylemler bu şekilde gerçekleştiği takdirde mağdurların yapmış olduğu bir hareket olmaktan çıkarak duyarlılık ve sorumluluk sahibi tüm bireylerin katkı vermesi gereken eylemlere dönüşebilmektedir.

Sivil itaatsizlik eyleminin unsurlarından olan alenilik hususunda farklı düşüncelere sahip olan düşünürler bulunmaktadır. Özlem diğer protesto eylemlerinin çoğunda görülen açıklık ilkesinin sivil itaatsizlik eylemlerinde olması gereken bir unsur olamayacağına değinmektedir. “Açıklık unsuruna bu kadar vurgu yapılmasının nedeni psikolojik olup, bu vurguyla eylemin toplumda, yetkili mercilerin gözünde kuşku ve antipati uyandırmaması amaçlanmakta, hoşgörü beklentisi içinde bulunulmadığını düşünmektedir.” (Özlem, 1997, s.86) Açıklık unsuru sivil itaatsizliği yasalara riayet etmeden yapılan diğer protesto eylemlerinden ayıran temel özellik olmayıp, tepkinin azaltılması sağlayan bir özelliktir.

2.3.3. Şiddetin Ret Edilmesi

Şiddet, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde 'bir hareketten doğan güç, karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, duygu ve davranışta aşırılık' olarak tanımlanmaktadır Kavram olarak şiddet, kin, öfke, nefret, düşmanlık, kırgınlık, şeklindeki psikolojik ve fiziksel durumlarda ortaya çıkan saldırganlık şekli olarak tanımlanmaktadır. Temel düşüncesinde uzlaşma kültürü bulunan, barışçıl yöntemleri ilke edinen sivil itaatsizlik eylemleri şiddetin fiziki veya psikolojik olan her türünden uzak durmayı esas almaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin sayılan tüm özellikleri içerisinde en önemli olan unsurudur. Bu anlamda şiddetin ret edilmesi (şiddetsizlik) sivil itaatsizlik olgusunun *sine qua non* (vazgeçilemez) niteliğidir. Diğer unsurlar farklı düşünürler tarafından tartışmaya tabi tutulmuş olmasına karşın şiddetsizlik ortak kabul gören unsur olmuştur.

Şiddet psikolojik ve fiziksel şiddet olarak iki doğrultuda ortaya çıkmaktadır. Robert Audi'nin şiddete ilişkin tanımında iki unsurun yanında mülkiyete karşı şiddeti de barındıran üç kısımdan oluşmaktadır. Şiddet "insana veya hayvana karşı, fiziksel saldırı, etkin fiziksel aşağılama ya da aktif kavgadır veya insana veya hayvana karşı, etkin psikolojik aşağılama ya da keskin, onur kırıcı psikolojik saldırıdır veya kişisel mülkiyete veya potansiyel mülkiyete oldukça etkin ya da yakıcı, kötü niyetli yok etme veya zarar verme çabasıdır." (May, 2016, s.53)

Sivil itaatsizlik eylemcileri yasa dışı şekilde gerçekleştirdikleri protesto eylemi esnasında kolluk güçleri ve üçüncü şahısların sözlü ve fiili şiddeti ile karşılaşabilir. İtaatsizliğin temelinde bulunan mutlak anlamdaki şiddetsizlik düşüncesinden dolayı karşılık vermekten kaçınmak durumunda olmalıdır. Bu davranışıyla eyleminin hareket noktasının vicdan ve ahlak olduğunu ortaya koymuş olacaktır. Şiddete mikro ölçekte bile olsa bulaşmayan eylemcinin bu tavrı kamuoyu nezdinde eylemini masum göstermesine yardımcı olmaktadır. Kamuoyu eylemi bir isyan olmaktan ziyade bir itiraz şeklinde kabul etmektedir. İtaatsizlik eylemcisi şiddetten uzak durmasıyla bir tehdit unsuru olmaktan ziyade uyarı niteliğinde olduğunu bu haliyle ortaya koymaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemlerindeki yasaların ihlal edilmesi sembolik karakter taşımakta olup, protestonun şiddetin her türünden uzak durularak gerçekleştirilmesi esastır. Şiddetsizlik ortamının gerçekleşmesi için eylemi yapanların, eyleme müdahalede bulunan görevlilerin, eyleme tanıklık eden veya eylem esnasında o mekânda bulunan kişilerin fiziksel ve psikolojik açıdan zarar görmemesi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında gerçekleşen sivil itaatsizlik eylemlerinden ötürü yurttaşların doğrudan veya dolaylı olarak zarar görmemesi esas alınmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetin ret edilmesini zor kullanmamak şeklinde tanımlayan May'a göre sivil itaatsizlik, katılımcısının, hasımlarının ve diğerlerinin haysiyetine "saygı duyarak mevcut siyasi, ekonomik veya toplumsal düzenlemelere meydan okuyan ya da direnen siyasi, ekonomik veya toplumsal eylemdir." (May, 2016, s.82) Zor ve güç kullanmak meselesinde yapısal anlamdaki zorbalıktan uzak durulması gerektiği gibi bireysel zor kullanmadan da kaçınılması gerektiğini hatırlamaktadır.

Sivil itaatsizlik, şiddeti yok saymasıyla adaletsizlik durumunu oluşturan güç ilişkilerini değiştirmeyi hedefleyen bir mücadele yöntemidir. Kişi, haklarını talep etmek için ya da adaletsiz bir inisiyatifle işbirliği yapmayı reddetmek için, kendisine baskı uygulayana karşı çıktığında, bu bir tür politik saldırganlık kanıtıdır, toplumsal bir dövüşkenlik gösterisi yapılmış olur, ama kişi şiddete yol açan nefrete sürüklenmesine izin vermez. (Bove ve Luneau, 2006, s.65) Şiddetten uzak durmanın yanında tepki gösterilmesi esnasında kin ve nefret duygusundan da uzak durulması gerektiği öne sürülmüştür.

Şiddetsizlik konusunda üçüncü kişilerin asla zarar görmemesi esas alan eylemcilerin aynı zamanda kendisine yönelen her türlü şiddete karşı ölü taklidi yapılmayacağını söyleyen Bove ve Luneau'nun yaklaşımı önem arz etmektedir. Şiddetsizlik - kişi haysiyetine asla saldırmadan-, barış adına her türlü mücadeleyi reddeden ve toplumsal mücadeleye ilgisizliğe çok yakın aptalca sızlanan bir pasifizm olmadığı gibi, tokat atacak ele yanağını uzatan kişinin sofu havariliği hiç değildir. (Bove ve Luneau, 2006, s. 66) Bu şekilde bireylerin temel hakkı olan nefs-i müdafaanın vazgeçilmeyecek bir hak olduğu ortaya konmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemleri esnasında devletin eylemcilere şiddet kullanması durumunda eylemcilerin verecekleri tepki hususunda genel kanaat reaksiyon gösterilmemesi şeklindedir. Weber belirli bir coğrafyada fiziki şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran insan topluluğunu (Weber, 2017, s.33) devlet olarak tanımlamaktadır. Max Weber'in ifade ettiği gibi yasal şiddet kullanımının sadece devlet tekelinde olmasından eylemcinin şiddete aynı şekil tepki vermesi eylemin meşruluğunu tehlikeye düşürecektir. Devlet otoritesinin şiddetine karşılık verilecek cevaplar beraberinde bir şiddet sarmalı oluşturacağından sonuçlarının kestirilemeyecek boyutlara varmasına neden olacaktır.

Eylem ve protestolarda şiddete başvurmak yapılan çağrının etkisiz bir hale gelmesine neden olduğu gibi toplumun ikna edilmesini zorlaştıracaktır. Şiddetsizlik eyleminin mesajının algılanmasında önemli bir eşiktir. Şayet bu eşik aşılsa adalet çağrıları karşılıksız kalacaktır. “Şiddete başvurmak, ikna etmenin ve müzakerenin etkililiğini zedeler. Müzakere hedefleri uğruna şiddete dayalı zorlamada bulunmak, kamusal iletişimi sağlamak amaçlı başvuru stratejiye aykırıdır. O halde protestonun ölçeğinin sınırı şiddet içermeyen zorlama noktasına çekilmelidir.” (Allen, 2011, s.141) Şiddetin eylemin anlaşılması ve yankı bulmasının önündeki en büyük engel olmasından ötürü provokasyona neden olunmadan yapılması gerekmektedir. Bu anlamda eylemci provoke edici unsurlara ve şahıslara karşı temkinli davranmalıdır. Şiddet eşiği çoğu kez provokasyonun neden olduğu davranışlar ile aşılmaktadır.

2.3.4. Siyasi ve Hukuki Sorumluluktan Kaçınılması

Yapılan eylemlerin açık bir şekilde ifa edilmesi, kamuoyu nezdinde vücuda gelmesinin doğal sonucu olarak eylemin karşılığı olan cezai durum eylemci tarafından kabul edilmektedir. Eylemcilerin yasaları ihlal etmeleri karşısında maruz kalacakları yaptırımları kabul etmeleri samimiyet göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda eylemin kamu vicdanında onaylanmasında büyük katkı sağlamaktadır. Hukukun gerçekleştiremediği adaleti kendi ahlaki yöntemleriyle gerçekleştirerek aşkın yasa ile uyum halinde olduklarını göstermektedir. Sivil itaatsizlik eylemci başına gelebilecek hukuksal risklerin

farkındadır ve bunları üstlenmeye hazırdır. Yaptırımlardan kaçmaya çalışmaz. (Bove ve Luneau, 2006, s.167)

Adil olmayan, ahlak dışı, vicdani hükümlere ters şekilde icra edilen kararlar ve yasalar karşısında hukuka itaat etmenin ahlaken sorumluluk gerektirmediğinden cezalardan kaçınılmamaktadır. Eylemcinin eylem sonrasındaki sorumluluğu üstlenmekten kaçınmaması, sivil itaatsizlik eylemlerini erdemli kılmaktadır. Sivil itaatsizin mevcut hukuk düzenini kabul etmesiyle tutarlı bir durum arz etmektedir. Eylemciler yasaları bilinçli olarak ihlal ederken, aynı zamanda genel yasaların varlığına itiraz etmemektedir, bir anlamda yasayı kabul etmekte, yanlış ve yetersiz olduğu düşüncesiyle yasaya karşı gelmektedir.

İtaatsizlik eylemcisinin hukuki sorumluluğu kabul etmesinin nedeni pişmanlıktan kaynaklanmamaktadır. İnanmış olduğu yüce değerler uğruna ve onurunu korumak amacıyla yapılan davranıştır. Ceza hukukunda karşılığının olmaması sebebiyle eylemcilerin adi bir suçlu gibi yargılanıp yargılanamayacağı ise tartışma konusudur. “Dworkin, bireyin adaletsizliğinden emin olduğu bir yasayı ihlal ederek doğruyu yaptığına inanıyorsa, bunun çok rahatlıkla ceza seviyesini düşük tutmanın bir gerekçesi olabileceğini, savcı ve hâkimlerin bunu göz önüne almasını gerektiğini savunur.” (Dworkin, 2001, s.162) İtaatsizlik eyleminin yasalara karşı işlenen adi suçlar ile aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiğini savunan düşünür, değerler uğruna yapılması hasebiyle hafifletici neden olarak kabul edilmesini ifade etmektedir.

Hukuki (cezai) sorumluluğun eylemciler tarafından kabul edilmesi konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Rawls, Fleisch, Habermas, Ökçesiz eylemlerden dolayı oluşacak siyasal sorumluluğun ve hukuki yaptırımın eylemciler tarafından kabul edilmesini ahlaki bir sorumluluğu olarak şart koşmuşlar, eylemin toplum nezdindeki çağrı yapması yolunda güçlü bir etki yaratacağından bunu savunmaktadırlar. Saner ve Laker ise meşru bir sistem içerisinde girilen bir eylemden dolayı verilen cezayı kabul etmenin doğru olmadığını savunmaktadırlar. (Küçüktaşdemir, 2016, s.2219) Eyleme kalkışmanın cezayı gerektirecek bir yönünün bulunmadığını ifade etmektedirler.

Laker, hukuki açıdan eylemlere verilen cezayı ve ona karşı gösterilen rızayı sivil itaatsizliğin olgusunun bir özelliği olarak kabul etmemektedir. “İnsan kabul edilemez diye algıladığı bir şeyi, utanmadan ve pişmanlık duymadan reddetmeyi de bilmelidir. Böyle bir durumda ceza, ödenen bir kefaret değil, kaçınmadığımız, ama bu nedenle olumlu yapmak zorunda olmadığımız, öç alan hukukun zaferidir.” (Saner, 2001, s.163) Saner, demokratik bir devletin yurttaşlarını eylemlerinden ötürü mutlak anlamda cezaya tabi tutmasının nefret uyandıracığı konusunda endişe taşımaktadır.

Siyasi ve hukuki sorumluluğun kabul edilmesi, kaçınılmaması hususunda önemli iki tarihi sivil itaatsizlik şahsiyeti olarak Sokrates ve Thoreau'nun sergiledikleri davranışlar önem arz etmektedir. Sokrates, devletin ortaya koyduğu her türlü normu irdelemiş, adil olmayanlara aykırı davranmış, sonucunda yargıcın verdiği cezaya devlete olan bağlılık çerçevesinde rıza göstermiştir. Thoreau ise köleliği bir devlet mekanizması olarak gören hükümete kelle vergisi ödemeyi reddetmiş, sonucunda ise cezaevinde gönderilmeye itiraz etmemiştir. Sokrates ve Thoreau sivil itaatsizliklerinin sonucunda bedel ödemekten çekinmeyerek eylemlerinin gerekçelendirmişlerdir.

2.3.5. Ortak Adalet Anlayışına Çağrı

Sivil itaatsizlik eylemleri çıkar ve fayda temelinde bir hareket tarzı olmamasından ötürü bir değerinin haklarına zarar verme durumuna düşmemektedir. İtaatsizlik eylemlerinin yaptığı çağrı toplumun inançlarına, değerlerine, dünyayı algılama biçimine, yapısına uygun şekilde olmaktadır. Hedef kitlenin vicdanlarında yankı uyandırmayan eylemlerinin kabul görmesi mümkün olmadığı gibi taleplerinin haklılığının sorgulanmasına neden olacaktır. Eylemlerin yaratacağı en önemli etki yurttaşların yasalar ve uygulamalar karşısında eleştirel bir tutuma sahip olmaları için uyarı vazifesi icra etmesidir. Konu ile ilgili olarak yurttaşların yeterince ilgilenmesine yol açmakta, sıkıntıya sebep olan uygulamaların etraflıca düşünülerek tartışılması gündeme getirilmekte, yasa koyucuların kanunları tekrar gözden geçirmesine olanak sağlamaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemleri halkın çoğunluğa karşı içerisinde ahlaki mesaj içeren bir çağrı ve mesaj vazifesi icra etmek gayesindedir. Bu çağrının temelinde ise toplumun genelinde yer alan adalet anlayışının varlığı bulunmaktadır. “Sivil itaatsizlik yoluyla bir azınlık grup, çoğunluğu yaptıklarının bu şekilde anlaşılmasını isteyip istemediğini gözden geçirmeye ya da ortak adalet anlayışına uygun olarak azınlığın taleplerini tanımak isteyip istemediğini incelemeye zorlar.” (Rawls, 2001, s.58- 59) Bu şekilde siyasi, ekonomik ve hukuki anlamda çıkarılan yasalar etraflıca irdelenerek, bir olgunlaşma süreci sağlanarak yapılması yoluna gidilecektir.

“Kamu vicdanına yapılan bu çağrı, itaatsizlik eylemleri ile bireysel çıkarları gözetmenin yerine kamusal yarara ve hedeflere yönelik siyasal direnişin ana dayanağıdır. Bu dayanak ayrıca, eyleme siyasi bir nitelik kazandırırken, ahlaki bakımdan ise, kamuya ve onun değerlerine atıf yaptığı referanslarla gerçekleştiği toplumdaki kopmaz.” (Ökçesiz, 1996, s. 118) Eylemlerde bireylerin, azınlıkların ve grupların çıkarlarının temel alınmadığı algılandığında toplumun diğer kesimleri tarafından kabul görme olasılığı artmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemleri ideolojik tutumlardan, dinsel inanışlardan, sınıfsal taleplerden, etnik haklardan, grupların isteklerinden uzak bir şekilde gerçekleştirildiği takdirde çifte standart çelişmesine düşmemiş olur. Haksızlık olduğu düşünülen gerekçeler ortaya konulurken bahsedilen özelliklerin yerine bireyin temel haklarını esas alan bir noktadan hareket edilmelidir. Bireylerin dini, dili, düşüncesi, ırkını gözetmeksizin, adil olmayan uygulamalardan kaynaklanan sıkıntılar karşısında aynı tepkinin verilmesi sivil itaatsizlik eylemlerinin kabul görme olasılığını artıracaktır. Eylemi yapanlar ile eyleme tanıklık edenler bu sayede ortak bir paydada buluşabilirler. Diğerinin/başkasının haksızlıkları ve zulümleri şeklinde bir bakış açısı sivil itaatsizlik eylemlerinin gerekçelerine gölge düşürecek, kamuoyunca algılanmasını zorlaştıracaktır.

2.3.6. Sisteme Tümel Değil Tekil Yönden Yapılan Karşı Eylem

Sivil itaatsizliğin düşünsel temelinde devletin varlığına ontolojik düzeyde bir karşı çıkış mevcut bulunmadığından anarşist bir tutum olarak değerlendirilmez. Siyasi iktidarın aksayan yönlerinin tamir edilmesi, yenilenmesi için yapılan bir direniş modeli olarak görülebilir. İtaatsizlik eylemlerinin herhangi bir dinsel, ideolojik saik ile ortaya çıktığını söylenememektedir. Eylemciler kendilerini sistemden soyutlamadan hareket etmektedirler. Sivil itaatsiz gerçekleştirmiş olduğu eylemler ve doğuracağı sonuçlarla yeni bir siyasal, ekonomik ve sosyal düzen oluşturmayı amaçlamamaktadır. Mevcut olanın yerine daha iyi bir yasanın ikame edilmesi talebini ortaya koymaktadır. Bu anlamda sivil itaatsizlik isyan ve devrim olgusundan farklı olarak tahrip eden, yok eden, yıkan bir niteliğe sahip olmayan itiraz şeklidir.

Direnışçiden, savaşıçıdan, militandan farklı olarak sivil itaatsizlik eylemcisi siyasal düzenin demokratik açıdan yasallığını ve meşruiyetini tanımaktadır. Sivil itaatsizlik yasal bir demokratik düzende kanuni düzenlemelerin gayri meşru olabileceği düşüncesinden hareketle doğmuştur. Gayri meşruluğun ölçütü olarak her yurttaş tarafından anlaşılabilen evrensel boyuttaki vicdani ve ahlaki ilkeleri benimsemektedir. Meşru olmadığı kabul edilen yasaların değiştirilmesi uğruna çaba sarf eden demokratik bir eylemci olarak vazifesini yerine getirmektedir.

İtaatsizlik eylemleri demokratik sistemin tıkanan damarlarının açılmasına yardımcı olmak gibi bir vazifeyi deruhte etmesi yönüyle politik iktidarın kendini yenilemesine imkân vermektedir. Gerçekten de, itaatsizlik eylemcisi bir devrimciden farklı olarak mevcut otoritenin geçerliliğini ve hukuk düzeninin meşru oluşunu genel anlamda kabul eder. Nitekim itaatsizlik eylemcisi, devrimci düşünceye sahip olan kişiler ile ortak yönü dünyayı değiştirme özlemi ve yarının bugünden daha iyi olacağına dair taşıdığı inançtır. Bu düşüncenin vermiş olduğu motivasyon ve sorumluluk onu harekete geçirmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemi düzeni hedef almadan uygulamalarının sorgulanmasını sağlar. Sistemi külliyen değiştirmekle, onu gülünç duruma düşürmek oldukça farklı konseptlerdir. (Bove ve Luneau, 2006, s.15) Sistemin aksayan yönlerini sergilerken ironik bir şekilde mükemmel olmadığını ortaya koymaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleri tekil haksızlıklara karşı yürütülen eylemler olduğundan düzenlemenin vadesi kadar ömürlüdür. Yasal düzenlemede yapılan geri adımlar karşılığında eylemler sona ermektedir. Somut bir hedefe odaklandığından sorun ortadan kalkınca eylem de sona ermektedir.

2.3.7. Haksızlığın Ciddi, Eylemin Orantılı Olması

Sivil itaatsizlik eylemlerinin haksızlık içeren, yanlış olarak kabul edilen her uygulamanın akabinde devreye girip giremeyeceği tartışmalı bir konudur. Devlet mekanizmasının çok farklı boyutlarda işlevlerinin olduğundan aksaklıkların vücuda gelmesi olağan bir durum arz etmektedir. Yapılan haksız uygulamalara karşı bürokratik ve hukuki açıdan takip edilmesi gereken tüm yollar denenmelidir. Takip edilen yollardan netice alınmaması durumunda eylemsel boyutta harekete geçilmelidir. Eyleme kaynaklık eden haksızlıkların ciddi nitelikte olması eylemin ciddiyeti açısından önem arz etmektedir. Yasal yollardan sonuç alınmadığı her durumda sivil itaatsizliğe başvurmak gibi bir durum eylemleri işlevsiz hale getirecek ve katılanların kamuoyu gözünde inandırıcılıkları yara alacaktır. (Coşar, 2001, s.14-15) Yapılan her yasal düzenleme karşısında eylem yapılması kamuoyu tarafından bir süre sonra eylemlerin dikkate alınmamasına sebep olacaktır. Eylemlere neden olan uygulamaların adaleti sağlamadığı yönünde gerçekçiliği olmalı ve ciddi sonuçlarının olması gerekmektedir.

Ciddi görülen haksızlıklara karşı yapılan eylemlerin yasaların sonuçları oranında ölçülü olması gerektiği konusu sivil itaatsizliğin konularından biridir. Yapılan eylem ile sorun olarak kabul edilen durumun boyutu ile doğru orantılı olması gerekmektedir. Küçük ölçekli yanlışlıklar karşısındaki eylemin küçük nitelikli olması, büyük ölçekli problemlerde daha büyük eylemlerin gerçekleştirilmesini öngörülmektedir. Bu durum gerçekleşen haksızlıklar ile eylemin aynı oranda olmasını ifade etmektedir. Eylemin gerçekleşme şekli ölçüsüz olmamalı, amaca uygun, tepki gösterilen yasalarla makul bir ilişkisi olmalıdır. Eylemsel döngüde

hangi tür itaatsizliğe “karar verilirse verilsin, bunun hedefe yönelik, çatışmanın sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması gerekir.” (Galtung, 2001, s.216) Gerçekleştirilen eylemler, yapılan yanlışlıklar ve haksızlıkların niteliğiyle aynı düzeyde olmalıdır. Önemli sayılamayacak düzenlemeler karşısında kitlesel eylemlerin yapılması sorunun çözümüne katkıda bulunması mümkün görülmemektedir.

2.3.8. Ahlaki Motivasyonla İşlenmiş Siyasal Bir Eylem Olma

Bir davranışın ahlaki gerekçeler gerçekleşip gerçekleşmeyeceği göreceli bir düzeyde kabul edilmektedir. Gerçekleştirilen bir davranışın vicdani gerekçelerle meydana geldiğine dair bir kanıtın ortaya konması pozitif ilimler açısından mümkün değildir. Ahlaki motivasyon ve vicdani gerekçeler çoğu kez bireylerin beyanları ile anlaşılmaktadır. Vicdan genel olarak ‘içten gelen ses’, ‘tanrının sesi’, ‘ahlaki bilinç’ olarak tanımlanmaktadır. Dini anlayışlar insanın fitratında yer alan vicdanın teolojik bir temele dayandığını ortaya koymaktadır. Vicdan, kişinin iyi ve doğru olanı yerine getirmek hususunda kendini ahlaki yönden zorunlu görmesi durumudur. Bu ahlaki zorunluluğu psikolojik nedenlerle birlikte içinde bulunan kültürel yapı da etkilemektedir.

Hukuk kuramcıları bir davranışın ve eylemin ahlaki sayılabilmesi için yasal olması zorunluluğunu ortaya koymaktadırlar. Yasal çerçevenin içerisinde gerçekleşmeyen her türlü eylem aynı zamanda ahlak dışı olarak tanımlanmaktadır. Hukukçuların bu yaklaşımı hukuk ilkelerinin ahlaki ilkeleri kapsadığı anlayışından kaynaklanmaktadır. Ahlaki ilkelerin yasalardan daha üstün olduğu kabulüne inanan sivil itaatsizin anlayışı ise bu durumla çelişmektedir. “Yasal olmayan aynı zamanda gayri meşru kabul edilmektedir. Bu görüş üstün hukuk gereklerini dikkate alma noktasında totaliter” (Thoreau, Gandhi, 1999, s.117-1189) yaklaşımı yansıtmaktadır. Ancak sivil itaatsizliğin yasadışı bir eylem olma özelliğine karşın evrensel ilkelerden kaynaklı bir davranış olması hasebiyle ahlakdışı sayılmamaktadır.

Vicdanın her yerde, her zaman apolitik olduğunu savunan Arendt hükümet politikalarına karşı çıkanların genellikle sorumluluk duygusuyla hareket ettiklerini ifade etmektedir. Apolitik bir dürtü olarak nitelendirdiği vicdan yeryüzündeki

dinlerden, düşüncelerden ve ideolojik yaklaşımlardan uzak bir şekilde cereyan ettiği düşüncesine sahiptir. Ahlak yasalarına itaatin en yüksek görev olduğu ifade eden Kant'a göre ödev duygusuna uygun şekilde davranmak aynı zamanda iyi niyet göstergesidir. Ahlak kanununun, akli ve iradesi olan herkes için geçerli olması gerektiğinden, nesnel olarak zorunlu olduğu düşünülmektedir. Ahlak kanunu, herkese hem de tam olarak kendisine uymayı buyurur. Bu nedenle, ahlak kanunu, kişinin kendi mutluluğu ilkesinden başka bir şeydir. (Kant, 1995, s.42-43) Sivil itaatsizlik eylemcisi mevcut ahlak yasaları içerisinde hareket ederek toplumsal ve siyasal düzlemdeki aksaklıklara ahlaki değerlerden kaynaklı sorumluluk duygusu ile hareket etmektedir. Diğer bir ifade ile haksızlıklara karşı gelmenin bir insani ödev olduğunu kabul etmekte, yasalara aykırı davranmasına karşın vicdanı açısından yüksek bir görev ifa etmiş olmaktadır.

Sivil itaatsizin eylemlerinin kamusal düzende olumsuz etkileri neticesinde toplumu rahatsız edebilmektedir. Toplum nezdindeki rahatsızlığı itaatsizlik eylemleri esnasında ve sonrasında yasaların genel çerçevesini kabul edeceği beyanıyla hafifletmektedir. Eyleminin hareket nedenin ahlaki ve vicdani değerlere aykırı olmaması meşrulaştırmasına yardımcı olmaktadır. Sivil itaatsizliğe ahlaki boyut kazandıran özellik şiddetsizlik başta olmak üzere eylemin sonucuna katlanmakta gösterilen erdemde aranmalıdır. Ahlaki bir motivasyon ile yapılan eylemler kişinin bireysel tutkularından, isteklerinden uzak bir şekilde gerçekleştirilmesinin izah edilmesi erdemli boyutunu ortaya koymaktadır.

2.3.9. Sivil İtaatsizliğin Direnme Biçimleriyle Karşılaştırılması

Bireylerin ve toplumun temel haklarına yönelik ihlal girişimi gerekçe gösterilerek yapılması açısından itaatsizlik eylemleri diğer direnme modellerine benzemektedir. Sivil itaatsizlik siyasal, hukuki ve ekonomik yapıları eleştiriden yola çıkarak gerçekleştirirken yöntemleri açısından bilinen protesto eylemlerinden ayrılmaktadır. İktidarın var olduğu zamanlardan günümüze kadar haksız olduğu kabul edilen yasalara karşı birçok direnme modeli ortaya konmuştur. Ortaya konan direnme modellerinin neredeyse tamamında şiddet unsurunu görmek mümkündür. Sivil itaatsizliğin yüzyıllardır şekillenen bu direnme yollarından ayıran en temel farkın şiddet unsurundan mutlak surette uzak durması olduğu söylenebilir. Aynı

zamanda bir isyan kültüründen uzak durması, total değişime karşı çıkması ayırt edici temel özellikleridir.

Modern çağ ile birlikte insanlar ve gruplar karşı gelme, direnme hususunda önceki çağlarda olduğu gibi isyan içermeyen itiraz şekilleri ortaya koymuşlardır. Yaşamın tüm alanlarında kabul edilmeyen uygulama ve durumlara karşı protesto kültürü geliştirmişlerdir. Yapılan protestoların isyan, savaş, ihtilal yöntemleriyle düşük seviyeli şiddete başvurma açısından ortak noktaları bulunmaktadır. Slogan, pankart, döviz taşımaları kent kültürünün bir örneği olarak gün yüzüne çıkmıştır. İşte bu noktada modern kent yaşamında itirazın klasik hale gelmiş protestolardan ayrılarak renkli denilebilecek şekilde tezahür eden hali sivil itaatsizlik eylemlerini ortaya çıkmıştır. “Sivil itaatsizlik, belirtilen protesto biçimlerinden ilk olarak barışçıl bir protesto olması ve bunu gerçekleştirirken içinde bulunulan toplumsal ya da siyasal sistemle doğrudan bir mücadele içine girmemesi noktasında ayrılmaktadır.” (Anbarlı, 2006, s.89)

Sivil itaatsizlik eylemcilerinin sürekli olarak müzakereye açık olması protesto biçimlerinden ayıran bir özelliktir. Sivil itaatsizlik eylemlerindeki nihai amaç sorunun çözülmesi noktasında ortak bir payda arayışı içinde olmalarıdır. Taraflar arasında iletişim kanallarının sürekli açık bırakılması, taleplerin yüksek sesle dile getirilmesi krizin aşılmasını sağlamaktadır. Eylemciler gerginliğin azaltılması noktasında gerektiğinde fedakârlıkta bulunmakta, gerektiğinde ısrarcı olabilmektedir.

BÖLÜM II

DİRENME HAKKININ DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL TEMELLERİ

2.1. Baskıya Karşı Direnme Hakkının Tarihsel Süreci

Antik dönemden itibaren günümüze kadar baskıya karşı direnme, yetkisi ve gücüyle kişilerin haklarını sınırlayan iktidara yönelmiştir. İktidarı elinde bulunduranların sınırsız bir şekilde hareket etmelerinin yaratacağı sonuçlar korkuya neden olmuştur. Keyfi uygulamaların ve kararların bireylerin yaşamsal haklarını tehdit edeceği düşüncesini beraberinde direnmeyi getirmiştir. Baskıya karşı direnme hakkının tarihsel süreç içerisinde gelişimini düşünsel olarak ele alarak sonraki dönemlere olan etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Kavramın farklı uygarlıkların direnme hususundaki gerekçeleri ve ortaya koydukları örnekler tarihsel serüvenini izah etmede yardımcı olacaktır.

Siyasal iktidar sahiplerinin devlet gücünü ve otoritelerini kullanırken belirli sınırlar içerisinde kalarak sorumluluklarını ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiği konusuna düşüncelere ilkçağdan başlayarak günümüze kadar birçok düşünür tarafından katkı sağlanmıştır. Bu özellikle Aydınlanma sonrası metinlerde daha sık rastlanan konulardan biri olmuştur. Gücü elinde bulunduran kişilerin/kurumların sınırsız bir şekilde davranması kabul görmemiştir. Yapılan baskılara karşı tarihsel dönemin koşulları içerisinde yöntemler geliştirilmiştir. Ortaya konan bu yöntemlerin hangi koşullar ve gerekçeler ile nasıl yapılacağı konusundaki farklı düşünceler belirtilmiştir. Ahlak, adalet, vicdan kavramları baskıya karşı direnmede temel kavramlar olmuştur.

İktidarın var olduğu günden itibaren direnmenin de var olageldiği tezi siyaset ve tarih alanında çalışma yapan, düşünce üreten kahir ekseriyetin ortak kabulüdür. İktidar beraberinde yasalar, yasaları uygulayan esaslar ortaya koymaktadır. İktidarın kurmuş olduğu bu düzende yönetilenler açısından aleyhlerine olan, adil olmayan, zulüm ve haksızlık içeren, yanlış olduğu düşünülen bir takım icraatların hayata geçirildiği görülmüştür. Bunun karşısında bireyler ve topluluklar itiraz etmeye kalkışmış olsalar bile tarihsel süreçte bunun tam tersi şekilde itaat ederek herhangi bir başkaldırıya kalkışmamış olmalarına yönelik örnekler de bulunmaktadır. Başka ifade ile dini ve ahlaki inançlar, yönetimin gücünden ve şiddetinden korkulması,

insanlığın bu birikime henüz sahip olmaması, tahammül edilebilecek düzeyin aşılması gibi nedenlerden ötürü direnme kültürü gelişmemiştir.

Baskıya karşı direnme olgusu tarih boyunca aktif şekilde başlamış yakın çağa ulaştığımızda seküler bir karakter alarak pasif bir direnme modeline dönüşmüştür. Aktif direnme modellerinin tamamında şiddet olgusu net bir şekilde göze çarpmakta, beraberinde ise kurulu düzeni yıkmak ya da değiştirmek amacı bulunmaktadır. Taleplerini ayaklanma, isyan, ihtilal, devrim, başkaldırı şeklinde göstermiş olan eylemciler eylemlerinin sonucunda şiddetli bir şekilde cezalandırılarak bunu hayatlarıyla ödemişlerdir. Modern çağ ile birlikte baskıya direnme modeli pasif hale dönüşerek, klasik yöntemlerden uzak kalarak sistemin içerisinde gerçekleşmiş, şiddet unsuru son derece azalmıştır. Direnme şekillerinden farklı özelliklere sahip olan sivil itaatsizliğin müzakereye açık olma ve uzlaşma seçeneklerini göz ardı etmeyen tutumuyla çağımızın baskıya karşı direnmenin pasif biçimi olarak ele alabiliriz.

2.2. İlkçağ ve Ortaçağ'da Baskıya Karşı Direnme Hakkı

Devlet olgusunun hukuki açıdan varlığını temsil eden iktidar mekanizmasının kural tanımaz şekilde keyfi davranmasının söz konusu olamayacağına dair düşüncelere eski tarihlerden beri rastlanılmaktadır. Devlet konusunda düşünceler ortaya koyan felsefeciler ilkçağdan itibaren siyasal gücün keyfi bir şekilde davranan sınırsız bir güç olarak değil, belirli ilkelerle sınırlandırılmış mekanizma olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Devletin üstün gücüne bir takım sınırların konulması gerektiğine inanmışlar, bunun için çaba göstermişlerdir. Gücün kontrolsüz bir şekilde ortaya konması, akabinde yönetilenlere yönelik adaletsiz uygulamalar ve yasalar tarihsel süreçte baskıya karşı direnme hakkının gerekçesi olmuştur. Dolayısıyla insanların direnme hakkını ortaya çıkmasının iktidarın gücünün sınırlandırılması ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Antik Yunan'da dinsel, askeri ve ekonomik yapılanmanın polis (kent) merkezli oluşu beraberinde kutsal bir niteliği getirmiştir. Polis düzeninin bozulması Tanrılara karşı gelmekle aynı düzeyde görüldüğünden, günah ve suç olarak kabul edilmiştir. Yunanlı yurttaş için polisin kurallarına uyduğu sürece özgürlüğün nimetlerinden faydalanacağı inancı bulunmaktadır. Antik Yunan'da yöneticilere

karşı direnişe geçilmesinin önündeki en önemli engel, polisin içerisinde bulunan toplumsal sınıfların birbirinden keskin olarak ayrılmasında görülebilir. Yurttaşların bazılarının doğuştan asil ve yerli olarak yönetimin mutlak sahibi olması, diğerlerinin ise ikinci sınıf yurttaş sınıfında kabulü itaatkâr bir vatandaş olmayı zorunlu kılmıştır. Aristokratik bir siyasal düşünceye sahip olan Yunan toplumu soylarını tanrılara dayandırdıklarından yönetme hakkını soylulara tanrılar tarafından verildiğine inanmaktadır. Aristokratlar soylarının ve otoritelerinin kaynağının dinsel, mitolojik kökenli olduğunu ileri sürerek, bu gerekçeler siyasi güçlerini meşrulaştırmışlardır. Roma Anayasa'sına duyulan bir çeşit mistik saygı kurulu düzene karşı radikal hareketlerinin yolunu tıkamakta önemli bir rol oynamıştır. (Ağaoğulları ve Köker, 1991, s.14)

Yunan düşüncesinde yasalara karşı itaatin gerekliliği konusu filozoflar tarafından da işlenmiştir. Platon, *Devlet* isimli eserinde toplumu canlı bir organizma şeklinde ele almakta, bu organizmanın organları olarak gördüğü yurttaşların yapıya uymasını zorunlu görmektedir. Yurttaşların Atina yasaların itaatini esas alan filozof devleti aristokratlarca yönetilmesini, liyakatsizlerin yönetimi ele almasıyla anarşinin oluşacağını ve rejimin bozulacağını öne sürerek demokrasi karşıtlığını ortaya koymuştur. Platon gibi demokrasi konusunda olumlu fikirlere sahip olmayan Aristo da Atina yasalarına karşı işlenen suç, toplumu ortak iyiliğe karşı işlenen suç kabul etmekte ve yasalara itaati ahlaklı olmakla aynı düzeyde görmektedir. Platon'un birey-toplum-devlet görüşü eski Yunan'da direnmenin bir hak ve imkân olarak ortaya çıkmayacağını en açık kanıtıdır. (Nişancı, 2000,s.14)

Roma İmparatorluğu'na baktığımızda siyasi tarihi yüzyıllar boyunca aristokratlar ve Romalı olmayanlar arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadeleler sonucunda tarihteki en büyük köle ayaklanmalardan biri olan Spartaküs Ayaklanması plepler için umut olmuştur. Kölelerin direnmesine eşlik eden halk ayaklanması sonucunda aşağı tabakada yer alanlar bazı haklarını elde etmişlerdir. Roma siyasal düşüncesinde direnme hususunda inceleme yapıldığında düşünür Polybios karşımıza çıkmaktadır. Roma imparatorluğunun uzun süre ayakta durmasını yazılı anayasaya bağlayan Polybios, hukukun olmadığı demokrasiyi oklokrasi (ayak takımı yönetimi) olarak tanımlamaktadır. Polybios tanrılara karşı duyulan korkunun varlığı sayesinde halk üzerinde egemenlik sağlamanın yolunun yasalar ile olacağını

ifade etmektedir.(Ağaoğulları ve Köker,1991, s.16) Tanrılara karşı halkın duymuş olduğu korku iktidarın meşrulaştırılmasına zemin hazırlamakta ve ona karşı gelinmemesi noktasında dinsel işlev görmektedir.

Cicero, yasaların gücünü, insanların iradeleri yerine doğadan ve tanrılardan alması nedeniyle varlığının tabi olmasını ve onun değiştirilemeyeceğini ifade eder. Yasaya uymayan insanların Tanrılar tarafından ağır bir cezaya çarptırılmayı hak ettiğine inanmaktadır. Cicero bu anlamda itaati savunmakta ancak doğal yasalara uygun hareket etmeyen iktidara itaatin gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır. Roma Anayasasının adaleti tesis eden yazılı metinler olduğu konusunda şüphe taşımamaktadır. Roma yönetimi, yasaları egemen “kılıp barışı ve düzeni sağlamakta, Roma yönetimi altına girmeyen ülkelerde ise karışıklık hüküm sürmektedir. İşte bu düşünce daha sonra, Roma yönetiminin barış getireceği görüşüyle Pax Romana (Roma Barışı) kavramında vücut bulacaktır.” (Sarıca, 1996, s.32)

2.3. Musevilik Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme

Yahudi tarihinde yaşanan büyük sürgünler, Yahudilerin iktidarlar ile mücadele, hayatta kalma ve dinsel inançlarını yerine getirmek noktasında bir direnme gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Yaşamlarını sürdürebilmek, yurtlarında kalabilmek için ısrar etmeleri bu durumu kaçınılmaz kılmıştır. Museviler ile hükümdarlar arasında sürekli bir çatışmanın sürüp gittiğini ifade eden Rousseau önce Babil daha sonrada “Suriye gibi coğrafyalarda değişik yönetimlere tabi olan Yahudilerin, kendi tanrılarında başka bir tanrı tanımamak suretiyle direndiklerini ve bu direnişlerin eşine az rastlanır zulümleri de beraberinde getirdiğini kaydetmektedir.” (Rousseau, 1997, s.190)

Babil sürgünlerinden sonra Yahudi toplumunun yaşadığı travmalar beraberinde himayesinde buldukları tüm iktidarları gayrı meşru olarak görmelerine neden olmuştur. Musevi tarihinin inançlarını koruyabilmek amacıyla zalim kabul edilen yöneticilere karşı sürekli direniş gerçekleştirdiği bir tarih olduğu Eski Ahit’te İbranilerin yöneticilere karşı tavırlar konusundaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Yeni doğan erkek çocuklarını gizlenmesi, iktidardan gizli tutularak büyütülmesi buna verilecek örneklerin başında gelmektedir. Bu konuda Tevrat’ta bulunan ayet emirlere

riayet etmemek şeklinde olmuştur. “Ebeler Allah’tan korkarlardı ve Mısır kralının kendilerine emrettiğine göre yapmadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar.” (Eski Ahit, Mısırdan Çıkış, Bap)

Hristiyanlığın doğuşunda itibaren dinsel anlamda zor bir tarihsel süreç yaşamaya başlayan Musevi inancına sahip kitle, yaşamsal varlığını koruyabilmek için bir direnmenin içerisinde olmuştur. Yahudilerin ilkçağ ve ortaçağ boyunca özellikle Avrupa’da din değiştirmeye zorlanmaları sonrası dinlerini korumak için ölümü göze aldıkları görülmektedir. Dinsel açıdan Mesih (İnancı) ile birlikte harekete geçileceği inancı taşımasından dolayı bekleyerek varlığını devam ettiren Yahudi toplumu var olan hiçbir yönetimi meşru görmemiştir. (Anbarlı,2006, s.23) Vaat edilmiş topraklara sahip olunması uğruna gerekirse savaşılacağı düşüncesi Yahudi İnancının temellerinde bulunmaktadır. Bu inanç Yahudiler için savunma ve saldırı amacıyla bir direnmeyi öngörmektedir.

2.4. Hristiyanlık Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme

Hristiyanlığın kutsal kitabındaki bölümler ve Hz. İsa’nın havarilerine yönelik sözleri incelendiğinde yöneticilere karşı son derece pasifist bir yaklaşım geliştirdiği görülür. Zulmeden yöneticilere karşı dünyevi anlamda hiçbir şey yapılmadan kalınması, karşı konulmamasını öğütlenmektedir. Museviler ile kıyaslandığında Hristiyan düşüncesinde mücadeleden bahseden metinlere rastlanmamaktadır. İsa ve Havarilerinin yaşamı incelendiğinde dünyevi iktidardan uzak bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kutsal kitap İncil’de yer alan ayette yapılan haksızlıklara karşı gelmek bir yana daha fazla fedakâr bir tutum sergilenmesi öğütlenmektedir. “Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa, ona ötekini de çevir. Ve eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse, ona abanı da bırak. Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin.”(Kitabı Mukaddes, Matta, Bab.5)

İsa’nın “benim hükümranlığım bu dünyada değildir” ve “Sezar’ın hakkını Sezar’a Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin” deyişleri, kişinin bir yandan Tanrı’ya diğer yandan da yöneticinin emirlerine uymasını ve iki yapının farklı alanlara hükmettiklerini vurgulamaktadır. (Göze, 1995, s.56) Dünyadaki siyasi iktidarlar

karşısındaki tutumu dini öğretiler doğrultusunda pasif biçimde şekillenen Hıristiyanlık, inananların tarih boyunca siyasal otoriteden uzak tutmaları sonucunu doğurmuştur. Hıristiyan teolojisinin şekillenmesindeki en önemli azizlerden kabul edilen Paulus, Hz. İsa'nın dünya iktidarı karşısında müminlerin pasif durumuna üst noktaya taşımıştır. “Her tür otoriteye itaat etme noktasına taşımış, kulluk, kölelik gibi kurumları da maddi dünya ile ilişkilendirirken kurtuluş için diğer dünyayı” (Ağaoğulları ve Köker, 1991, s.109) işaret etmiştir.

Paulus, kralların egemenliğinin Tanrı tarafından tasdik edildiğini ve iktidarın Tanrı'nın emrindeki hizmetçiler olduğundan Hıristiyan inancına sahip kişilerin siyasal iradeye boyun eğmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Paulus dünyadaki iktidara karşı isyan etmeyi aynı zamanda Tanrı'nın yarattığı düzenine karşı gelmekle eşdeğer saymaktadır. Yönetime karşı direnişe geçenler Tanrı'ya karşı gelmiş olduğundan günahkâr addedilmiştir. Yurttaşlar hükümdarlara itaat ederek yöneticinin gazabından kurtulmakla yetinmeyip, aynı zamanda dinin inananlara emrettiği buyrukları yerine getirmiş olacaktır.(Anbarlı,2006,s.26) Paulus, devleti, ilahi düzenin yeryüzünde şekli olarak görmesi ve insanlığın refaha ulaşması için zorunlu gördüğünden zalim bir yönetici dahi olsa itaati zorunlu görmektedir.

Müesses nizamın meşruluğunu gösterme noktasında kutsal metinlerden hareket eden Augustinus dünyevi otoritenin adaletli şekilde davranabilmesi için, ilahi yasalara uygun olması gerektiğini savunur. Dünyevi iktidarı Tanrı'nın inayetinin bir parçası olarak saydığından yasalara uymanın dini gereklilik olduğu düşüncesine sahiptir. Dünyevi ve uhrevi kurtuluşun reçetesinin itaat olduğunu ifade etmektedir. Kitabı Mukaddeste bulunan H. İsa'nın “onları içeriye girmeye zorla” sözünün mutlak itaati öğütlediğini düşünmektedir.

Dinin siyasal ve toplumsal yaşamın her sahasının şekillendiren temel unsur olduğu İlkçağda ve Ortaçağda hükümdarlara karşı gerçekleştirilecek direnme konusunda düşünürlerin aynı düzeyde yaklaştığı görülmektedir. Direnme olgusu ilahi emirlere uygun şekilde davranmayan yöneticilere karşı söz konusu olmakta ve kaosa yol açacağı için onaylanmamaktadır. Hıristiyan teolojisinin ‘İki Kılıç İlkesi’ kiliseye hem dünya işlerini düzenleme hem de dinsel alanı düzenleme yetkisi tanımakta birlikte dünya işleri ile ilgili maddi kılıcı kralların elin devretmektedir. Kralların bu

kılıcı kilisenin emirlerine uygun biçimde kullanmak zorunda olduklarının altını çizmektedir. (Ağaoğulları ve Köker, 1991, s.180-183) İsa peygamberin ‘Sezar’ın hakkını Sezar’a Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin’ prensibinden üretilen ‘İki Kılıç İlkesi’ zulmeden ve baskıcı yöneticilere karşı inananların direnmesine izin vermeyen bir anlayışın oluşmasına neden olmuştur.

Hristiyanlığın sonraki dönemlerinde kralları zulümlerinden dolayı bir direnme durumundan bahseden şahsiyetlerine rastlamak mümkündür. Hristiyan düşüncesinde ciddi şekilde direnmeden bahseden ve bunun bireylerin hakkı olduğunu iddia eden Thomas Aqinas’tır. Thomas’a göre yasaların halkın faydasına olacak şekilde yapılması, yöneticilerin adalete uygun hareket etmek mecburiyeti bulunmaktadır. Adaletten uzaklaşan yönetici meşruluğunu yitirdiğinden direnme halkı doğal hale gelecektir, ancak bu direnme isyan ya da ayaklanma şeklinde olmamalıdır. “Ancak belli ölçülerde özgürlüğün uzantısı kabul edilen direnme hakkı onaylanmakla birlikte kilisenin mutlak egemenliğinin savunulması, özgür iradeyi boyunduruk altına almakta, Thomas’ı bağlılık ve özgürlük arasında bırakmaktadır.” (Öktem, 1977, s.39-40) Buradan direnme düşüncesinde otoriteye bağlılığa vurgu göze çarpmaktadır.

Ortaçağa damgasını vuran Kilise Skolastizmi’nin yerini 16. yüzyıldan itibaren almaya başlayan Reformasyon seküler devlet anlayışının yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Reform ile birlikte kilise otoritesinin yaşam üzerinden etkileri tümüyle kaldırılmış, otoritenin ve hükmetmenin biçimi tamamıyla değişmiştir. Luther’in Kilise’nin Indulgeans satışları karşısında tavır almasına karşın siyasal iktidara yönelik net bir tutumu olmamıştır. Luther, yöneticilerin halkın kendilerine itaat etmeleri hususunda mecburi bir kural olmadığını, itaatin insanların istekleri doğrultusunda olabileceğini belirtmektedir. (Anbarlı, 2006, s.32) Yöneticilerin kanunlarının ilahi emirlere ters düştüğünü gören halkın yöneticinin yerine yenisinin getirilmesini görev olarak önermektedir.

Hristiyan Reformist düşünürleri içerisinde siyasal görüşleri itibariyle ekonomik eşitlikçi düzeni öngören Thomas Münzer yeryüzündeki Tanrı krallığının tüm sınıfsal farklılıkları yok edeceğini düşünmektedir. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması düşünceleriyle düzen karşıtı bir direnme şekli ortaya koymuştur. Direnme çağrısında bulunurken şiddeti meşrulaştırmış, zındıklara acıma hissi

duyulmaması gerektiğini, mutlaka katledilmelerini istemiştir. Halkın zındıklar yaşadığı sürece korku içerisinde yaşayacağını, korkudan kurtulmanın gerçekleşmesiyle Tanrı'nın varlığından söz etmenin mümkün olacağını savunmuştur. Devrimci fikirlere sahip olan Münzer düşüncelerini gerçekleştirmek için köylüleri bir araya getirerek feodallere karşı köylü ayaklanması başlatmıştır. Siyasi otoriteye başkaldırmayı kutsal direniş çağrısı haline dönüştüren Münzer direnmeyi, savaşa dönüştürmüş, köylüler tarafından eşitlikçi bir dünya için yapılan bu direniş kanlı biçimde bastırılmıştır.(Anbarlı, 2006, s.36)

2.5. İslam Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme

İslam düşüncesinde yönetimin baskıcı politikalarına karşı direnmeyi hak olarak öğütleyen ilahi metinler (Kuran ve Hadis) bulmak mümkündür. İslam'da imamın/halifenin emirlerine şeriata uygun olmasa dahi itaati savunan görüşlerin yanında, zulmeden yöneticiye karşı direnmeyi ilahi bir emir olarak telakki eden görüşlere Hariciler de rastlanmaktadır. İslam uleması ve fukahası tıpkı hilafet gibi monarşinin de meşruluğunu ve ona itaati savunurken sınırsız yetkilere sahip olmasını desteklememiştir.

İslam siyaset düşündeki devletin başındaki otorite, düzeni sağlayan olarak kabul edildiğinden dolayı ona itaat zaruret arz etmektedir. İslam'ın temel kaynaklarında belirli bir siyasal model öngörülmemiş, bu durumun coğrafi ve tarihsel koşullar ile şekillenmesine izin verilmiştir. Hz. Muhammed'in siyasi yönden sağladığı otorite hilafet uygulamasıyla devam ettirilmiş, hilafet dini ve dünyevi işleri şekillendiren mekanizmanın başı olarak kabul edilmiştir. Kuran'da müminlerin ulul emr'e itaati farz olarak bildirilmiş, bunu Ehl-i Sünnet âlimler, Şia masum imamlar, Hariciler ise ümmetin icması olarak kabul etmişlerdir. Tarihsel süreçte İslam coğrafyasında Sünni devlet anlayışı egemen olduğundan hâkim sistem halifelik olarak süregelmiştir. İslam peygamberi Hz Muhammed dünyevi işleri dini işlerden ayrı tutmayan bir anlayış ile politik müdahalelerde bulunmuştur. Medine'ye hicret ile birlikte hukuk düzeni ve devlet yapılanmasına girilmiştir. Peygamberin vefatından sonra İslam toplumlarının birliği ise ümmet olgusuyla devam etmiştir. Ümmet kavramı siyasi ve sosyal birlikteliği içerisinde barındıran bir olgu olarak kabul edilmiştir.

İslam'ın temel kaynaklarında meşru otoriteye itaat Allah ve Resulüne itaat etmekle eşdeğer kabul edilmiştir. İslami otoritenin adalet anlayışı çerçevesinde şekillenmesi hasebiyle yönetici olan imam/halife Yüce Yaratıcının emirlerine itaat ettiği müddetçe kendisine itaat zorunlu kılınmıştır. “İmam, doğru yoldan ayrılarak haksızlık ve zulüm yaparsa, kanunları uygulamaz ya da onlara aykırı davranırsa ümmet onu yola getirme veya görevden alma hakkına sahiptir. Bu konuda İslam ulemasının üzerinde anlaştığı düşünce, bozguncu ve zalim imamın görevden alınacağıdır.” (Rayyıs, 1990, s.437-441)

Hiz. Ebu Bekir, halife olmasının hemen ardından müminlere yönelik yaptığı olduğu hutbede ‘Allah’a ve resulüne itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin, uzaklaştığım takdirde itaat etmeyin’ sözünü sarf ederek İslam siyaset düşüncesinde otoriteye itaatin sınırlarını belirlemiştir. Kuran müminlere ulu’l emr’e itaati vacip kılmıştır, ancak bunun şartlarını sıralamıştır. Kuran’daki ayetlerde ulu’l emr’in müminlerden biri olmasını şart koşulmaktadır. “İtaat ile ilgili düzenleme, Allaha’ isyan konusunda yöneticilere uyulamayacağı hükmüyle yan yanadır. Dolayısıyla yöneticinin Allah’a isyan etmesi söz konusu olmadıkça insanlar temelde yöneticilere itaat etmek durumundadır.” (Mustafa, 1990, s.98)

İslamiyet siyaset düşüncesindeki iktidarın ve gücün sınırlandırılmasını sağlayan önemli bir mekanizma ise huruç kuralı yani ihtilaldir. Huruç, şeri yasalara uymayan yöneticilere karşı meşru bir yaptırım modeli olarak ortaya konmuştur. Yöneticilik görevini yerine getirenler adalet ile hükmettiklerinde onlara karşı isyan etmek bagilik (asilik) sayılmaktadır. Cemaati bölmek ve birliği bozmak isteyen bagi, toplum ve devlet için tehlikeli kabul edildiği için hadislerle de katli vaciptir; “Siz, birlik iken, size gelip de birliğinizi bozmak isteyenleri kılıçla vurun, öldürün”. (Mustafa, 1990, s.435-436) Meşru otoriteye karşı yapılan her türlü itaatsizlik girişiminin fitne olarak kabul edilmesi, sonraki dönemdeki İslam toplumlarında itiraz kültürünün oluşmasının önünde set olmuştur.

İslam devletinde otoritenin sınırlanması noktasındaki bir başka mekanizma ise meşverettir. İslam ümmetine danışılması anlamına gelen meşveret olgusu kaynağını Şûrâ Suresi 38. ayetinde geçen ‘Onların işleri kendi aralarında istişare

iledir' ayetinden almaktadır. Kuran'daki şura mekanizması bir danışmadan daha öte bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Kurulacak danışma mekanizması devletin her basamağında yer alanların yönetime organize biçimde katılmaları sağlanacaktır. “Bu sistem, belirli birimlerdeki insanların birbirine danışması, kadın erkek herkesin biat (sözleşme) hakkı ve kişinin doğrudan ya da dolaylı katılımıyla alınan karara uyma zorunluluğu üzerine kurulmuştur.” (Mustafa, 1990, s.215)

“İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak” prensibi İslami siyaset düşüncesindeki mevcut iktidara karşı ilahi nitelikli denetleyici işlev görmektedir. Bütün müminlerin görevi olan kötülüğün önlenmesi amacıyla işbaşındaki otoriteye gerektiğinde tavrı alınmasını emretmektedir. Sünni âlimler yöneticinin görevlerini yerine getirmek hususunda müslümanlara karşı sorumlu olduğunu, uyarılar ile düzeltmeler yapılacağı, dini ilkelere aykırı hareket edildiği takdirde emanetin ümmete verileceğini, gerekirse iktidarın zor kullanılarak alınabileceğini belirtmişlerdir. (Mustafa, 1990, s.241)

İlk halifelerden hemen sonra iktidarın saltanat usulü ile devam etmesi, Müslümanların parçalı bir yapıya dönüşmesi her türlü direnme ve isyan halinin fitne (otoritenin yok olmasıyla ortaya çıkacak anarşi) olarak tanımlanmasına sebep olmuştur. Emevi ve Abbasi devletleri iktidarlarını sürdürebilmek gayesiyle fitne ile ilgili dini terminoloji siyasi amaçlı olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. İslam âlimleri ise mevcut otoritenin durumu ile isyanın yaratacağı durumun karşılaştırmasını yaparak oluşabilecek ortamın daha kötü olacağı kanaatiyle realitenin faydalı olacağına hükmetmişlerdir. Ahmed bin Hanbel ve İbni Teymiye otoriteye karşı koymanın dil ile yapılacağına dair örnekler sergilemişlerdir.

İslam'ın siyasal düşüncesinin tarihi seyrine bakıldığında yöneticilere karşı muhalefetin (direnmenin) üç şekilde gerçekleştiği gözlenmektedir. Başkaldırı (hurûc) ekolünün izlerine Hariciler ve Karmatiler'in hareketlerinde rastlamak mümkündür. Şiddet ve yıkım özelliği bulunan bu yapılara öldürme fiili gerçekleştirilmesinde dini referanslar kullanılmaktadır. Sabır ekolü Ehl-i Sünnet düşüncesiyle temellenmekte olup, sabır prensibi ile hareket edilmektedir. Muhalefetin genel tutumu pasif karakterlidir. Temekkün (Bekleme) ekolü düşüncesinde hâkim olan zalim yöneticiye karşı yapılacak olan isyanın başarılı olmasını sağlayacak imkânlar oluşuncaya kadar

beklemek gerekmektedir. Mutezile ve Şia ekolünün siyasal düşüncesi temellerini oluşturmaktadır. (Mustafa, 1990, s. 183-185)

İslam tarihinde Hariciler, otoriteye olan isyanları ile ümmetin birliğini tehlikeye sokan faaliyetlere girişmişler ve kollektif şeklinde hareket ederek henüz devlet haline gelmemiş olan İslam toplumunun güvenliğini yok edecek eylemler yapmaktan çekinmemişlerdir. Hükümdara itaatin ümmetin dini vazifesi olduğunu kabul eden Hariciler, İmam şeriattan ayrıldığı zaman görevden alınmasını hatta öldürülmesi gerektiği fikrini benimsediklerinden halifeye ve yerel yöneticilere karşı sürekli başkaldırı hareketleri sergilemişlerdir. Bu düşüncelere sahip olan gurup dönemin halifesi Hz. Ali'yi öldürmekten çekinmemiştir.

Mevlüt Uyanık İslam siyaset düşüncesinde sabır ve temekkün kavramlarıyla izah edilen pasif direniş ve toplumsal muhalefetin çağımızda sivil itaatsizlik yöntemine denk geldiğini kaydetmektedir. İslam siyasal düşüncesinde Hasan el-Basri'yi sivil itaatsizlik örneği sergileyen en önemli temsilcisi olarak addetmektedir. Hasan el-Basri, zalim yöneticilerin ilahi yoldan sapmaları durumunda verilecek mücadelede dile ile yapılan mücadelenin kılıçtan daha keskin olacağını ifade etmiştir. “Emevi yönetiminin icraatlarını onaylamamış, hükümete karşı silahlı isyanı ve eylemi ya da kılıca sarılmayı doğru bulmamıştır. Ümmetin birlik ve beraberliğini yorucu bir mücadele ile korumayı amaçladığı için onun hareketi, sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmektedir.” (Uyanık, 2001, s.41)

İslam siyaset düşüncesi tarihinde Hasan el-Basri iktidar ile fiili olarak savaşa girişilmeden, sözlü olarak muhalefet yapılarak dini vecibenin yerine getirileceğini göstererek demokratik bir tavır sergilemiştir. Dil ile yapılan mücadelenin kılıçtan daha keskin olacağını ortaya koyan Hasan el-Basri'nin yanında kadılık görevini reddeden Ebu Hanife de sivil itaatsiz olarak değerlendirilebilir. Kabul etmediği devlet görevinden dolayı cezalandırılmayı göze alan Hanefi Mezhebinin kurucusu Numan Bin Sabit, kendisine gönderilen hediyeleri almayarak sivil itaatsizlik örneği sergilemiştir.

2.6. Batı Düşüncesinde Baskıya Karşı Direnme Hakkı

Yüzyıllar boyunca egemen olan Hristiyan Skolastik düşüncesinin akabinde Avrupa'da ortaya çıkan modern düşünce yaşamın tüm alanlarında etkili olduğu gibi siyaset düşüncesini de belirleyici olmuştur. Bu dönemde siyasi otoritenin dinsel nedenlerden ziyade rasyonel ve seküler gerekçeler doğrultusunda sınırlandırılması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. Zülüm ve baskının ortaya çıkmasıyla bireylerin, toplumların direnmelerinin tabii şekilde gerçekleşeceği aydınlar ifade edilmeye başlanmıştır. Toplumsal sözleşmenin gereği olarak toplumsal gücü yöneticilere rızasıyla devreden halk, onları yasaları yapmak ve uygulamak hususunda bireylere karşı sorumlu tutmuştur. Birey direniş hakkını siyasi olarak sorumluluklarını hukuksal yönden yerine getirmeyen idareciye karşı bizzat kendi adına kullanmaktadır. Yöneticinin toplumsal sözleşmenin taraflarından biri olduğundan hükümlerin kendileri için bağlayıcılığı bulunmakta, dolayısıyla sözleşmeye aykırı hareket edenin var olması sözleşmeyi geçersiz kılacaktır. Yöneticiler ile halk arasındaki sözleşmenin ortadan kaybolması beraberinde direnmeyi bir hak haline getirecektir. Ortaçağ'da tanrısal yasalara karşı gelen zorbalara karşı gelmenin temelinde dinsel emirlere referans teşkil etmektedir. Aydınlanma düşüncesinin yerleşmesiyle birlikte dini referansların yerini temel hak ve özgürlükler almıştır. Modern çağ ile birlikte aşkın gerekçeler ile yapılabilecek direniş artık bireylerin kendi yaşamları iyileştirilmesi uğruna yapılmaktadır. Bireylerin temel insan haklarının çiğnenmemesi sözleşme düşüncesine dayandırılmış, demokratik yurttaşlığın gelişimi noktasında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu çağda direnme hakkından bahseden aydınlanma düşünürlerinden Hobbes, Rousseau, Locke fikirlerine başvurmak aydınlatıcı olacaktır.

2.6.1. Thomas Hobbes

Hobbes, içgüdüsel olarak rekabet ve çatışmadan beslenen insanların bu duruma son vermek için politik gücü (devlet) meydana getirdiklerini belirtir. Çatışma ortamının ortadan kaldırılması için insanları sınırlayacak yegâne gücün devlet olduğu, devletin güç olarak doğmasının altında yatan temel nedenin güvenlik ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Doğa durumundaki vahşi düzene son vermek amacıyla

insanlar arasında yapılan bu sözleşmeyle sahip olunan güçler bir egemene devredilmiş, böylece kaos ortamı sona erdirilmiştir. Egemen gücün monarşik bir yapı şeklinde tezahür etmesini düzenin sağlanması açısından olumlu bulmaktadır.

Doğa halini ‘hâkim bir gücün yokluğu’ şeklinde izah eden Hobbes’a göre, insanların bu durumu terk etmesi beraberinde mutlak bir gücün hâkimiyeti altında yaşamasına yol açmıştır. Doğal hukukun yasaları Tanrı’nın emirleri doğrultusunda meydana geldiği için itaat edilmesini zorunlu görmektedir. İtaat etmek aynı zamanda tanrısal yasalara boyun eğmek anlamına geldiğinden, bu yasaları ahlakın öngördüğü yasalar olarak kabul etmektedir. Tanrı yasalarına ve pozitif yasalara itaat etmenin eşdeğer olduğunu kabul eden Hobbes, itaati her durum ve şartta meşrulaştırmakta, vicdani değerlerle bağdaşmayan devlet yasalarına boyun eğmeyi gerekli görmektedir. Hobbes, her durumda itaati meşrulaştırmak için, imanla bağdaşmayan devlet yasalarına bile boyun eğilmesini gerekli görmektedir. Günahkâr bir egemene itaat etmek kişiyi günahkâr yapmamakta, günahtan kaynaklanan sorumluluk sadece egemene yüklenmektedir. (Ağaoğulları ve Köker, 1994, s.253-254)

Toplumsal sözleşmenin yaratıcıları doğal ortamda ellerinde bulundurdukları güçleri düzenin sağlanması uğruna devrettiklerinden egemenliğin sahibini bağlayan bir durumun olmadığını ifade etmektedirler. “Egemen bu özellikleriyle yasanın üzerinde yer aldığından, yurttaş yasanın haklılığını ya da haksızlığını tartışamaz. Bunun karşılık Hobbes, egemenliğin oluşturulmasında rızanın da önemine dikkat çekmektedir. O’na göre rıza yoksa yasa da yoktur.” (Akal, 1995, s.111) Bu noktadan bakıldığında Hobbes mutlak bir egemenin hükümlerini kutsallaştırmakta, buna karşın toplumsal örgütlenmelere imkân tanımamaktadır. Egemenliğin gerçekleşmesinde zora ve güce dayanan bir dayatmadan ziyade güvenlik ihtiyacından kaynaklı rıza bulunduğunu düşünmektedir. Yönetimin emirlerine itaat etmenin bir zorlama ya da tehdidin sonucu olarak değil, güvenliğin sağlanmasını için içsel meziyet olarak kabul etmiştir. Korkudan kurtulmak için yapılan sözleşme ile halkı koruduğu müddetçe egemen olana itaat devam edecek, koruyuculuk özelliği ortadan kalktığına itaat bitecektir. Hobbes’a göre direnme hakkı; devletin kuruluş sebebi olan güvenlik düşüncesinin reddi ve inkârıdır.

2.6.2. John Locke

Yeniçağ 'da direnme hakkının en büyük savunucusu olan Locke, halkın direniş hakkını toplumsal sözleşmesinin mantıksal ve doğal sonucu olarak görür. Doğa durumundayken özgür ve eşit olan insanlar zaman zaman doğa kanunlarını ihlal ederek bireylerin özgürlüğünü tehdit etmektedirler. Toplumsal sözleşme ile insanlar beraber şekilde güven ve barış ortamı içinde yaşamlarını sürdürebilmek için bir araya gelerek anlaşmaya varmışlardır. Ancak insanlar toplumsal sözleşmeyi yerine getirmekle doğal hakları olan yaşam, özel mülkiyet ve özgürlüklerinden vazgeçmiş sayılamazlar. Toplum sözleşmesi sayesinde doğal durumdan getirdikleri halkların koruyuculuğunu devlet mekanizmasına devretmişlerdir. “Siyasal iktidarı kullanan otorite toplum sözleşmesinin hükümlerine saygı göstermezse, kendisine tanınan yetki sınırlarını aşmış ve sözleşmeyi bozmuş olur. O zaman da halkın da ona itaat etmek zorunluluğu ortadan kalkar. Bu durumda iktidar tarafından itaate zorlanmak istenirse, buna karşı direnmek halkın en tabii hakkıdır.” (Kapani, 1981, s. 304)

Direnme hakkı hususunda Hobbes'tan farklı düşüncelere sahip olan Locke sivil özelliği bulunmayan mutlak monarşiyi gücün ve yetkinin tek elde toplanmasına neden olmasından dolayı kabul etmemektedir. Monarşinin sınırsız denilebilecek yetkiler ile donatılmış olmasının insanların temel haklarını tehlikeye atacağı inancına sahiptir. Locke, insanların sözleşmeyle iradelerini devlete bağlamalarının ve oluşacak siyasi bir gücün kendilerini yönetmelerini istemelerinin temel gerekçesinin özel mülkiyetlerinin korunması, güvence altına alınması olduğunu düşünür. “Tabiat halinde başkalarının ihlallerini cezalandırmada insanların sahip oldukları gücün düzensizliğiyle maruz kalınan elverişsizlikler, onları hükümetin kanunları altına sığınmaya ve orada mülkiyetlerini korumaya çalışmalarının nedenidir.” (Locke, 2002, s.99-100) Özel mülkiyetin korunması güdüsünün toplumsal sözleşmenin temelinde yatan gerekçe olarak kabul etmektedir.

Locke'a göre kendisine insanlar tarafından toplumsal sözleşmeyle devredilen yetkinin siyasi iktidarca kanunları yapma sorumluluğunu vermiş bulunmaktadır. Kanunları düzenleyen iktidarın aynı zamanda toplumun tüm bireylerinin itaatinin sağlanması için gerektiği ölçüde gücünü kullanmalıdır. Devletin insanlar üzerinde

gücünü kullanmasının temelinde özgürlük, yaşam, sağlık ve mülkiyeti olmalıdır. Siyasal otoritenin gücünü toplumun genel yararı için kullanması gerekirken kendi çıkarlarını toplum çıkarlarından üstün tuttuklarında tehlikenin başladığını ifade eder. Böyle olunca kendi çıkarları doğrultusunda keyfi bir yönetim sürdürmesi sonucunda “yönetim bir tiran haline gelmekte ve otoritesini insanlara kabul ettirme yönünde keyfi bir güce dönüşmektedir.” (Locke, 2002, s.117-118) Siyasi otoritenin kanun yerine kendilerinin isteklerine uygun yasalar çıkarmak ve uygulamaya koymak istediklerinde yasama görevini yerine organının çalışmalarına yöneticiler tarafından engel olunmasını savunan Locke, bir adım öteye giderek halkın yöneticilere karşı gerektiğinde ihtilal (devrim) yapmasını bir hak saymaktadır. Yönetimin sınırsız iktidar arzusuna set vuracak bir önlem ve uyarıdır. Çünkü “devrim hakkı, aşırı iktidar arzusunun sebep olduğu keyfi iktidar kullanımının, onu suiistimal edenlerin, onun tamamından mahrum kalabileceğinin ifadesidir.” (Işık, 2016, s. 282)

2.6.3. Jean Jacques Rousseau

Rousseau, doğada bulunan yasalara uygun şekilde inşa edilen devletin ve toplumun adil olabilmesi için halkın isteklerinin dikkate alınmasını gerektiğini savunmaktadır. Yasalara tabi olanlar yasaların yapılması esnasında söz sahibi oldukları ölçüde kamusal iradenin yansıması fazla olacak, böylece en az hata yapılacaktır. Çünkü doğa durumunu toplumsal durumdan ayıran yegâne olgu yasaların varlığıdır. Doğa durumunda bağımsız olan insan, toplumsal durum ile birlikte dış engellerden ve tehditlerden kurtulduğundan dolayı özgürdür. Gücü otorite açısından bir hak, itaati de yurttaşlar açısından bir görev olarak kabul eden Rousseau tüm sivil hakları kabul etmesine rağmen, bireyin kamusal otoriteye mutlak itaatini öngörmektedir. Rousseau’a göre, kuvvet hak yaratmaz, ancak meşru olan kuvvete itaat mecburiyeti vardır.(Rousseau,1997, s.7-8)

Hükümdarlar yasalar bağlı mıdır diye sormak yersizdir, çünkü hükümdarlar devletin üyesidir. Yasa hakka aykırımı olur mu olmaz mı diye düşünmemelidir? Çünkü hiç kimse kendine karşı haksız davranmaz. Nasıl olurda insan hem özgür hem yasaya bağlı olur diye düşünmemelidir. Çünkü “yasalar irademizi tespit eden belgelerdir.” (Rousseau, 1997, s.53-54) Yasa ile yöneticiyi aynı tutan düşünür, haksızlığın olmasına ihtimal vermediğinden bir direnmeyi kesinlikle ret etmektedir.

Rousseau, hükümlerine itaat edilen siyasal gücü bireylerin ortak iradelerinin devlete yansması şeklinde kurguladığından itaat olgusunu rızaya dayandırmaktadır. İtaat edilen politik güç aslında bireylerin toplamını ifade eden toplumsal güçtür. Güce itaat etmek yaşanan toplumda bireylere özgürlük sağlamaktadır. Bireylerin özgürlük alanları genişledikçe devlet otoritesinin sınırlandırılmasının ve ona karşı direnmenin önünü kapanmaktadır. Bireyler devlet olgusunun kendilerinin ve toplumun dışında bir varlık olarak algılamadıklarından karşı gelmek anlamsız olacaktır. Sonuç itibariyle güce itaat etmenin özgürlüğü getirdiği yolundaki bu anlayış, devlet otoritesinin sınırlandırılmasının ve ona karşı direnmenin önünü kapatmaktadır. (Anbarlı, 2006, s.47)

Aydınlanma Çağı'nın önemli düşünürlerinden olan Montesquieu ve Rousseau baskıya, hükümete karşı direnme konusunda durmamışlardır. Rousseau düşünsel yapısında şekillenen sistemde sözleşme mantığının gereği olarak direnme hakkına yer vermemektedir. Çünkü ona göre devlet mekanizması genel iradedir, yani toplumun ta kendisidir. Yasama faaliyetini yerine getiren iktidar doğrudan doğruya toplum tarafından oluşturulduğundan, kamunun yararına aykırı biçimde, adaletsizlik yaratan kanunlar çıkararak kendi kendine baskı yapması söz konusu olmamaktadır. Toplumun kendisine karşı diğer bir ifade ile kendi kendine karşı ayaklanması düşünülmemektedir. İktidar genel iradeyi temsil ettiğinden toplumun ta kendisidir. Toplumun hukuka aykırı kanunlar çıkararak kendi kendine baskı yapması diye bir şey söz konusu olamaz.(Kapani,1981, s.304-305)

Montesquieu'nun direnme hakkı üzerinde durmayışının nedeni ise daha farklıdır. Kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulandığı ve "iktidarın iktidarı durdurduğu" bir rejimde özgürlükler yasayla güvence altına alınmıştır. Baskı, zulüm ve keyfi uygulamaları önü kesilmiş olduğundan, baskılara karşı direnmeye neden olacak sorunlar ortaya çıkmayacaktır. Montesquieu kuvvetler ayrılığı mekanizmasının işlememesi ihtimali üzerinde durmamaktadır. Kuvvetler ayrılığının işlevsel hale geldiği devlet mekanizmasında keyfi şekilde yasaların olmayacağı, baskı ortamının şekillenmeyeceğinden, direnmenin kesinlikle gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir.

BÖLÜM III

SİVİL İTAATSİZLİK VE MEŞRUIYET

3.1. Sivil İtaatsizlik ve Meşruiyet İlişkisi

Sivil itaatsizlik demokratik ve anayasal bir hukuk devletinde düzenlemelerin, uygulamaların yasal olmasına rağmen ahlaki ilkeler açısından meşru olmaması durumundan kaynaklanmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerini hukuki meşruiyet açısından tartışmak mümkün gözükmediğinden ahlaki meşruiyet çerçevesinde tartışmak daha makul görünmektedir. Ahlakın hukuku aşan bir boyutunun olması kabulünden hareket edildiğinde itaatsizlik eylemleri hukuki gerekçelerden ziyade ahlakın konusu olabilmektedir. Sivil itaatsizliği hukuki bakış açısıyla değerlendirmek yasal sınırlar içerisinde olup olmayacağı ile ilgili hüküm vermektir. İtaatsizlik eylemlerinin yasalara uygunluğunu tartışmaya açmak anı zamanda meşruiyetine kapı aralamak olacaktır. Dolayısıyla sivil itaatsizliği hem yasal hem meşruiyet bağlamında değerlendirmek tartışmanın önünü açacaktır.

Hukuk kavramı TDK sözlüğünde “toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır. Yürürlükte bulunan tüm yasaların toplamı olan hukuk metinlerinde, devlet otoritesinin garantörlüğünü ve meşruiyetini sağlayan metinlerdir. Burada hukuki normlara karşı yapılan itaatsizlik eylemleri hukukun inkârı olarak değerlendirileceğinden suç olarak kabul edilmektedir. Meşruiyet kavramı ise, hukuk felsefesinde “bir işlemin ya da olayın olumlu nitelikteki hukuk normuna uygun olması” (Atay, 1997, s. 121) şeklinde tanımlanmaktadır. Hal böyle olunca sivil itaatsizlik pozitif hukuka uygun olmadığından meşru sayılamayacaktır. Sivil itaatsizliğin sadece hukuk penceresinden yapılan değerlendirmeye tabi tutulması meşruiyet analizi için yeterli olmamaktadır. Meşruiyeti yasal zeminin dışında geniş anlamda tarif etmeye çalıştığımızda hukuksal kurallara uygunluğu aşan bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Ahlakın, vicdanın hukukun, evrensel değerlerin öngördüğü geçerlilik şeklindeki tanımlama geniş bir çerçeve çizmektedir. Meşruiyet kavramı, devletin yetkili organlarınca kabul edilmiş, yürürlükte olan kanunlara uygun olmayı ifade eden yasallık kavramından ayrılmaktadır.

3.1.1. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı

Hukuki açısından bir davranışın veya düşüncenin meşruiyeti pozitif hukuk normuna uygunluğu ile ölçülmektedir. Davranışın ve düşüncenin meşru olabilmesi için yasal olması zorunludur. Meşruluğu toplumsal gerçeklikte arayan sosyolojiye göre ise yürürlükteki hukuk kuralları toplumsal olgularla uygunluk arz etmek durumundadır. Hukuk kurallarının toplumsal ahlaki geçerli bir değer olarak kabul etmesi durumunda meşruiyetinin sağlanacağı ifade edilebilir. Bu nedenle meşruiyet kavramını sadece yasallıkla izah etmek eksik bir tanımlama olacaktır. Yasal düzenlemeler hukuka uygun olduğu kadar toplumsal normlara da uygun olmalıdır. Örneğin devletin çıkarmış olduğu bir yasa nüfusun planlaması amacıyla kürtajı serbest bırakması hukuki normlara uygun olabilir ancak yaşamın hiçe sayılması bakımından meşru değildir.

Hukuk düzeni açısından sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruluğu incelendiğinde adaleti gerçekleştirilmeyen yasaların ve uygulamaların daha adil olan yasalarla değiştirilmesi hedefine yönelmesi hususu karşımıza çıkmaktadır. Eylemciler değişim talebi ile özgürlük alanının genişletilmesini, bu alandan daha fazla bireyin yararlanmasını amaçlanmaktadır. Toplumdaki daha fazla bireyin özgürlüklerden yararlanmasını talebi eylemlerin haklılığını ön plana çıkarmaktadır. Eylemlerin haklı olup olmadığı ve meşruiyeti sorunu, kamuoyu vicdanında karşılık bulabilmesi ölçüsünde ele alınabilmektedir. Eylemlerin amaçları toplumsal talepler ile paralellik arz ettiği ölçüde meşruiyet alanı genişlemektedir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin yasal açıdan meşru olması normalleştirilmesi anlamına gelmektedir. Eylemlerin kamu otoritesi nazarında normal hale getirilmesi siyasi ve toplumsal açıdan etkisini yitirmeyi beraberinde getirecektir. Sivil itaatsizlik hareketlerinin hukuk düzeni içerisinde ancak ceza hukukuna tabi olmasıyla meşru olacağını savunan önemli düşünürler bulunmaktadır. Başta Habermas olmak üzere Rawls, Dworkin gibi batıda bu konuda ciddi çalışmaları bulunan aydınlar devletin cezai yaptırımını sonuna kadar uygulaması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Eylemlere yönelik olarak hukuki otoritenin yaptırımlar uygulamamasının neticesinde kamu otoritesinin yok olacağını inancı bulunmaktadır.

Sonuçta sivil itaatsizliğin yasallığından bahsetmek olanaksız olduğundan onun meşruluğundan söz etmek gerekmektedir. Yasal metinlerde bulunan kararlara aykırı olarak gerçekleştirilen bir eylemin haklılığı ancak yasaların özünü açıklayan meşruiyette aranabilir. Yazılı metinlerde karşılığı bulunmayan hareketlerin meşruiyeti evrensel, ahlaki ve vicdani ilkelerde aranmalıdır. Bu anlamda sivil itaatsizliğinin meşruiyetini hukuksal meşruiyet ve hukuk etiği meşruiyeti alanında aramak gerekmektedir.

3.1.2. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Meşruiyeti

Modern ceza hukuku açısından sivil itaatsizlik eylemleri yasayı ihlali etmesi nedeniyle suç teşkil eden eylemler ile aynı kategoride değerlendirilmektedir. Ceza hukukunda bir eylem suç olarak tanımlanmışsa karşılığındaki ceza uygulanmalıdır. Eylemin ahlakiliği, vicdaniliği, üst bir yasa ile gerekçelendirilmesi pozitif hukuk açısından cezanın iptaline ve hafifletilmesine gerekçe olmamaktadır. Ancak eylemlerin işlenen adi suçlar ile aynı şey olduğunu söylemek sivil itaatsizliğin geri planındaki düşünsel temelleri görmezden gelmek anlamı taşımaktadır. Çünkü itaatsizlik eylemlerin nihai amacı yasaların ve hukuk düzenin daha adil bir şekilde işleyişine katkıda bulunmaktır.

Hukuk devletinin itaatsizlik eylemlerini ahlaki bir değer yargısından ötürü suç olmaktan çıkarmaya kalkması işlenen diğer suçlar içinde benzer taleplerin doğmasına neden olabilmektedir. Cezalar devletin ve hukukun varlığını koruyan mekanizmalar olduğundan ileride oluşabilecek diğer suçların önünü kesebilmek için kamu otoritesinin aldığı tedbirlerdir. Alınan tedbirlerin istisnai durumlar için uygulanmaması hukuk düzenin varlığına ilişkin sorun yaratacaktır. Hukukun alanına giren her davranış prosedürün gerektirdiği uygulamalara göre yapılmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin kısa süreli olması ve sembolik tarzda gerçekleşmesi meşruiyetinin olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Eylemin toplumsal kültürün yapısınca ve ahlaki ilkeler açısından meşru olması siyasi ya da hukuki açıdan meşru olacağı anlamına gelmemektedir. Ancak eylemlerin temel hakların sınırları içerisinde olması bakımından meşruluğundan bahsedilebilir.

Hukuki normlar ve yargıçlar eylemlere *prima facie* (ilk bakışta) suç unsuru taşıyan davranışlar olarak değerlendirmek durumundadır.

Toplum sözleşmesi neticesinde oluşan toplumsal uzlaşma yöneticilerin uygulamalarıyla bozulduğunda, sivil itaatsizlik eylemleri gerginliği arttırmaktan ziyade çatışmaları önlemek, kırılmaları azaltmak hususunda önleyici bir işlev görebilir. Eylemciler toplumsal ve siyasal düzenin meşruiyetini esaslı bir şekilde tanımaktadırlar. Yapılan eylemlerin sistemin kendisine yönelik bir yönü bulunmamaktadır. Bu manada sivil itaatsizlik eylemleri demokrasinin hâkim olduğu siyasal rejimlerde sistemi tıkayan bir etken olmamaktadır. “Modern demokrasilerde sivil itaatsizlik giderek önem kazanmış, özgürlük kurumlarının herhangi bir şiddete neden olmadan değişimin taarruzuna karşı esnek bir şekilde ayakta kalmalarına hizmet etmiştir.” (Arendt, 2001, s.104) Bu anlamda sivil itaatsizliğin hukuk düzeninin daha muhkem hale gelmesine katkısından bahsedilebilir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin hukuki açıdan güvence altına alınması devlet sistemin işleyişi açısından riskler taşıdığından için olumlu yaklaşılmamıştır. Pozitif hukuk kuralları içerisinde eylemlerin kendine yer bulmasının tehlikeli yönleri bulunmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin normal kabul edildiği hukuk düzeninde bireylerin yanlış olduğu düşünülen her uygulamaya karşı bu yöntemi kullanmasına yol açacaktır. Sonuçta eylemler niceliksel olarak büyük bir sorun haline gelecek, yasal otoritenin problemi çözmede tıkanmasına sebep olacaktır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin hukuk kuralları içerisinde tanımlanması bir direnme yöntemi olmaktan çıkmasına yol açacaktır. Diğer taraftan eylemlerin sıklıkla gerçekleşmesi, çoğunluğun katılımının sağlanamaması, kamuoyunda yaratacağı etkinin azalmasına neden olacaktır.

3.1.2.1. Hukuk Etiği ve Meşruiyet

Sivil itaatsizliğin amacını anayasanın belirlediği sınırlar içerisinde kalarak, yurttaşların bir düzeltme çabası, yapıda meydana gelen bozulmayı engelleme gayreti olarak tanımlayabiliriz. Hukuk devletinde içerisinde bir düzeltim çabası olarak yurttaşlar tarafından kullanılan itaatsizlik eylemleri yasaların aynı zamanda ahlaki ve

vicdani boyutunun olması gerektiği savunmaktadır. Yapılan yasal düzenlemeler hukuki kurallara uygunluk arz ettiği gibi vicdani ilkelerle de uyumlu olmalıdır.

Saner'e göre demokratik devletlerde adaletin kurumlar ve hukuki normlar üzerinden gerçekleşmesinde sorunlar oluştuğunda sivil itaatsizlik eylemleri düzeltme çabası olarak devreye girebilmelidir. "Demokrasi, daha fazla adalet amacıyla oluşturulan kurumların ve hukuksal yapının bu amacı engelleyici hale gelebileceklerini ve çatışma ihtimalini dikkate alır. Bu tür bir demokrasi, sivil itaatsizliği yapısında gerekli olabilecek düzeltmeler için bir çağrı mekanizması olması nedeniyle hoşgörü ile karşılanmalıdır." (Saner, 2001, s.179) Devlet otoritesi, eylemleri kendisine yönelen itirazlardan ziyade aksayan yönlerinin düzeltilmesine yönelik uyarılar olarak kabul etmelidir.

Sivil itaatsizliği hukuk etiği (ahlaksallık) açısından değerlendirerek tabii hukuk ve sözleşme hukukundaki meşru temellerini ortaya koymaya çalışacağız. Yazılı kanunlarda ve metinlerde meşruiyeti konusundaki tartışmalar olmasına karşın doğal hukukta sivil itaatsizliğin meşruiyetinin izlerine rastlamak mümkündür. İtaatsizlik eylemlerinin meşruiyetini açıklayan bir başka ilke olarak sözleşme kuramı karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal sözleşmenin temelinde yer alan ilkelere bir olan uzlaşma prensibi buna imkân tanımaktadır.

3.1.2.2. Tabii (Doğal) Hukuk

Sivil itaatsizliğin düşünsel temellerinin en baştaki kaynaklarından biri olan Doğal Hukuk Teorisi, pozitif hukuk metinlerinin oluşmasına öncülük etmiştir. Doğal hukuk pozitif yasaların, siyasal ve toplumsal yapıların tarihsel süreç içerisinde şekillenmesinde temel teşkil etmiştir. Eksiklikler ve aksaklıkların tespit edilmesinde ilke olarak işlev görmüştür. "İster dini, rasyonel, empirik, isterse sosyolojik ya da ahlaki ölçütlerle görülsün doğal hukuk, toplumun siyasi düzeninin hem bir kaynağı, hem de düzeltim programıdır." (Ökçesiz, 1999, s.40) Hukuk düzeninin inşa edilmesinde insanların doğal hukuk ile beraberinde getirmiş oldukları haklar dikkate alınmıştır. Meydana getirilen hukuki ve kanuni düzenlemelerin aynı zamanda doğal hukuk anlayışına uygunluğu korunmuştur.

Doğal hukuk insanın tabii varlığına uygun kurallar vaaz ettiğinden vicdani ve ilahi yasalar ile uyumlu haldedir. Doğal hukuk, insanların temel hak ve özgürlüklerinin varlığını, bu hakların nasıl kullanılacağına temellerini bulabileceğimiz yazılı olmayan kanunlardır. Yaşamın bireysel olarak devamının yollarını ortaya koymakla birlikte bir arada yaşamın yasalarını da belirlemektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruluğunu tabii hukuk yasalarında yer alan temel haklara dayandırdığından meşruluğunu bu noktada aramak gerekir.

Sivil itaatsizliğin temelleri olarak doğal hukuk ifade edilirken Tanrısal yasalara uygunluğundan bahsedilmelidir. Tanrı'nın yasaları ve ahlaki buyrukları mutlak adaleti öngördüğünden kanunlar doğal hukukla uyumlu olduğu ölçüde meşruiyetini sağlayabilmektedir. Aşkın yasaların içkin yasalardan daha yüce olduğu düşüncesi doğal hukuk düşüncesinin ana temalarındandır. Bu nedenle yasalar bireyler ahlaki bakımdan kabul edilmeyen taleplerde bulunduğu anayasal yükümlülükten daha üstün bir yükümlülük olan doğal hukuk ilkelerine uyulması gerekmektedir. Sivil itaatsizlik bu noktada meşruiyetini doğal hukukun ortaya koyduğu ilahi, vicdani, ahlaki ilkelerden almaktadır.

3.1.2.3. Sözleşme Kuramı

Yönetenler ile yönetilenler arasında karşılıklı şekilde hakların ve yükümlülüklerin bir sisteme bağlanmak suretiyle uzlaşmaya varılmasını ifade eden sözleşme kuramı siyaset ve hukukun başat kavramlarından biridir. Devletin kaynağını izah edilmesinde esas alınan sözleşme kuramı, iktidarın meşruiyetini sağlamak için yapılmış zımni bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir.

Pozitif hukukun içerisinden çıkan ve haksızlıklar oluşturduğu kabul edilen yasalar toplumsal sözleşmeye aykırılık savı ile öne sürülerek reddedilmektedir. Bu da sözleşmenin yapısının haksızlıklara imkân verebileceği şeklinde yorumlandığında, sözleşmenin kendi içyapısı sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruiyet kazanma kabiliyetlerinin parametresi olacaktır. (Ökçesiz, 1999, s.145-146) Toplumsal sözleşmenin çift taraflı olması hasebiyle sözleşmeye uymayan uygulamalara karşı direnme hakkını ortaya çıkması temel prensiplerindedir.

Toplum Sözleşmesi tarafların bir arada yaşayabilmesi için belirli kanunlar üzerinde ortak anlaşma sağlamasını ifade etmektedir. Siyasi otoritenin adil olmayan uygulamaları sözleşmeye aykırı hareketi etmesi anlamına gelmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri sözleşmeye aykırı hareket edene karşı olarak sözleşmenin esaslarını hatırlatmak amacıyla yönelik bir itiraz olmaktadır. Sözleşmenin temellerinden yer alan hakların zarar görmesi yurttaşların yasaları tanımamasını getirmektedir. Yasalara karşı yapılan eylemler sözleşmenin etiği açısından meşrudur.

3.1.3. Hukuki ve Ahlaki Meşruiyeti Değerlendirme

Ahlaki ilkelerin yasaların üzeninde olması düşüncesi sivil itaatsizliğin meşruiyetinin hukuksal açıdan ziyade ahlaki temeller noktasında tartışmanın daha doğru olacağı kanaatini oluşturmaktadır. Zaman ve mekân sınırlarını aşması, metafiziksel öğeler taşıması yönüyle vicdani yasaların hukuki yasalara göre meşruiyeti daha evrensel niteliktedir. Bunun nedeni ahlaksallık olgusunun hukuksallık olgusunu aşan ve bir şeyin illegal olması durumunda ahlak dışı da olacağını söyleyen bakış açısının tersine ahlaksallığın her zaman yasalı içinde bulundurduğunu ama yasallığın her durumda ahlaksallığı içermediğidir. (Ökçesiz, 1999, s.151) Yasaların hukuka uygunluğu devamlı olarak rastlanan bir durum iken ahlaki olduğu süreklilik arz etmemektedir. Bu anlamda ahlakilik (vicdanilik) yasallığa nazaran daha kapsayıcı bir tanımlama olmaktadır.

Anayasal sistemlerde yasal düzenlemelerin ahlaki açıdan sorunlu olması sivil itaatsizliğin doğmasına neden olmuştur. Meşruluğun temelini üstün hukuk kabul edilen ahlaki yasalarda aranması bu yöntemlere başvurulmasına yol açmıştır. Ahlaki ve vicdani ilkeler bireylerin özgürlüğünü sağlarken, hukuki metinler bireylerin bir başkasıyla olan özgürlüklerini düzenlemektedir. Hukuksal metinler kolektif karakterli olup bireylerin iç dünyalarına hitap etmemektedir. İtaatsizlik eylemlerini gerçekleştirenler eylemciler içten gelen ses (vicdan) doğrultusunda davrandıklarından ahlaki ve hukuki çelişkinden uzakta durmaktadırlar.

Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan bireyler kişisel istek ve taleplerinden arındırılmış bir şekilde hareket ettiklerini kamu oyununa izah etmek durumundadır. Bu eylemlerin hukuk ile birlikte ahlaki açıdan da değerlendirilmesinin önünü

açacaktır. Yönetenler ve kamuoyunca eylemin gerekçesi hususunda endişe doğuracak tutumlardan uzak durması, eylemin ahlaki boyutu ile doğrudan alakalıdır. Bu noktada itaatsiz eylemcisi seçtiği araçların uygun olup olmadığını iyi değerlendirmelidir. Eylemini narsist veya bencil kriterler üzerinden kurgulamamalı ve çoğunluğu ikna etmeyi birincil hedef olarak görmeli ve bunun için her fırsatı kullanılmalıdır. Sivil itaatsizlik eylemcisi, özsaygı ve ahlaki bütünlükten kaynaklanan hakkı kendisi için talep ettiği kadar, başkasına da aynen tanımak zorundadır. (Çoşar, 1997, s.144)

Yasaların ahlaki gerekçelerle ret edilmesi hukuk düzenini tehlikeye atılmasını, adalete duyulan genel inancı sarsılmasını sağlayacağından, beraberinde siyasi düzenin meşruiyetinin sorgulanmasını getirecektir. Sürekli sorgulan, eylemler ile işleyemez hale gelen hukuki ve siyasi düzenlemeler aşınmaya uğrayacaktır. Her bireyin kendi vicdanının sesini dinleyerek eyleme kalkışması, diğerlerinin de aynı yola başvurması kamu düzeni açısından sakınca doğurmaktadır. Dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinin zikredilen durumlardan kaynaklı olarak yasallık ile meşruluk arasında bir yerde konumlanması gerektirmektedir. Hukuk düzeni gerçek anlamda adaleti sağlamayabilir, ancak onu teminat altına almak zorundadır. Devamlı suretle hukuk düzeninin meşruiyetinin vicdan noktasında sorgulamaması ciddi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Demokratik bir devlet yapılanmasında eylemlerin yasal olma ve meşru olma zemininde bir uzlaşma formülünün geliştirilmesi lüzumunu doğurmaktadır.

Demokratik devletler hukuksal normlar çerçevesinde hareket ederler, varlıklarını bu şekilde sürdürürler. Devletin varlığını bu şekilde devam ettirmesinin yollarından bir diğeri de yurttaşların hukuksal normlara uymasıdır. Bir kısmın uyması, diğer bir kısmın ret etmesi hukuk düzenini sarsacağı gibi devlet otoritesine de ciddi zarar verecektir. Hukuk devleti ilkesinin çiğnenmesi, keyfi uygulamaların ortaya konması, adil olmayan yasaların çıkarılması sonucunda oluşan haksızlıklara dikkat çekmek, devleti uygun işlem yapmaya yönlendirmek için itaatsizlik eylemleri yapılabilir. “Yasa ihlali şeklinde gerçekleşen eylemler genele çıkar için yasa değiştirme şeklinde cereyan etmektedir. Bu durum hukuku savunmak için yasaya saldırıdır.” (Bove ve Luneau, 2006, s.68)

Sivil itaatsizliğin meşruiyeti ele alındığında pozitif hukuk kuralları açısından kendisine yer bulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Sivil itaatsizliğin meşruluğu problemi pozitif hukuktan ziyade hukuk etiği alanına yerleşmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri hukuki perspektiften değerlendirildiğinden ceza yasasının sahasına giren eylemler olmaktadır. İtaatsizlik eylemleri ceza kanunlarındaki karşılığınca yargılamaya tabi olmakta, yasaların gereğince yaptırımlar ile karşılaşmaktadır. Hukuk etiği açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise yasal olmamasına karşın ahlaki değer referanslı siyasi bir eylem olarak kabul edilmektedir. Yasal metinlerde karşılığı olmayan ancak kamu vicdanında yankı bulan eylemler yanlış olan mekanizmanın düzeltilmesi uğruna hukuk çerçevesi içerisinde itiraz olarak değerlendirilebilir. Hukuk mekanizması dışına çıkmadan yapılan eylemler temelindeki vicdani ilkeler sebebiyle hafifletici bir neden olarak kabul edilebilir.

3.2. Pozitif Hukuk Metinlerinde Direnme Hakkı

Teorik düzeyde direnme hakkının tanınmasının pratik alanda ne gibi sonuçlar doğuracağı kestirilemediğinden yasal metinlerde kendisine yer bulamamıştır. Direnmenin yasal olarak hak kabul edilmesi beraberinde bu hakkın nerede ve nasıl kullanılacağı meselesini gündeme getirmektedir. Direnmenin hukuksal metinlerde yer alması direnmeye yasal bir boyut kazandırmakta, sistemin kendi meşruiyetinin ilk baştan sorgulanmasına neden olmaktadır. Evrensel ve ulusal ölçekteki hukuk metinlerinde direnmenin yasal olarak güvence altına alındığına dair maddeler bulmak neredeyse mümkün gözükmemektedir. Bunun yanında direnmenin kavramının bulunduğu bazı yasal metinler bulunmaktadır. Direnmenin yer aldığı hukuki metinlerin tamamına yakınında bu hak daha çok siyasi iktidarın elinde olacak şekilde düzenlenmiştir.

Baskı ve zulümlere karşı direniş olgusu pozitif hukuk metinlerinde kendi yer bulamamıştır. “Direnme hakkının pozitifleştirilemeyeceği düşüncesi kabul edilmekle birlikte, bu hakkın hukuk metinlerinde nasıl evcil hale getirildiği, direnmeye hak hatta görev olma niteliğini kazandırma açısından önem kazanmaktadır.” (Ökçesiz, 1997, s.69-71) Direnmenin bir hak olmaktan ziyade bir görev olduğu kabul eden

Ökçesiz, demokratik düzenin var olduğu bir sistemde yurttaşların yerine getirmeleri gereken bir vazife olduğunu ifade etmektedir.

Direnme hakkının gerçekleşmesi için gereken koşulların neler olduğu ve bu hakkın nasıl uygulanacağı noktasında dünyadaki farklı ülkelerin yasal metinlerinde açıklamalara rastlanmaktadır. Direnmenin sistemin (hukukun) içerisinde yer alınarak gerçekleştirilmesi bütün hukuksal metinlerin ortak yönüdür. Karşı olma durumunun hangi haklardan kaynaklandığı noktasındaki gerekçeler ise farklı olarak ele alınmıştır.

1776 yılında yayınlanan *Virginia İnsan Hakları Bildirgesi*'nin 3. maddesinde siyasi otoritenin kamu yararını ve güvenliğini sağlamanın temel vazifesi olduğu belirtilmektedir. Yönetimin bu görevi yerine getirmede toplumun çoğunluğu tarafından, kamu yararı için en uygun yönetimi iş başına getirmenin bir hak olduğu ifade edilmiştir. Yönetimde ıslaha gitmenin, yapısını değiştirmenin ve ilga etmenin hak olduğu, bu hakkın vazgeçilemez, devredilemez ve iptal edilemez bir hak olduğu yazılı hale getirilmiştir. Bireylere ve topluma devlet nizamını yeniden yapılandırma hakkı vermiştir. (<https://tr.wikipedia.org>.)

1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi sonucunda yayınlanan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'nin 2. maddesi devletin amacının süreç içerisinde kaybolmayacak olan insanın doğal haklarının korumak olduğu şeklindedir. Bahsedilen haklar, hürriyet, özel mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direniştir. İnsanların temel haklarını korumak hususunda meşruiyetini kaybeden hükümete karşı direniş hak olarak kabul edilmiştir

1948 yılında dünyaya duyurulan *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde insanların temel haklarının korunması için direnme hakkına dolaylı yoldan atıf yapılmaktadır. Bildirge insanların temel hak ve özgürlüklerinin yok sayılması durumunda zulüm ve baskıya karşı son çare olarak direnmelerinin önünü açmıştır. (<https://ihd.org.tr>) Bunun yanında Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasının 20. maddesinde mevcut düzeni yok etmeye çalışan herkese karşı Alman vatandaşlarının direnme hakkına sahip olduğu yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 Anayasasında yukarıda belirtilen hukuksal metinlerde olduğu gibi direnme hakkından bahsedilmektedir. 1961 Anayasasının başlangıç kısmında anayasa hükümlerine ve hukuk düzenine aykırı şekilde tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini (Darbesi) yapanın Türk Milleti olduğu vurgulanmıştır. (www.anyasa.gov.tr.)

Yasaların öngördüğü koşulların gerçekleşmesi durumunda direnme hakkının varlığı insan hakları belgeleri, anayasalar, ulusal ve uluslararası hukuk metinlerine ayrıntılarına değinilmeden girebilmiştir. İçerik kazandırılarak hukuksal hale getirilmesinin nedeni bu tür bir düzenlemenin sistemin meşruiyetinin tehlikeye atacağı gerçeğidir. Direnmenin yasal olarak tanınması anlamına gelecek olan yasal düzenlemeler hesap edilemeyen sonuçlar nedeniyle yapılmamıştır.

Direnme hakkının hukuksal metinlerde yer almasının tasvip edilmemesinin temelinde direnişin yasalar ile güvence altına alınmasının kanunların doğasına aykırı olmasından kaynaklanmaktadır. Yasal otoritenin bu hakkı yurttaşlarına tanınması meşruiyet zeminin kaygan hale getirecektir. Devlet egemenliği altında yer alan bireylerden yasalara itaat etmeleri yasal yükümlülük olarak ortaya konulurken aynı zamanda direnmenin bir hak olarak tanınması çelişki oluşturacaktır. Direnme hakkının pozitif hukuk metinlerinde yer alması direnme hakkını evcil hale getirmesi tasvip edilmeyen bir başka noktadır. Devlet tarafından bir lütuf olarak sunulan bu hakkın yurttaşların özgür iradeleri ile yerine getirilen bir eylem olmaktan çıkacaktır.

Baskıya direnme hakkını hukuksal normlar perspektifinden ele alan hukuk felsefecileri bulunmaktadır. Direnme hakkının hukuki açıdan ele alan Duguit'e göre "idare edenlerin objektif hukuka aykırı olan karar ve emirlerine uymamakla, hatta gerekirse ayaklanarak baskı yoluna sapan iktidarı devirmekle fertler tamamen hukuka uygun ve meşru bir davranışta bulunmuş olur." (Kapani, 1981, s.305-306) Baskı yöntemlerini uygulayan iktidara karşı yapılan direnmenin hukuka uygun bir eylem olduğunu düşünmektedir. 20.yy seçkin hukukçularından olan Geny, "direnmenin sınırlarını ve şartlarını ortaya koyarken zulme karşı direnmenin makul anlaşılması ve amacına uygun bir şekilde ölçülü olarak kullanılmasının adaletin ve

hukukun teminatı olacağını söyler.” (Kapani, 1981, s.306) Direnme konusunun hukuksal metinlerde var olması gerekliliğine inanan hukukçulardan biri olan Georges Burdeau, “direnme hakkını idare edenlerin iktidarını sınırlayan ve hürriyetlerin korunmasını sağlayan araçlardan biri saymaktadır. Direnme hakkı örgütlenmiş hukuki yaptırımların işlememesi halinde başvurulacak bir müeyyidedir.” (Kapani, 1981, s.306)

Direnme hakkının içerisinde yer aldığı hukuki metinler, bu hakkın ne zaman, hangi mekân ve koşullar altında kullanılacağına dair şartlarını belirtmekten imtina etmişlerdir. Hukuksal metinlerde direnme hakkının kullanılması hususunda detaya girilmeyişi baskıcı ve keyfi yönetimin tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle pozitif hukukta isim olarak tanınan bu hakkın kullanılış şartları ve şekilleri düzenlenmemiştir. Bunun da belirtilmesi mümkün değildir. “Çünkü ihtilallerin hukuken düzenlenmesi diye bir şey söz konusu olamaz.” (Göze, 1971, s.43) Hukuki metinlerde direnme ve bunun gerekçeler net bir şekilde ortaya konmadığından mevcut hükümetlerin baskıcı bir niteliği sahip olup olmadığı konusu belirgin düzeyde anlaşılmamıştır.

3.3. Sivil İtaatsizliğe Yöneltilen Eleştiriler

Sivil itaatsizlik eylemleri her ne kadar haksızlıklara karşı bir hak arama mücadelesi olması, bir direniş formu olarak tezahür etmişse de, eleştirilmesine mani olamamıştır. Nihayetinde yasaların çiğnenmesi, kurallara riayet edilmemesi, siyasi otoriteye karşı gelinmesi, kamu düzeninin bozulmasına neden olması yönüyle rahatsızlık yaratan, tedirginlik oluşturan bir yönü bulunmaktadır. Yasaların ve kuralların doğrultusunda varlığını sürdüren devlet organizasyonunun itaatsizlik eylemleriyle aşındırılması karşı düşüncelerin oluşmasına imkân tanıyacaktır. Sivil itaatsizliğin kendisinin eleştiriye tabi tutulması itiraz etme yönteminin temelinde yatan düşünceler ile uyumluluk arz etmektedir. Bu bağlamda sivil itaatsizlik eylemleri ve doğurduğu sonuçlar zikredilen hususlar doğrultusunda eleştiriye tabi tutulmalıdır.

Sivil itaatsizlik eylemlerine yöneltilen eleştiri, eylemlerin genelleştirilmesinin yaratacağı tehlikedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin bir grubun katıldığı eylemlerden ziyade kitlesel bir hale dönüşmesi durumunda yaratacağı kuralsızlık ortamı devlet ve toplum düzeni açısından tehdit oluşturabilir. Tüm yurttaşlar için hazırlanan yasalara belli kesimin ötesinde tamamının itiraz etmesi, yerine getirmemesi yasaların çiğnenmek için yapılan metinler olarak kabul edilmesini doğurabilir. Kitleler tarafından sürekli şekilde ihlal edilen yasalar geçerliliğini kaybedeceği gibi suç unsurunun artmasını sebep olacaktır.

Sivil itaatsizlik olgusu sivil toplumun bünyesinde şekillenen bir eylem olarak vücuda gelmesi hasebiyle medenileşme sürecinin aşamalarına karşılık gelmektedir. Sivil itaatsizlik sivil toplum anlayışının yerleştiği toplumların tarihsel birikiminin bir ürünü olarak değerlendirilmiştir. Kent yaşamının medeni kanunlar ve kurallar eşliğinde inşa edildiği kabul edildiğinde sivil itaatsizlik medeni toplum düzeninden uzaklaşmayla eş tutulmaktadır. Başka bir ifade ile sözleşme ile bir araya gelen insanların uzlaşma kültürüne aykırı hareket etmeleri medenileşme sürecini baltalayan bir seyir hazırlaması riski bulunmaktadır.

Sivil itaatsizliğin yasa dışılığı teşvik etmesi noktasında hukuku zayıflatması yapılacak olan eleştirilerden biridir. Sürekli bir şekilde yasa ihlali, hukukun tanınmadığı ve önemsenmediği bir anomi hali, sistemin çalışmasını işlevsiz bırakabilir. Kanunların ve yasaların her seferinde birileri tarafından çeşitli gerekçeler ile ihlal edilmesi hukuk düzenini ortadan kaldıracaktır. Yasaya aykırı olmakla beraber anayasal hukuk sistemini temelden sarsacak şekilde hedef almadığı iddiasıyla yapılan itaatsizlik eylemlerinin sınırlı belirlenemeyeceğinden sonuçları da kestirilemeyecektir.

Sivil itaatsizliğin sosyalist/marksist düşüncenin eleştirilerinin odağındaki kısmı ise aşırı pasifizme yol açacağı tehlikesidir. Eylemlerin pasif direniş şeklini konformist olarak değerlendiren anlayış, direnişin motivasyonunun bir süre sonra kaybolacağını öngörmektedir. Sivil itaatsizliğin müzakereci tavrının ise egemen güçlerin elinde bir koz olacağı, devrimci bireylerin her seferinde kaybedeceğini kabul etmektedir. İçerisinde kontrollü de olsa bir miktar şiddet unsurunun olmasının

İktidar tarafından caydırıcılığı olacağından hareket eden sol düşünce devrim bilincinden yoksun eylemlerin siyasal ve toplumsal açıdan değersiz görmektedir.

Sivil itaatsizliğin dezavantajlı gruplar, gençler, mahkûmlar, alt tabakadaki insanlar için düşünsel ve ahlaki normlardan yoksun şekilde uygulanması sonucunda kontrol edilemeyecek bir şekle dönüşecektir. Ahlaki ilke ve normlardan yoksun şekilde gerçekleşen eylemlerin güvenliğini sağlamak kolluk güçleri açısından risk yaratması eleştiriye tabi tutulan yönlerindedir. Başta eğlenceli aktivite olarak başlayan eylemlerin sonrasında müzakereye kavuşamaması ve ısrarcı şekilde devamı kontrol edilemeyen kitlelerin doğmasına neden olabilmektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin haklı olarak görülmesinin domino etkisi yaratarak tüm adi suçların bu kapsama alınmasının hukuk düzeninin işleyişini zora sokacağı, tüm bireylerin kendi yargılarını hukukun yerine koyarak eyleme kalkmasının kanunların anlamsız kılacağına dair eleştirilerde bulunmaktadır.

Sivil itaatsizliğin sayılan olumsuz eleştirilerinin yanında olumlu eleştirileri de bulunmaktadır. İktidarın çıkarmış olduğu yasaları gözden geçirmeye sevk etmesi, yapılan uygulamaların etraflica düşünmesini teşvik etmektedir. Değişik toplumsal kesimlerin fikirlerinin alınarak hayata geçirilmesi yardımcı olması yasaların kabul edilebilirliğini artırmaktadır. Çoğunluğun azınlığın taleplerini dikkate almasını sağlaması noktasında uyarı mekanizması olarak mevcut düzene yardımcı olmaktadır. Siyasal otoritenin alınan kararları sorgulaması bu sayede kararların olgunlaştırılarak yürürlüğe girmesi noktasında öncü olmaktadır. Ülkede yaşayan bireylerin yasalar ve uygulamalar karşısında eleştirel bir tutumla demokratik yurttaşlık vazifelerini yerine getirme bilinci oluşturmaktadır. İktidar üzerinde demokratik yönden denetim mekanizması kurularak iktidar gücünü sınırlamakta, bir sonraki seçim aşamasına kadar politik iktidarın yenilenmesini sağlamaktadır. Demokratik siyasal rejimlerin sivil itaatsizliği siyasi kültürün önemli sacayağı olarak kabul etmesi gerekmektedir.

3.4. Dünya'daki Sivil İtaatsizlik Eylemleri

20. yüzyılda çok geniş bir yelpazede, sayısız denebilecek düzeyde sivil itaatsizlik eylemlerine sahne olmuştur. Farklı kıtalarda, değişik ülkelerde, çeşitli sınıflara mensup insanların ortaya koyduğu renkli eylemler sivil itaatsizlik olgusunun

gelişimine katkı sağlamıştır. Bu alanda adeta bir eylemler koleksiyon meydana gelmiştir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin en çok gerçekleştirilen şekilleri:

- İmza Toplama Kampanyası
- Oturma Eylemleri
- İşyeri ve Kamu Binası İşgali
- Genel Grev ve Lokal Grev
- İstifaya Davet Etme
- Yasaklanan Yerde Yürüyüş Yapma
- Kendini İletişim Araçları ile İhbar Etme
- Yasaklanan Yerde Gösteri Yapma
- Koltuk ve Kürsü İşgali
- Askerlik Hizmetinin Vicdani Reddi
- Bildiri Dağıtma
- Binayı Boşaltmama
- İş ve Hizmet Yavaşlatma
- Elektrik, Su, Telefon Faturası Ödememe
- Ehliyet, Nüfus ve Askerlik Cüzdanı Yakma
- Yasaklı Bölgelere Girme
- Kırmızı Boya Sıçratma
- Yumurta Fırlatma
- Ölü Şeklinde Yere Yatma
- Yasaklanan Zamanda Gösteri Yapma
- Askerlikte Emre İtaatsizlik
- Ağaçlara Sarılma
- Karayolunu Trafiğe Kapatma
- Ulusal Sınırları İhlal Etme
- İş Bırakma
- Kepen Kapatma
- Sığınmacıları ve Arananları Saklama
- Atom Bombası Deneme Bölgesine Girme
- Kirayı Boykot Etme

- İnşaat Alanlarını Ablukaya Alma
- Köprülere, Gemilere ve Enerji Santrallerine Afiş Asma
- Toplu Şekilde Sevk Alma

BÖLÜM IV

SİVİL İTAATSİZLİĞİN ÖNCÜLERİ VE DÜŞÜNSEL KATKILARI

Sivil itaatsizlik kavramına teorik düzeyde önemli katkılar sunan, onu eyleme dönüştürerek ciddi bedeller ödeyen şahsiyetlerin hayatlarını ve mücadelelerini bu bölümde ele almaya çalışacağız. Sivil itaatsizlik düşüncesinde kronolojik açıdan sıralamaya tabi tuttuğumuzda önce Sokrates, sonra H.D. Thoreau akla gelmektedir. Sokrates antik çağda, Thoreau ise modern zamanlarda yaşamış, sivil muhalefet ve direnme konusunda eylemleri, siyasal ve sosyoloji biliminde geniş bir yankı uyandırmıştır. Ezeli derin hakikat bilgisini eylemlerine yansıtan M. Gandhi ve Amerika'daki siyah hareketinin lideri M. L. King itaatsizlik düşüncesine büyük katkı sağlayan şahsiyetlerdir. Bir diğer isim ise dünya edebiyatın usta romancısı Tolstoy bu bölümde ele alınmaya çalışılacaktır. Sivil itaatsizlik açısından ortaya koydukları gerekçeler, düşüncelerini oluşturan temeller ve eylemlerinin özellikleri, yaratmış oldukları etkiler doğrultusunda bu isimler incelenecektir.

Sokrates, Thoreau ve Gandhi'nin düşünceleri ve ortaya koydukları eylem şekilleri onları sivil itaatsizlik literatürünün baş aktörleri haline getirmiştir. Bazıları ortaya koymuş oldukları mücadelenin bedelini hayatıyla ödemek zorunda kalmıştır. Düşünceleri ve pratikleri günümüz hukuk devletinin kuramsal anlamda gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Sonraki dönemde cereyan eden sivil itaatsizlik eylemlerinin düşünsel temellerinin oluşmasını sağlamışlardır. Aynı zamanda yaşadıkları coğrafyada birer kahraman olarak anılmışlardır.

4.1. Sokrates

Filozof Sokrates (M.Ö.469-399) yıllarında Atina'da yaşamış kendini bilmenin sevgisinin her şeyin üzerinde olduğuna inanmıştır. Sokrates fikirlerini aktarırken karşısındakine soru sorarak ve onları cevap vermeye zorlamıştır. Kullanmış olduğu

bu metoda ‘Diyalektika’ adını vermiş, felsefi serüvenini bu şekilde devam ettirmiştir. Diyaletik yöntem kendisinden sonraki birçok filozof tarafından kullanılmıştır. Yunan mitolojisinin ve devletin tanrılarını tanımamak, yeni tanrılar icat etmek, gençleri gerçek yoldan saptırmak şeklindeki suçları işlediği ileri sürülerek yargılanmış ve idama mahkûm edilmiştir. Sokrates’in yargılaması sırasında yaptığı savunma öldürülmesinin ardından öğrencisi Platon tarafından kaleme alınmıştır. *Sokrates’in Savunması* adlı eser sivil itaatsizlik literatürü açısından önemli bir metindir. Sokrates’in kendisine isnat edilen suçlamalardan ötürü yargılanmaktan kaçmayıp, eyleminin sonucuna katlanma bilinci sergilemesi tarihin kaydettiği ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak görülmektedir.

Sokrates bireyin adil olduğunu düşündüğü bir davranış biçiminin devlet mekanizması tarafından yasaklanmasına karşı çıkarak ceza normuyla yüzleşmiştir. Sokrates adil olmadığını düşündüğü yasaya itaatsizliği mutlak bir doğru olarak görürken, en kapsamlı itaatini site ile yaptığı; ‘onun kurallarına ve yargısal kararlarına uyacağına dair yaptığı sözleşmeye ya da genel ve soyut yasaya karşı göstermektedir.’ (Nişancı, 2003, s.173) Yasalar ve bireyler arasındaki sözleşmeyi kabul etmesinden dolayı haksız olsa bile yasaların ruhuna aykırı hareket etmediği gibi bunu öğrencilerine de öğütlemiştir.

Sokrates adil bulmadığı yasaya karşı çıkmayı tanrısal bir kaynağın gücüne inanmak adına yaptığını iddia etmiştir. İnanmakta olduğu bu gücü Daimon (vicdan) olarak tanımlamıştır. Kendisine yapılan suçlamalar karşısında yanlış yaptığı takdirde içindeki Daimon’a güvendiğini ve tanrıya inancını ifade etmiştir. Yargılama sonucunda ölüm cezasına çarptırılmasına rıza göstererek eyleminin kaynağında vicdani ve dinsel tema bulunduğuna işaret etmektedir. ‘‘Her şey Tanrı’nın gönlünce olsun, bana düşen görev yasanın buyruğuna uymak ve kendimi savunmaktır.’’(Platon, 1986, s.13)

Sokrates mahkemede şahsına yöneltilen suçlamalara karşı ironik bir yaklaşım sergileyerek kendisinin ‘Tanrı tarafından Atinalıların başına bela ettiği bir atsineği’ olarak görevlendirildiğini ifade etmiştir. Bir atsineğinin kocaman bir sistemi ne kadar rahatsız edebileceğini, aynı zamanda ise zararsız olduğunu sergilemiştir. Yunan yasalarına uyararak yargılanmayı ve savunmayı kabul etmesi, sürgüne gönderilme

teklifini ret etmesiyle sadık bir yurttaş olduğunu ortaya koymuştur. Hakkında verilen ölüm cezasına vicdanı doğrultusunda rıza göstermesi hatta mahkemedeki yargılamada cezayı özellikle talep eden bir savunma yapması Sokrates'i bilge bir sivil itaatsiz yapmaktadır.

Yargılama sırasında arkadaşları Sokrates'i hapisten kaçırmak istemişler ama o bunu reddetmiştir. Sokrates bu teklifi geri çevirirken, kendisinin kaçmasının sözünde durmaması anlamına geleceğini ve bunun da o ana kadar mahkeme karşında dile getirdiği her şeyi kendi eli ile yıkmasına neden olacağını söylemiştir. (Platon, 1986, s.19) Bu tutumuyla Sokrates düşünceleri ve eylemleri arasında bir tutarlılık olması gerektiğini ortaya koymuştur.

4.2. Henri David Thoreau

Doğa tarihçisi H.D. Thoreau (1817-1862), sivil itaatsizlik (civil disobedience) kavramını günümüzde kullanıldığı şekliyle hukuki ve siyasi boyutuyla ortaya koyan düşünürdür. 1835 yılında Harvard Üniversitesi'ne girmiştir. Üniversiteden tanıştığı hocası Ralph Waldo Emerson ile birlikte entelektüel yaşamını devam ettirmiştir. İnsanın ne kadar az çalışırsa hayatı gerçekleştirmek hususunda o kadar özgür olacağı düşüncesiyle inzivaya çekilmiştir.

Yaşadığı dönemde Amerika-Meksika savaşı sürdüğünden zorunlu askerlik ve kelle vergisi (poll tax) uygulaması hüküm sürmektedir. Thoreau ödeyeceği verginin savaşa ve kölelik sistemine destek olacağı düşüncesiyle ret etmiştir. (Harding, 1999, s.2) Bu savaşa karşı net tutum alan düşünür "bir insan her şeyi değil, ancak bir şeyleri yapmaya çalışmalıdır ve her şeyi yapamayacağı için de kalkıp kötü bir şey yapmamalıdır". (Thoreau, 2001, s.39) sözleriyle ahlaki olmayan duruma karşı yapılacak elbette bir şeylerin olduğunu ifade etmiştir.

Thoreau Walden Gölü kıyısında yaşamını devam ettirmekte iken kasabaya gittiği bir zamanda vergi toplayan görevli Sam Staples tarafından durdurulur. Thoreau'dan yetişkin yaşta bulunan herkesin ödemesi gereken kelle vergisini tahsil etmesi gerektiğini söyler. Parası yoksa bunu daha sonra ödeyebileceğini söylemesine rağmen Thoreau ilkesel bir meseleden dolayı ödemeyeceğini belirtmiştir. Bu durum

karşısında Staples, Thoreau'yu hapse atmıştır. Bir yakının borcunu ödemesi sonucunda hapis cezasından kurtulan Thoreau, Amerika-Meksika savaşı ve kölelik karşıtı olduğundan dolayı bu eylemi gerçekleştirdiğini herkese anlatmaya başlamıştır. Hapishanede kendisini ziyarete gelen dostu Emerson'un "why are you here" şeklindeki sorusuna "why are you not here" şeklinde ilginç bir cevap vermiştir. Ardından Emerson'a 'sen neden tutuklanmadın' şeklinde bir soru sormuştur.

Henry David Thoreau yaşamı boyunca kölelik karşıtı düşüncelere ilgisi onu Köleliğin Kaldırılması Hareketi'ne katılmaya sevk etmiştir. 1857 senesinde köleliğin ve onun dayandığı yasaların kaldırılmasını talep eden, bunun için de silahlı mücadele yürüten John Brown ile tanışır. John Brown ve kurmuş olduğu örgütteki militan arkadaşlarının 1859 yılında bir silah deposu saldırısından sonra yakalanıp asılmaları Thoreau'yu derinden etkilemiştir. Bu olayın arkasından Kaptan Brown İçin Savunma, John Brown Şehitliği, John Brown'un Son Günü isimli üç denemeyi kaleme almıştır. Arkadaşlarının idam edilmesi Thoreau'nun eylemsel ve düşünsel yapısında yer yer anarşizm kaymasına neden olmuş, yaşamının son döneminde sivil itaatsizlik olgusundan uzaklaşmıştır.

En iyi yönetim modelinin en az yönetim tasarrufunda bulunan yönetim olduğunu ileri süren, hiç yönetmeyen yönetim şeklinin ideal olduğunu benimseyen Thoreau, yönetimin meşru olması için halka özgür ortam sağlamasını ön koşul olarak sunmaktadır. Düşüncesinin temelinde yönetimin tamamen ortadan kaldırılmasından ziyade iyileştirilerek devam ettirilmesi olduğu göze çarpmaktadır. Düşünürün 1848'de verdiği konferansta kullanmış olduğu '*Civil Disobedience*' terimi kendisiyle birlikte anılmasına öncülük etmiştir. Bir natüralist olan Thoreau'nun göl kıyısındaki yaşamı fikirlerinin olgunlaşmasına yardımcı olmuştur. Eylemsel düzeyde örneklerini sergilemiştir. "Kölelik karşıtı politika üretimi konusunda düşünür, saldırgan kölelik karşıtları içinde yer almamış, tek mümkün çözümü insanların düzeltilmesine bağlayan daha pasifist grupların düşüncelerini benimsemiş ve kelle vergisini ödememesinin gerekçesini de bu anlayış oluşturmuştur." (Harding, 1999, s.24-25)

Thoreau, varlığını haksızlık temelinde sürdüren yasalar karşısında insanların itaat etmemesi gerektiğini öğütlemektedir. İnsanların çoğunluğu haksız olan yasaları

değiştirmeye ikna edene kadar gerekirse beklemesi gerektiği düşüncesini taşımaktadır. “Yasalara karşı çıkmaları halinde peşine düşecekleri çarenin var olan kötülükten daha berbat sonuçlar doğurabileceği kaygısı taşırlar. Oysa çarenin kötülükten daha berbat olmasının suçu yönetimin kendisindedir.” (Thoreau, Gandhi, 1999, s.52) İnsanların yasalara karşı gelmeleri hususunda korkak davranmalarının arka planında durumun daha kötü olacağı düşüncesi yattığını iddia etmektedir.

İyi ile kötünün niteliği hususunda kitlelerin kararlarından öte vicdanın kararlarının verilebileceği bir yönetimin olabileceği, yurttaşların vicdanlarının bir an bile yasa koyucuların ellerine bırakılmalı mı şeklindeki sorulara cevap aramıştır. Bu sorulara kafa yoran Thoreau'nun eylemlerinin ana gövdesini vicdani ilkeler oluşturmuştur. Yurttaş vicdanının yasa koyucuya kesinlikle devredilmemesi gerektiğini savunan Thoreau, eğer devrediyorsa neden her insanın bir vicdanı vardır diye sorar. “Önce insan, daha sonra uyruk olmalı ve yasaya değil adalete saygıyı esas almalıyız.” (Thoreau, 2001, s.31) İnsanlık yönümüz yönetime tabi olmaktan önde gelmelidir.

Thoreau kanuni açıdan yapmakla yükümlü olunan emirlerin çoğu kez adaletin oluşmasına engel olduğunu, kitlelerin devlete olan itaatinin vatandaş olmaktan öte bir makineye hizmet etmek olduğunu ifade eder:

“Kanunlar insanları asla adil kılmaz; ama iyi niyetli kişiler bile, kanunlara saygı göstermek adına her gün adaleti çiğnemeye engel olurlar. Kanunlara körü körüne uymanın doğal bir sonucu; asker, albay, yüzbaşı, onbaşı, er, barut taşıyıcının ve ordu mensubu başka kim varsa mükemmel bir düzenle sıralanıp tepelerden ve vadilerden geçerek savaşa yürümeleridir; sağduyularına ve vicdanlarına ters gelmesi, savaşa gitmeyi zorlaştıracaktır.”(Thoreau, 2001, s.283)

Thoreau'a göre iktidarın meşruluğu yalnızca vicdani değerler ile ölçülmelidir. Haksız ve adil olmayan bir yasa eğer bireye onun bir parçası olmasını emrediyorsa yasaya itaat etmemeli, yasanın haksızlığını ortaya koymak için çaba sarf edilmelidir. Sivil itaatsizliği seçenek olmaktan öte bir görev olarak gören Thoreau, devletin vicdanı olmadığından yasaların ve politikaların ancak bireylerin vicdani sorgulaması sayesinde düzeleceği kanaatindedir. Sivil itaatsizlik görevinin yurttaşlar tarafından yerine getirildiği ölçüde devlet mekanizmasının aşınacağını, adil bir yönetime

dönüşeceğini söylemektedir. Söz konusu bu durum iki soruya neden olmaktadır. Haksız yasaların varlığı kaçınılmazsa, bu yasalara itaati mi esas alalım yoksa değiştirmeye mi çalışalım? Eğer değiştirmek istersek, söz konusu yasaları değiştirene kadar onlara itaat edelim mi, yoksa haksızlığına inandığımız yasalara derhal karşı çıkalım? (Çoşar, 2001, s.389)

Thoreau'nun sivil itaatsizlik alanındaki makalelerinin içerisinde yer alan düşünceler şu şekilde özetlenebilir. Bir yurttaş sınırları içerisinde ülkenin yasalarından daha yüce bir yasa vardır. Ülkenin yasalarından daha yüce olan yasanın adı vicdan yasasıdır. Doğada bulunan ve insanın içinden gelen bu yüce yasa ülke yasaları ile çatışmak durumunda olduğunda yurttaşın görevi devletin yasalarına bilinçli şekilde karşı durmalıdır. Yurttaş ülkesinin yasalarına bilinçli bir şekilde karşı gelmesinin sonucunda eyleminden kaynaklı olarak oluşacak sonuçlar ne kadar olumsuz olursa olsun göze almalı, gerekirse bu uğurda hapisaneye kapatılmayı kabullenmelidir. Hapishaneye girmek insanların zannettikleri kadar olumsuz bir davranış olarak değerlendirilemez. Bu durum kalplerinde iyi niyet taşıyan kişilerin dikkatini adil olamayan yasaya çekmeye yarayacak, adil olmayan yasanın geri çekilmesi için harekete geçecek, sonucuna katkıda bulunacaktır. Yeterince kişinin hapishanelere kapatılması devlet mekanizmasının işlemez kalmasını sağlayacak, kötü yasalar uygulanamaz duruma gelecektir.

4.3. Mahatma Gandhi

Mohandas Mahatma Gandhi (1869-1948) yıllarında yaşamış, tüm yaşamı boyunca şiddeti reddederek, barış mücadelesi vermiş olmasına karşın şiddetin kurbanı olmuş düşünce insanıdır. Hindistan'ın batısında küçük bir kasabada doğan Gandhi gençlik döneminde Londra'ya hukuk eğitimi almaya gitmiştir. İngiltere'de hukuk eğitimini tamamlamasının ardından 1894 yılında Güney Afrika'da avukatlık yapmaya başlamıştır. Güney Amerika'da avukatlık yaptığı yıllarda Hint işçilerin apartheid rejiminin ırkçı uygulamalarına karşı korumak ve oturma izinlerini düzenlemek için yoğun çaba sarf etmiştir. Ardından siyasi fikirlerini ortaya koymak amacıyla Indian Opinion adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Thoreau'nun sivil itaatsizlik yazısını bu gazetede yayınlamıştır. Gandhi'nin yaşamının devamında uygulayacağı *ahimsa* (zora ve şiddete başvurmama) ve *satyagraha* (hakikatin gücüne

sarılmak) ilkelerini temelleri böylece atılmaya başlanmıştır. Şiddetten uzak sivil itaatsizlik eylemleriyle Hindistan'ın İngiliz sömürgesinden kurtarılarak bağımsızlığa ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır.

1906'da Transvaal'de bir eylem düzenleyen Gandhi, Güney Afrika'daki tüm Hintlilerin kayıt altına alınmasını, nüfus cüzdanı taşımak zorunda tutulmasını, parmak izlerinin arşivlenmesi protesto ederek sivil itaatsizlik eylemlerine başlamıştır. Ülkede yaşayan Hintliler tiyatro binasında yapılan toplantıda bir araya getirilerek, yasaya itaat etmeyeceklerine dair yemin etmeye çağırılmıştır. Bununla yetinmeyen Gandhi, tüm Hintlilere yaptığı çağrı ile onları sokaklarda kaçak olarak çıkmalarını, vergi ödemediği satıcılık yapmaya ve daha sonra hiçbir direnç göstermeden tutuklanmaya çağırılmıştır. Böylelikle Güney Afrika hapishaneleri ve nezarethanelerini Hintlilerle doldurmayı amaçlamıştır. Mevcut eylemlerin yanında üç bin Hintli kendilerine verilen kimlikleri bir cami önünde yakarak yeni bir eyleme imza atmışlardır. Eylemler sonucunda hâkim önüne çıkan eylemciler kendilerine en ağır ceza verilmesini talep ederler.

Güney Afrika'da hükümetin yapılan eylemler sonucunda yasal değişiklikler yapmamasından ardından bir grup eylemci yasak sınırları geçerek kömür havzasına girmiştir. Polisin gruba müdahale etmesi ile gruptan birçok kişi gözaltına alınır. Gandhi, bunun üzerine maden işçilerini yürüyüşe çağırır. Bu çağrı onun tutuklanmasına neden olur ve bu çağrıya uyanlarla beraber vagonlara bindirilerek hapse yollanır. Dünya ülkelerinin Güney Afrika Cumhuriyet'ini kınamaları neticesinde Gandhi serbest bırakılır. Serbest bırakılışından kısa bir süre sonra Gandhi bir grup Hintli ile Durban'a yürüyeceklerini, yürüyüşün sonrasında hükümete tutuklanmalarını teklif edecektir. Eylemin yapılacağı sırada Güney Afrika Demiryolu işçileri greve çıkmış ve hükümet çok zor bir durumda kalmıştır. Gandhi hükümetin bu zor zamanından faydalanarak eylem yapmanın doğru olmadığını ileri sürerek eylemi iptal eder. Bu davranışı Gandhi'yi çok popüler hale getirir, Başbakan General Smuts Gandhi'yi toplantıya davet eder. Bu toplantı sonucunda taraflar 30 Haziran 1914'te ülkede yaşayan Hintlilerin taleplerinin karşılandığı bir anlaşmaya imza atarlar.

Gandhi Güney Afrika'da mücadeleden zafer elde etmesi neticesinde İngiliz sömürgesi Hindistan'a dönme kararı alır. Hindistan'a geldiğinde yürürlükte olan tuz üretimi yasağı ile karşılaşır. Bu yasaklamaya karşı olarak Gandhi kendisini takip edenlerle beraber deniz kıyısına gitmiş, hep birlikte buharlaştırma yöntemi ile deniz suyundan tuz üretmeye başlamıştır. Bu şekilde, tuz üretimini yasaklayan hükümet kararını simgesel bir şekilde de olsa ihlal etmiştir. Bu eylemden sonra, diğer eylemlerindeki gibi hapse atılmıştır. (Thoreau, Gandhi, 1999, s.33)

Gandhi, İngiliz hükümetinin sınırlandırıcı yasalarına karşı çeşitli eylemlere kalkışmış, ancak eylemler şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Eylemlerin bastırılmasını öngören Rowlatt Yasaları'na karşı *Satyagraha* başlatmıştır. İlk etapta lokal planlanan eylemler zamanla tüm Hindistan'ı sarmaya başlamıştır. Halkı hükümetin ve valinin emirlerine uymama çağrısında bulunan Gandhi'nin çağrısı çok büyük karşılık bulur. Polis ile göstericiler arasında şiddetli çatışmalar çıkar. Gandhi'nin İngiliz hükümetine karşı yapmış olduğu direniş eylemleri onun Milliyetçi Parti'sinin başına geçmesini sağlar.

1929 yılında parti kongresinde ulusal bağımsızlığın bir ideal olarak kabul edilmesi kararının alınmasını sağlar. Hindistan'a Dominyon statüsü verilmesini İngilizlerden talep eder. Bu tutumlarından dolayı altı ay hapis cezasına çarptırılır. Gandhi, Bengal'de devam etmekte olan Hindular ile Müslümanlar arasındaki çatışmaları sona erdirebilmek için 'Ölüm Oruçları' na başlar ve bu mücadelesinde başarılı olur. Hindistan'ın birliği ve bütünlüğünü korumak için başladığı ölüm orucunu bitirmeden 18 Ocak 1948 yılında dua etmek için gittiği tapınakta aşırı milliyetçi genç bir Hindu tarafından vurularak öldürülmüştür

Gandhi'nin eylemsel geçmişini ikiye ayırmak gerekmektedir. Yirmi yıl aşkın süre kaldığı Güney Afrika'da haksız yasaları değiştirmeyi amaçlamışken, Hindistan'da İngiliz sömürgesine karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Hindistan'da çok daha geniş kitleler ile büyük bir coğrafi alana hükmetmiştir. Güney Afrika'da sistemi tamamen yok etmek eğiliminden uzak duran Gandhi Hindistan'da ise mevcut otoriteyi tamamen yok etmeyi hedeflemiştir. Hayatı boyunca sergilediği eylemler ile bilge bir sivil itaatsiz olduğunu ortaya koymuştur.

Gandhi'nin eyleminin dayandığı şiddet dışı direniş prensiplerinin temelinde Hindu geleneklerinde yer alan acıya katlanma, merhamet, kin gütmeme değerleri bulunmaktadır. Şiddetin her hâlükârda ret edilmesini öngören *Ahimsa* ilkesi ve gerçekliğin gücünü simgeleyen *Satyagraha* düşüncesinin Gandhi'nin eylemlerini şekillendirdiği kabul edilmektedir. Gandhi'nin düşüncelerinin temellerini oluşturan *ahimsa*, etimolojik açıdan zarar vermemeye karşılık gelmektedir. Varlığın temel kanunu kabul edilen *ahimsa*, barış, adalet, düzen, özgürlük yolundaki içgüdüsel isteklerle örtüşmektedir. *Ahimsa* kişinin doğuştan getirdiği bir erdem olduğundan herkes onu kendi tecrübesiyle öğrenebilmektedir. Gandhi, *ahimsa*'yı dünyada hiçbir gücün silemeyeceği bir ilke olarak görmekte ve uğruna insanlar ölse dahi bu değerın ölmeyeceğine inanmaktadır. “*Ahimsa*’nın evrensel olarak uygulanması, Tanrı’nın gökyüzüne olduğu gibi yeryüzüne de hükmetmesini sağlayacaktır.” (Merton, 2003, s.51) Gandhi, *ahimsa* ilkesinin yaşamın bir kaidesi olarak yerine getirilmesini Tanrının emirlerine itaat etmeyle aynı değerde olduğuna inanmaktadır.

Terim olarak ruh gücü anlamına gelen satyagraha “en büyük gerçekliğe derinden bağlılıkla gelen güç” olarak geniş anlamdadır. *Satyagrahi*, şiddete başvurmadan gerçeğin savunulmasına kendisini adayan kişidir. *Satyagraha*’nın ilkesinin başarılı bir sonuca ulaşması için *satyagrahi*’nin düşmanlarına karşı kalbinde kine yer olmamalı, inandığı değerlerin gerçeği yansıtması, acı çekmeye devamlı olarak hazır olması gerekmektedir. Gandhi’ye göre güce dayalı bir devletin düzeninde *satyagraha*’nın görülmesi mümkün olmamaktadır. “Sonuç olarak *satyagraha*, şiddet kullanarak barış ve düzeni korumayı uman bir toplumun iddialarını ciddiye almamaktadır.” (Merton, 2003, s.25)

Gandhi'nin sivil itaatsizlik eylemlerinin temelleri şu şekilde sıralanabilir. Mutlak anlamda şiddet kullanılmamalıdır. Eylemler esnasında çatışmaya karar verilirse hedefe yönelik davranılması gerekir. Eylemlerin yöneldiği güçlere yönelik fiziksel saldırı, biyolojik yaralama ve mala zarar verme çabasından uzak durulmalıdır. Bununla birlikte düşmanlara yasaların uygulanması için yardımda bulunulmamalı ve işbirliğine yanaşılmalıdır. Gerçekleştirilen her eylemin sonucunda bedel ödenmek zorunda kalınacağı gerçeği unutulmamalıdır. Eylemlerin yapıldığı sırada köprüler atılmamalı, temas olasılıkları ortadan kaldırılmamalıdır.

Çatışma ortamından olabildiğince uzaklaşılmalı, çatışma kaçınılmaz hale geldiğinde ise düşük seviyede gerçekleşmelidir.

4.4. Martin Luther King

15 Ocak 1929'da Atlanta'da doğan Martin Luther King bir Hristiyan rahibidir. Irkçılığa karşı düşünceleri ve eylemleri ile Amerikalı siyahilerin sembol ismi olmuştur. Rahiplik görevine başlamasının hemen ardından King, 1954 Mayıs'ında okullardaki ırk ayrımını hukuka aykırı bulan mahkeme kararı sonucunda beyazların siyahlara yönelik şiddet eylemlerine karşı mücadele edebilmek için bir örgüt kurdu. Örgütün en önemli eylemi *Sit-İns* (Oturma Eylemi) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu eylemlerin sonucunda siyahilere verilen para cezalarına karşılık eylemciler tekrarlamak suretiyle hapse girmeyi tercih etmişlerdir. Hapse girme olayının artması neticesinde idare zor durumda kalmış, birçok eyalette ırk ayrımcılığı ile ilgili fiili uygulama ortadan kalkmıştır. Yüzyıldan daha fazla hakları engellenen siyahlar Sivil Haklar Hareketiyle birtakım haklar elde etmişlerdir. King protestolarda provoke edici özelliğinden dolayı pasif direnmeyi tercih etmiştir. King, eylemlerde cesaretini ortaya koyan 'Savaşmayacağım ancak razı da olmayacağım', 'Öldürmek istemiyorum ancak ölmeyi de istemiyorum' sözleriyle taraftarları üzerinde büyük etkide bulunmuştur.

Aralık 1955 yılında Alabama'da gerçekleşen siyahi bir kadının mücadelesi Yurttaş Hakları Hareketi açısından tarihi bir öneme sahiptir. Şehirde bir otobüste beyazlara ayrılan koltuğa bilinçli bir şekilde oturan Rosa Parker isimdeki siyahi kadın beyaz birine yerini vermeyi ret etmiştir. Bunun üzerine ülke genelinde yürürlükte olan Jim Crow Yasaları gereğince tutuklanır. Şehirde papaz olarak görev yapan Martin Luther King, Rosa Parker'i bu davranışından ötürü savunur ve otobüslerde beyazlara ayrılan bölüme oturma işgali kitlesel hale dönüşür. Siyahların ve beyazların eşit şekilde seyahat etmesi gerektiğini göstermek amacıyla beyaz rahip Rahip Gleen Smiley ile birlikte şehir otobüsünde birlikte seyahat eder. King'in gerçekleştirdiği otobüste yer işgal etme eylemleri sonrasında Amerika'da siyahlara yönelik ırkçı ayrımcılığa karşı mücadelenin lideri haline gelmiştir. Yaptığı eylemlerden ötürü kendisi ve yüzlerce zenci defalarca hapse atılmıştır. Akabinde Time dergisine kapak olan King, uluslararası arenada ırk ayrımcılığının en büyük

sembollerinden biri olur. Siyahiler barlarda ve restoranlarda “beyazlara özeldir” yazılarının bulunduğu koltuklara oturarak siyah-beyaz eşitliğini duyurmaya çalışırlar. Kolejlerde ve üniversitelerde yapılan eylemlere binlerce beyaz öğrenci destek vermiştir. 1960’da ırka dayalı ayrımcılığı protesto etmek için başlatılan, ülkenin tamamını saran oturma eylemleri ırk ayrımcılığına yasal düzeyde sona ermiştir. Eylemlerin en büyük etkisi siyahlara seçme ve seçilme hakkının tanınması sürecinde görülmüştür.

1958 yılının Eylül ayında *Stride for Freedom* adlı kitabını imzalarken siyah bir kadının kitap açacağını göğsüne saplamaıyla yaralanan King, uzun süre hastanede tedavi altında kaldı. Hastanedeki tedavisi bittikten sonra siyahlara yönelik ırk ayrımcılığının en yoğun yaşandığı Birmingham şehrine gitti, burada yüz binden fazla insanın katıldığı oturma eylemini düzenledi. Ardından siyahlara iş verilmemesi ve mal satılmaması eylemini beyazların da katıldığı 250 bin kişi ile protesto etmiştir. Eylemleri ile hükümeti ciddi şekilde etkileyecek bir güç haline gelmesinden ötürü emniyet güçleri sert tedbirler almaya başlamıştır. Tutuklamaların artması sonucunda başkan Kennedy devreye girerek göstericilerin serbest bırakılmasını sağlamıştır.

Martin Luther King, protestolar sonucunda gönderildiği Birmingham Hapishanesi’nden ülkede rahiplik yapan arkadaşlarına yazdığı mektupta, şiddeti onaylamayan pasif direnme yöntemini seçmesinin gerekçelerini ortaya koymakta, adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için gerçekleştirilecek kampanyada atılacak adımlardan söz etmektedir. Amacının siyahlara yönelik adaletsizliklerin ve hukuksuz şekildeki uygulamaların sona erdirmek olduğunu, mücadelesi sırasında gerekirse müzakerelerin yapılmasını önermektedir. Eylem ve protestolar devam ederken kendini eğitmenin önemini vurgulayarak, doğrudan harekete geçilmesini savunmaktadır. King Birmingham Hapishanesi’nden gönderdiği mektubunda eylemlerinde şiddetten uzak durularak yapılmasını, yöneticiler üzerinde baskı kurma gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bizim de şiddete dayanmayan eylemler aracılığıyla toplumda, insanların ırk düşmanlığının ve önyargılarının derin kuyularından kurtulup, kardeşliğin ve kişilik anlayışının onurlu doruklarına ulaşabilmelerine yardımcı olacak gerginliği yaratmamızın zorunluluğunu görmemiz gerekiyor.” (King, 2001, s.189)

Birmingham hapishanesi King'in dūşünsel temellerinin olgunlaşması için büyük bir fırsat olmuştur. King hapishanede iken siyahlara karşı acımasız saldırılar ile harekete geçen Ku Klux Klan örgütü taraftarları daha da sertleşmeye başladılar. Siyahların mekânlarına ve meskenlerine bombalı saldırılar düzenlediler. Siyahilere yönelik gerçekleştirilen saldırılar üzerine karşılık verilip verilmemesi tartişmalar neden olmuş, şiddet konusunda aynı dūřünmeyen siyahi Müslüman lider Malcom X ve taraftarları hareketten ayrılmışlardır.

King'in şiddetsiz direniş tavrında, onun bir rahip olması, eylemcileri dinsel mesajlar yoluyla motive etmesi yadsınamaz bir gerçektir. O, yasaları adil olan ve olmayan yasalar şeklindeki ikiye ayırmaktadır. Bu ayırımında ahlaki olan ve tanrısal buyruklar ile uyum içerisinde olan yasaları adil olan kanunlar olarak tanımlamaktadır. Onun sivil itaatsizlik eylemlerinin amacının gerginlik yaratarak politik iradenin yasaları geri çekeceği hususunda adımlar atacağı yazılarından anlaşılmaktadır. Siyahların maruz kalmış oldukları şiddete, şiddet ile karşılık vermelerinin çözüm getirmeyeceğini, siyahların şiddetten uzak durmasıyla ülkede egemen olan genel şiddetin azalacağını, ancak bunun bir çeşit itaat olmadığını, kendilerini efendi-köle paradoksuna asla taviz vermeyeceklerini savunmuştur. Yaşamını sadece siyahların temel haklarını elde etmesine değil, siyah ve beyazların ortak mücadelesin adayın King liderden rahatsız olan bir Güneyli tarafından öldürüldüğünde henüz 39 yaşındaydı.

4.5. Lev Nikolayeviç Tolstoy

1828'de Rusya'nın Tula bölgesine doğan Tolstoy üniversite eğitimini yarıda bırakarak orduda görev almaya başladı. Askeri düzen anlayışından rahatsız olan Tolstoy ordunun, hükümetin şiddet halinin en saf hali olarak görmesi gerekçesiyle ayrılmıştır. Devlet için yararı ne ölçüde büyük olursa olsun kan dökmenin hiçbir haklılığının olmayacağı dūřüncesi onu sivil itaatsiz haline dönüştürmüştür. Sivil itaatsizlik konusundaki tavrını yaşamında sergilemekle birlikte önemli katkıyı edebiyat yaşamında göstermiştir.

Tolstoy kurallara olan itaatsizlik görüntüsünü ilk olarak açtığı okulda neyin öğretileceğine öğrencilerin karar vermesi gerektiğini ifade ederek başlamıştır. Öğrencilerin buna karar vermelerinin doğal yasaların gereği olarak görmekte, okuldan ayrılmamanın özgür bir seçim olmasını savunmaktadır. Ortodoks Hristiyan düşüncesinin emirlerini rehber edinen “Tolstoy, İncil’den çıkardığı beş emirden dördüncüsü olan kötülüğe direnme ilkesini kendi direniş öğretisinin temeli olarak belirlemiştir.” (Marshall, 2003, s.519)

Şiddet ve kan içeren sporlara karşı çıkan, hayvanlara uygulanan acımasız yöntemlerden kaynaklı olarak Tolstoy vejetaryanlığı benimsemiştir. *Diriliş* romanından kazandığı tüm parayı zulüm gören Hristiyan mezhep üyelerinin Kanada’ya göç etmesi için kullanmıştır. Siyasal otoriteyi her yönüyle ret eden Tolstoy’un yazılarında anarşizme varan tutumlara rastlansa da bu yolda ahlaki değerlerden ödün vermeyişi nedeniyle sivil itaatsizdir. Gerçekleşme olasılığı olan ancak henüz gerçekleşmeyen bir kötülüğü zor yolu ile önleme sırasında yapılan kötülüğü bile eleştirmektedir. Eleştirileri, kutsal engizisyon, siyasal mahkûmların zindana atılması, hükümetin infazları ve devrimcilerin bombaları için de geçerli idi. “Tolstoy’a göre gerçek Hristiyanlık devrimcidir, ancak şiddet içeren bir toplumsal devrim değil bireyde ahlaki bir reform yapmak ister.” (Marshall, 2003, s.522)

Tolstoy, aslında içerisinde anarşizm ile sivil itaatsizliğin unsurlarını birlikte barındıran bir düşünce geliştirmiştir. Hükümeti feshetmeyi, onlar için çalışmamayı, vergi ödememeyi, hükümetin her türlü şiddet içeren görevlerine katılmamayı eserlerinde işlemiştir. Tolstoy; *İvan İlyiç’in Ölüm*, *Anna Karenina*, *Savaş ve Barış* romanlarında Çar’ın yasasına itaat etmemek üzere Tanrı Yasalarına başvurmayı yeğlemektedir. Devlet ile işbirliği yapmayanlara yönelik yapılan baskıyı onların eylemlerinin devlet otoritesini sarsmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Vicdanı hukukun üstünde bir kanun olarak görmesinden dolayı eserlerinde bu konulara vurgu yapmıştır.

BÖLÜM V

SİVİL İTAATSİZLİK VE TÜRK SİYASİ TARİHİNDEKİ YANSIMALARI

5.1.Türk Devlet Düşüncesinde Yönetime İtaat ve Direnme

Türklerin Orta Asya'dan beri var olan hükümlanlık anlayışında devlet başkanına yönetme hakkının Tanrı tarafından bahşedildiğine inanıldığından isyan etmek düşünölemeyen bir durumdur. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisinin padişah/hükümdar olduğu telakki edildiğinden ona karşı gelmenin Tanrıya karşı gelmekle aynı olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte reyanın devletin hanedanın ortak malı olması düşüncesi halkın Tanrı tarafından hükümdara emanet edildiği kabulünü şekillendirmiştir. Emanet edilenlere karşı hükümdarın vazifesi ise adaletle hükmetmektir. Devletin halka yönelik politikalarında, adaletten şaşmama yasalara uyma, mütevazı davranma, halkın seviyesine inme, sosyal devletin gerekliliklerini ifa etme, şefkat ve hoşgörü ile muamele, refahı artırma, halka güven, sorunlarına yardımcı olma temel ilkelerdir. Adalet ilkesinden şaşmadan devleti yönetmek Orhun Kitabeleri ve Kutadgu Bilig gibi Türk Tarihinde önemli kabul edilen eserlerde öğütler şeklinde bulunmaktadır. "Vesikalarda Türk hükümdarına yönetme hakkının, Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır." (Kafesoğlu,1987,s.37) Adaletin gerçekleşmesi için hükümdarlar kanunları harfiyen uygulamalı, uygulama sırasında imtiyazdan uzak durmaları tavsiye edilmiştir. Yöneticinin büyüklüğünün göstergesi olarak şefkatli olması ve mütevazı oluşu yönetimin vazgeçilmez şartlardan olmuştur. Kaldı ki "Türklerde kut anlayışı hakana sonsuz bir egemenlik olanağı tanımamaktadır." (Kafesoğlu, 1983, s.302)

İslamiyet öncesinde Türklerin yaşamında yaygın görölen Şamanizm, hükümdarın tahtının (egemenliğinin) kaynağının Tanrısal iradeden kaynaklandığı, hükümünün sınırsız olmadığı devleti yönetirken meclisten yararlanmasından anlaşılmaktadır. Hakan'ın sınırsız yetkilerle donatılmış bir egemenliğinin olmadığı görölmektedir. Türk Devlet geleneği Hakan'ın törelerde belirtildiği şekilde vazifesini yerine getirdiği takdirde tahtta kalabileceği, başarısız olduğunda çekilmesi gerektiği, Tanrı'ya layık olmamanın cezası olarak yetkinin geri alınması ilkeleri

üzerine kurulmuştur. Tarihte kurulan Türk devletlerinde yapılanma bu doğrultuda gerçekleşmiş, yöneticiler ile tebaa arasındaki ilişki adalet zemininde gerçekleşmiştir.

Selçuklu döneminde devlet işlerinde Melik Şah'a danışmanlık yapan Nizamü'l Mülk tarafından kalem alınan *Siyasetname* eseri hükümdara, vezirlere, kadınlara ahlak ve yönetim tavsiyelerinden oluşmaktadır. Tavsiyelerin içerisinde halka nasıl davranmaları gerektiği, adaletle hükmetmeleri, keyfi uygulamalardan kaçınmaları yolunda öğütler verilmiştir. Kendisinden sonraki dönemlerde devlet yöneticilerinin tutumları konusunda damga vuran eser, yöneticilerin mutlak iktidara sahip olmadıklarını, yanlış yaptıkları takdirde azledilmesi gerektiğini savunmuştur. Nizamü'l Mülk adaletin gerçekleşmesi için eserlerinde didaktik unsurların bol olduğu hikâyeler anlatarak yol gösterici bir eser vücuda getirmiştir. Güzel zamanları adaletin hüküm sürdüğü zamanlar olarak kabul etmiştir. (Nizamülmülk, 2014, s.22)

Devlet geleneğinde öteden beri başkaldırmanın tahayyül edilemediği kültürel yapıda muhalefet/ muhalif kavramlarından bahsedilememektedir. Yönetenlere karşı muhalif davranmak olumsuz anlamlar ve kavramlar ile tanımlanmıştır. Yönetilenlerin kul olarak kabul edildiği siyasal miras içerisinde hükümdara karşı hakların savunulması hususunda davranış geliştirmek mümkün olmamıştır. Aykırılık (muhalefet) özelliği taşıyan en küçük bir hadise milli birlik ve beraberliği tehlikeye atacağı endişesiyle zem edilmiştir. Sivil yaşamın bile devletin kontrolünde vücuda geldiği bir toplumsal yapıda baskılara karşı direnmenin gerçekleşmesi kabil-i mümkün olmamıştır.

Baskı ve zulümlere karşı toplumların direnme pozisyonu oluşabilmesi için elzem olan sivil hayatın gelişmiş olmasıdır. Devletin ekonomiyi tamamen kontrol altında tutması, orta sınıfın geniş tabanlı olmaması sivilleşmenin önündeki engeller olmuştur. İktisadi açıdan bağımsızlığa kavuşamayan halkın yurttaş davranışlarını sergilemeleri beklenmemektedir. Modern manadaki yurttaş kimliğine bürünemeyen, reaya, tebaa pozisyonunda bulunan kitlenin itiraz etme kültüründen uzakta kalması, buna yeltenmesi tahayyül edilmemektedir.

5.2. Osmanlı Döneminde Baskıya Karşı Direnme Hareketleri

Osmanlı imparatorluğu kendisinden önce kurulan Türk devletlerinden miras olarak aldıkları devletin hanedanın ortak malı olduğu düşüncesini İslam hukuku ve örfi kanunlarla harmanlayarak yeni bir yönetim modeli geliştirmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulü öncesinde kurulan devletlerde, devletin ve hanedanın tanrısal bir özelliği olduğu kabul edilmesine karşın dini bir devlet yapılanmaması görülmemiştir. İslamiyet ile birlikte devletin dini vazifeleri düzenleyen bir mekanizmaya bürünmesi kutsallığını artırmıştır. Hükümdar devletin başı olmakla beraber dini açıdan da halka önderlik etmektedir. Padişahlık sistemi içerisinde din işlerini düzenleyen şeyhülislamlık kurumunun tesis edilmesiyle dini meşruiyeti ve otoritesi perçinlenmiştir. Padişahın dini otoritesine büyük katkı sağlayan şeyhülislam kurumuyla halkın devlete olan mutlak itaati tahkim edilmiştir. Bu sayede devleti hem dini hem dünyevi otoriteyi temsil ederek güçlü hale gelmiştir. Halk nazarında padişahın aynı zamanda dini lider oluşu itaatın dini vecibe olarak yerleşmesini sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda padişahlara gösterilen itaatın temelinde Türk devlet geleneği ve halifeye itaat etmenin dini bir vecibe olarak görülmesi bulunmaktadır. İslam dininde Allah'a, peygamberine, ardından ulu'l emr'e itaat edilmesi kutsal kitap Kuran'da inananlara yönelik bir emir olarak yer almaktadır. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu devleti 1517 tarihinden itibaren halifeliği devralmasıyla birlikte teokratik niteliğe bürünmüş, böylece halife dünyevi iktidarını güçlendirmiştir. "Osmanlı padişahını İslami unsurların ağırlığını hissettirmesiyle kendisine kayıtsız şartsız itaat edilmesi gereken ve en önemlisi de her türlü siyasal gücü elinde toplamış hükümdar niteliğine büründürmüştür." (Ateş, 1996, s.162) Yöneticiye itaatın dinin gereği kabul edilmesine karşın Osmanlı âlimleri, yöneticiye itaat edilmesi için bazı şartlar aramış ve itaatın sınırlarını çizmişlerdir. İyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanmasına yönelik İslami prensibe dayanan hisbe bir denetim mekanizması olarak Osmanlı yöneticilerin yetkilerini sınırlandırılmasında işlevi görmüştür.

Osmanlı'da devlete karşı tebaanın direnmesi ve başkaldırması şeklindeki hareketlere girişilmemesinde dini inançlarca yasaklanması etkili olmuştur. Türk devlet ve toplum geleneğinde hükümdara (hanedan) karşı isyan etmenin hainlik

olarak kabul edilmesinin engelleyici olduğu kabul edilmektedir. Padişahın halkın sahibi olarak düşünülmesi, kendilerinden gayrı olarak algılanmayı böyle bir tahayyülün oluşmasına izin vermemiştir. Devletin bekasının her şeyin / herkesin üzerinde olması tasavvuru yöneten ile yönetici arasındaki ilişkiyi belirleyen temel düşüncedir. Devlet halkına karşı şefkatli bir baba, halk ise hanedana itaat eden oğul pozisyonundadır. Osmanlı siyasi kültüründe devletin olmayışının yaratacağı vahameti ifade eden ‘Ya devlet başa ya kuzgun leşe’ sözü devletsizlik ve lidersizliğin somut halini ortaya koymaktadır.

Osmanlı imparatorluğunda yerel yönetimin halk ile temas kurması, kadılık mekanizmasının işlevi, adaleti sağlamaya yönelik uygulamalar direnme ve isyanın gerçekleşmesine engel olmuş uygulamalar olarak sayılabilir. İktidar ve otoritenin olduğu her coğrafyada olduğu gibi Anadolu’da da imparatorluğa karşı özellikle ekonomik nedenlerle direnmeye girişen gruplar var olmuştur. Osmanlı Döneminde gerçekleşen direnmeler isyan, ayaklanma, başkaldırma şeklindeki eşkıyalık hareketleri olarak göze çarpmaktadır.

5.2.1 Erken ve Orta Dönem Direnme Hareketleri

Anadolu Selçuklu devleti dönemindeki Baba İşhak İsyanı, Osmanlı’nın kuruluşunun ilk yüzyılında gerçekleşen şeyh Bedrettin İsyanı, sonraki dönemlerde ortaya çıkan şah Kulu ve Celali isyanları toprak sisteminin bozulması, ağır vergilendirme, iltimas gibi nedenlerden kaynaklanmıştır. Özellikle Osmanlıda 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan merkezileşme politikaları göçebe yaşam süren kesimlerini rahatsız etmiştir. Yerleşik yaşamdan uzak olan, vergi kavramını tanımayan Türkmenlerin yerleşime zorlanması, vergi tahsil edilmesinde yerel yöneticilerin tavizsiz tutumları gerginlik yaratmıştır. Yaşanan bu gerilim devlet ile aralarının açılmasına, eşkıyalık faaliyetleri yaygınlaştırmıştır. Aynı dönemdeki Osmanlı-Safevi egemenlik çatışması Anadolu’da Kızılbaş kaynaklı isyanlara neden olmuştur.

16. ve 17. yüzyılda Osmanlı devlet otoritesinin yerel düzeyde zayıflaması, Anadolu’da hukuki ayrımcılığın artması, devlet işlerinde liyakatin yok olması ve ekonomik yapının bozulmasının yarattığı koşullardan kaynaklanan ayaklanmalar

Celali İsyancıları olarak adlandırılmaktadır. Ayaklanma ismini iktisadi, siyasi, sosyal yapının bozulmasına itiraz eden Şeyh Celal ve taraftarlarından almaktadır. Yavuz döneminde Bozoklu Şeyh Celal ile başlayan isyanlar yaklaşık iki yüzyıl boyunca Anadolu'nun birçok ilinde devam etmiştir. Anadolu kızılbaşları ve göçebeleri arasında destek bulan ayaklanmalar, devletin ağır vergi yükü altında zorlanan çiftçilerin katılımıyla hızla yayılmıştır.

Celali isyanlarının ortaya çıkma nedenleri iki yönüyle değerlendirilebilir. Birinci yönü Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki siyasi ve dini egemenlik mücadelesinin sonucu isyan eden Şii Türkmenlerin hareketleridir. İsyanın karakteri Kızılbaş (Alevi) Türkmenlerinin merkezi otoriteye karşı Şah İsmail tarafında yer alması noktasındaki mezhepsel gerekçe ile açıklanabilir. II. Beyazid devrinde Antalya yöresindeki kırsal alanlarda meydana gelen Şahkulu İsyanı en önemlisidir. İkinci yönü ise, Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticilerinin uygulamalarındaki aksaklıklar, tımar sistemindeki ve ekonomik hayattaki bozulmalar neticesinde devlet teşkilatında iltimasın, rüşvetin artması, yerel yöneticilerin baskıcı uygulamaları üzerine gerçekleşen isyanlar olarak ifade edilebilir. “Toprak üzerindeki denetim iltizamla kalktıktan sonradır ki taşra eşrafı içinden türeyen ayanların toprak ve bölge egemenliğine çok kez zorbalık eşlik etmiştir.” (Akşin, 2001, s.21)

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık iki asrına damgasını vuran, imparatorluk tarihinin en önemli direniş hareketi olarak sayılan Celali isyanlarının oluşmasındaki temel nedenleri tebaadan savaşlardaki yenilgilere dayalı olarak ağır vergilerin alınması, hukuk sistemindeki adam kayırmacılığı, iktisadi açıdan oluşan uçurum, ilmiye sınıfının bozularak devlet işlerinde liyakatin kaybolması gösterilebilir. Anadolu'da yıllarca süren Celali İsyancıları sonucunda halkın devlete olan güveni ciddi şekilde sarsılmış, güçlü olan liderlerin etrafında toplanmalar gerçekleşmiştir.

Osmanlı imparatorluğu dönemindeki isyan hareketlerinde ön plana çıkan temel unsurların başında vergi artışı ve vergilerin toplanmasındaki usulsüzlükler çoğu kez kanlı çatışmalara yol açmıştır. Celali İsyancılarının imparatorluk tarihinde dirlik ve düzenin sağlanması uğruna görülen en ciddi hareket olduğu sonucu çıkarılabilir. Osmanlı'da toplumsal yapının bütünlüğünü sağlayan tımar sistemin bozulmasıyla yerini iltizama bırakması ahalinin huzurunu yok etmiştir. Bu değişiklik

tarımsal üretimi sarsmakla kalmamış devletin halk üzerindeki egemenliğinin azalmasına ve gerilemesi neden olmuştur. Osmanlı devleti dönemindeki Celali isyanları yönetimin özellikle ekonomik alandaki uygulamalarının rahatsızlığından kaynaklı bir direniş olarak kabul edilebilir. İsyân şeklinde gerçekleşen direnme hareketlerine sivil halktan katılım azımsanmayacak düzeyde olmuştur. İsyancılar esnasında yağma, yıkım, ölümlerin bulunduğu kaydedilmektedir. İsyancıların sivil özellikli olması yönüyle tezimizi ilgilendirmek ancak şiddetin her düzeyinin gerçekleşmesi nedeniyle sivil itaatsizlik olarak adlandırılmaz. Türk toplum yapısında devlete karşı direniş olgusunu incelerken başvurulması gereken olaylardan bir olarak tarihi kaynaklarda yer almaktadır.

5.2.2. Tanzimat Dönemi Direnme Hareketleri

Direnmenin tarihsel sürecini analizi yapıldığında iktidarın sınırlandırılmasına öncülük eden toplumsal tabakanın orta sınıf olduğu görülmektedir. Avrupa'da bu anlamdaki gelişmelere Aydınlanma ve Sanayi inkılabı neticesinde şehirli sınıfın artmasıyla görülmüştür. İmparatorluk sınırları içerisinde şehirli, tüccar ve ilmiye sınıfının yok denecek kadar az oluşu iktidara karşı direnme fikrinin oluşmasının gecikmesine neden olmuştur. Devlete karşı otoritenin sınırlandırılması için sivil niteliği olan hareketlere ilk defa Tanzimat dönemi sonrasındaki aydınların girişiminde rastlanmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile başlayan süreç Osmanlı'nın batılılaşma yolunda yapılan en büyük yenilik olarak kabul edilmektedir ki, bu dönemden itibaren tebaanın hakları anayasal açıdan güvence altına alınmıştır. Ferman ile birlikte sadece yönetilenleri kapsamayan aynı zamanda devleti yöneten erkânı da içeren birtakım yasalar ihdas edilmiştir. Yönetim alanındaki yasal düzenlemeler yöneticilerin keyfi uygulamalarına nispeten bir sınırlama getirmiştir. Bu tarihten itibaren halkın siyasete küçük oranda katılımının başlamasıyla yasalara ve uygulamalara karşı söz söylemek hakkının doğması işaretleri oluşmuştur. Tanzimat ile başlayan süreç Meşrutiyet döneminde Kanuni Esasi'nin ilanı ile devam etmiş, iktidarın sınırlandırılmasının siyaset tarihimizdeki ilk örneği ile olmuştur.

Osmanlı döneminin en önemli siyasi ve sosyal hareketi olarak kabul edilen Jön Türkler aynı zamanda batılı anlamda düşünürlerin bir araya geldiği bir aydın hareketidir. Jön Türkler, Osmanlı devletinin yönetim biçimine ve padişaha muhalefet eden bir oluşumdur. Padişaha karşı bir muhalefet oluşumu olarak Jön Türkler Osmanlı devletini kurtarma amacının yanında demokratik siyasal düzen kurulması uğruna mücadele etmişlerdir. Jön Türkler Avrupa'da eğitim gördükleri esnada tecrübe ettikleri tüm yapısal değişikliklerin Osmanlı toplumunda gerçekleşmesini talep ettiler. Hareketin toplumsal yapının farklı bileşenlerinden oluşması bakımından renkli bir görünüm arz etmektedir. Çoğunlukla gazeteci ve edebiyatçılar olmakla beraber bürokratlar, ulema, askeri erkân üyeleri, halktan kişiler, işçi ve esnaf yer almıştır. Yeni Osmanlılar olarak da adlandırılan hareket devletin sorunlarının tartışıldığı, kurtuluş reçetelerinin sunulduğu toplantılar sık şekilde düzenlediler. Padişaha karşı etkin muhalefetlerinin aracı olarak basını seçmişlerdir. (Anbarlı,2006, s.189)

Jön Türk yapılanması içerisinde Avrupa'da yaşamış, genç ve eğitilmiş kesimin bulunması düşünsel muhalefetine ortaya konmasına imkân sağlamıştır. Osmanlı'nın son yüzyılına damga vuran siyasal gelişmelerin aktörü olan hareketlerin kökeninde Jön Türkler bulunmaktadır. Fransızca 'Genç Türkler' anlamına gelen kavram Osmanlı'nın son dönemindeki aydınların geneli için kullanılmıştır. Jön Türklerin temel düşüncesinde batılılaşma yer aldığından ötürü Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konularak, meclisin açılması bu sayede meşruti düzenin yeniden geçilmesi ana gaye olmuştur. Jön Türklerin içerisinde siyasi görüşleri tam olarak birbirleriyle uyum olmayan birden çok grup olduğundan dolayı homojen bir yapı olarak zikretme doğru olmayacaktır.

Azınlıkların haklarını iyileştirmek amacıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanının beklenen sonuçları vermeyişi, batıdaki siyasal gelişmelerin Osmanlı sınırlarında gerçekleşmeyişi Jön Türkleri rahatsız etmiştir. Jön Türkler olarak adlandırılan Osmanlı muhalefetinin içerisinde Ali Suavi, Namık Kemal, Abdullah Cevdet, Ziya Paşa gibi isimler bulunmaktadır. Batıda olduğu gibi halkında yönetimde söz hakkının olması gerektiği hususunda düzen değişikliği bir yapı için harekete geçmişlerdir. Batılı anlamda siyasal bir rejimin kurulması için değişiklik tekliflerini Sultan Abdülaziz'e sunarak ilk adımı atmışlardır. Padişahın teklifle

ilgilenmemesi ve Balkanlardaki milliyetçi ayaklanmaların artması sonucunda Jön Türkler ordu içindeki subaylarla işbirliği yaparak V. Murat tahta çıkmasını sağladılar. Sultan Murat devlet yönetiminde yetersiz kaldığı düşüncesiyle onun yerine Meşrutiyetin ilanının edilmesi şartıyla II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır.

Genç Osmanlılar, Osmanlının Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan kurtuluşunu Avrupa'da meydana gelen yenilikçi fikirlerin hayata geçirilmesinde gören, Batılılaşma fikrine sahip bir zümredir. 1876 tarihinde Sultan Abdülhamit bu gelişmeler doğrultusunda Türk Devlet tarihinin ilk yazılı anayasa olma özelliğini taşıyan Kanun-i Esasi'yi ve padişahın yanında bir meclisin varlığını işaret eden I. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Bu tarihsel gelişme ile padişahın yetkilerinin ciddi anlamda ilk defa sınırlandırılmıştır. Padişah ile birlikte devletin yönetimine parlamento sayesinde halkın katılma olanağı sağlanmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Mebusan Meclisi 20 Mart 1877 tarihinde açılmış ve aralıksız şekilde faaliyetlerini 14 Şubat 1878 tarihine kadar devam ettirmiştir. I. Meşrutiyet II. Abdülhamit'in 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek meclis kapatılmasıyla sona ermiştir. Mebusan Meclisinin kapatılmasının ardından Jön Türklere yönelik baskılar artmış, büyük bir kısmı sürgün ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Jön Türkler, Meşrutiyetin sona ermesinden sonra 1880'li yıllardan itibaren II. Abdülhamit'in iktidarına karşı muhalefetini belirgin hale getirmiştir.

Batılı anlamda devlet adamı yetiştirmek amacıyla açılan Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye okullarında 1889 yılında kurulan cemiyet, öğrenciler ile orduda muvazzaf subaylar arasında rağbet görmüştür. Birçok aydının, düşünürün yazarın ve önderin olduğu, bunların etrafında kümelenen farklı gruplar ortaya çıktığı siyasi bir harekettir. II. Abdülhamit'in politikalarını istibdat olarak kabul eden, ciddi bir muhalefet etmek için karşı özellikle askeri okullarda öğrenciler arasında bir örgütlenme gerçekleşmiştir. İlk kuruluşunda İttihadı Osmani isminde kurulan cemiyetin kurucuları arasında Arapkirli Abdullah Cevdet, Konyalı Hikmet Emin, Ohrili İbrahim Ethem (Temo), Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kafkas Mehmet Reşit, Ahmet Cevdet yer almaktadır. “İbrahim Temo'nun kurduğu gizli bir derneği örnek olarak Ahmet Rıza Bey, Paris'te 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu.” (Karpat, 1996, s.35-36) Cemiyet muhalefet faaliyetlerini basın yoluyla devam

ettirmiştir. Meşveret, Mizan, İttihat gazetelerini çıkararak Abdülhamit'in politikalarını şiddetli şekilde eleştirmişlerdir. 1908'de 2. Meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli rol oynayan kadro bu yapıyı siyasi partiye dönüştürmüştür. Osmanlının son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Fırkası 1918'e kadar Osmanlı Devletini yöneten siyasi irade olmuştur.

Çalışmalarını gizli bir masonik teşkilatı andıran şekliyle yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti, kısa sürede büyüyerek Avrupa'da bulunan Osmanlı aydınları ile iletişim kurmuşlardır. Osmanlı bürokrasisinde yer alan önemli şahsiyetlerin ve paşaların da desteğini alan örgüt önemli bir güç haline gelmiştir. Buna ordu içerisindeki askeri gücü ve Balkanlar'daki kolluk güçleri de eklenince II. Abdülhamit yönetimini tehdit edebilecek seviyeye ulaşmışlardır. Osmanlının son döneminde düşünce alanında eli kalem tutan aydınların, yazarların, âlimlerin içerisinde yer aldığı II. Abdülhamit karşıt olan tüm kesimlerin birleştiği bir cephe olmuştur. Birçok ayaklanma, kanlı çatışmalardan sonra Resneli Niyazi'nin yüzlerce asker ile dağa çıkması, anayasa ilan edilmedikçe inmeyeceğini beyan etmesiyle devlet için tehlike halini almıştır. 1908' de Padişah Abdülhamit durumun ciddiyetinin farkına vararak Kanuni Esasi'yi tekrar yürürlüğe sokmuştur.

Meclis-i Mebusan'ın ikinci kez açılmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin siyasi ve idari hayat üzerindeki etkisi artmış, üyelerinin mebus olmasıyla parlamentonun çoğunluğu elde etmişlerdir. 1909 yılında gazeteci Hasan Fehmi Beyin Galata Köprüsü öldürülmesi üzerine gerçekleşen 31 Mart Vakası sonucunda II. Abdülhamit darbeye tahttan indirilmiştir. 1909 tarihinden Birinci Dünya Savaşının bitimine kadar ülkenin siyasi iktidarının elinde bulunduran İttihat ve Terakki muhalefet dönemindeki tavırlarından uzaklaşmışlardır. İktidarları süresince kendilerine muhalefet eden kişi, yayın ve guruplara yönelik hoşgörülü olmaktan uzak davranıp, istibdat şeklinde adlandırılacak uygulamalara imza atmışlardır.

Meşrutiyet'in ilanı birlikte nispeten demokratik bir ortamın oluşmasıyla yurttaşlık bilinci yerleşmeye başlamıştır. Padişahı, yönetimi, yasaları, düzenlemeleri eleştiren bir kesim oluşmuştur. İstanbul'un Babı Ali semtine yerleşen gazete ve dergiler ülke politikalarının tüm halka duyuran bir ofise dönüşmüştür. Basındaki büyük gelişmelerin okurlara yansmasıyla ülkede meselelere yönelik sivillerin

duyarlılığı ve ilgisi görülmeye başlanmıştır. Toplumun farklı toplumsal kesimlerini (medrese öğrencileri, kadınlar, hamallar ve işçiler vb.) ilgilendiren, mağduriyet yaratan durumlar karşısında seslerin çıkmasına neden olmuştur. Örneğin vapurlarda ve demiryollarında çalışanların maşlarındaki gecikmeler nedeniyle iş bırakmaları, medrese öğrencilerin statülerinin korunması için yürüyüşler düzenlemeleri örnekler olarak ele alınabilir. Ekonomik hakların iyileştirilmesi temelinde yapılan tepkisel hareketleri Osmanlı toplumunda (tarihteki) sivil karakterli eylemler olarak nitelendirilebilir.

5.3. Cumhuriyet Döneminde Sivil İtaatsizlik ve Anayasalar

Yeni kurulan Türk Cumhuriyeti devletinin siyasi ve toplumsal yapısında Osmanlı imparatorluğundan miras alınan anlayışının izleri devam etmektedir. Bunun yanında devletin, İmparatorluğun son yıllarına damgasını vuran İttihat ve Terakki'nin üyelerince kurulması eski alışkanlıkların devamı anlamına gelmektedir. Meclisin ve üyelerinin kurucu irade olarak kabul edilmesi, siyasi ve toplumsal yaşamda ikinci bir aktörün oluşumuna izin vermemiştir. Parlamentoda dahi muhalefetin oluşmasına izin verilmediği gibi yeni meclisin otoritesine karşı girişilen ayaklanmalar hemen bastırılmıştır. Politik ve sosyal hayatımızda muhalefet kültüründen bahsetmek, örneklerine rastlamak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bahis konusu olmamıştır.

Sivil itaatsizlik yasalara aykırı şekilde gerçekleşen bir direnme biçimi olduğundan anayasal hukukun sınırlarına dâhil edilmesi dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de uygun görülmemiştir. Sivil itaatsizlik şeklinde ortaya çıkacak olan eylemlerin çoğunluk iradesinin geçersiz kılacağı riskiyle de tehlikeli addedilmiştir. Zikredilen sakıncalar çerçevesinde devlet otoritesine karşı herhangi bir nedenden ötürü yapılacak olan eylemleri devletin bekasına yönelik tehdit algısı gerekçesiyle ret edilmiştir. Sivil itaatsizliğin diğer eylemlerden farklı bir şekilde vicdani gerekçeler ve adaletin tesisi anlamında bir çaba olduğunun anlaşılması zaman alacaktır. Eylemlerin yasa dışı olması, sivil itaatsizliğin doğru bir biçimde anlaşılması ve meşruluğu bakımından taşıdığı değerleri gölgelememelidir. Zira yasadışı gerçekleşen eylemlerin ortaya çıkardığı sonuçlar dikkate alındığında anayasal düzenin daha adil hale gelmesine yardımcı olabilmektedir. “Sayılan

katkıları nedeniyle, yargı organlarının da bu tür eylemler karşısında daha anlayışlı davranmaları, eylemlerin meşru ve mazur görünen niteliklerini gözeterek, yaptırımları azaltıcı bir tavır içinde olması beklenebilmektedir.” (Tanör, 1999, s.703)

Türk Anayasalarında direnme hakkı doğrudan benimsenmeye gidilmemiş, anayasalarda herhangi bir madde eklenmemiştir. Anayasal metinlerde dolaylı bir takım çıkarımlar bulunmakla birlikte bu görev yurttaşlardan ziyade kolluk güçlerine tevdi edilmiştir. Siyasi yönetimin düzeltilmesi, yoldan çıkmış ise hizaya sokulması görevi ordu güçlerinin asıl vazifesi olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi sonrası yapılan anayasalardaki direnme olgusunu bu bölümde inceleyeceğiz.

5.3.1. Anayasalarda Direnme Hakkı ve Sivil itaatsizlik

1921 Anayasası devletin henüz yeni kurulduğu bir zaman diliminde hazırlandığından kurucu meclis tarafından devletin şekillenmesinin ilkeleri esas alındığından demokratik siyasal sürecin yansıtılmamaktadır. Hal böyle olunca 1921 Anayasa’sında vatandaşların hükümete karşı herhangi bir gerekçeden kaynaklı olarak direnme hakkını kullanmasından bahsedilmesi içinde bulunan koşullar değerlendirildiğinde mümkün olmamaktadır. Anayasa’nın hükümlerinin şekillenmesinde temel düşünce yeni kurulan devletin esaslarının oluşturulması olduğundan bu tür bir haktan bahsetmek tarihi koşullara aykırıdır. Meclisin ve üyelerinin temsilci vazifesiyle ülkenin kaderini belirlemek gayesiyle bir araya geldiklerinden baskı, zulüm, direnme gibi kavramın varlığı söz konusu olmamaktadır. Bireylerin temel haklarının neler olduğu, hangi koşullar altında korunacağı, temel insan haklarının siyasi iktidara karşı güvence altına alınmasına ise anayasal metinde yer almamaktadır. Yirmi dört maddeden oluşan 1921 Anayasa’sı iktidarı şekillendirmek ve resmi otoriteyi güçlendirme gayesiyle hazırlandığı göz önüne alındığında temel hakların yasalarca güvence altına alınmasından bahsetmek için erkendir.

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından hazırlanan 1924 Anayasa’sı tıpkı 1921 Anayasa’sı gibi temel hakların korunması hususunda aynı noktada bulunmaktadır. Bununla birlikte 1924 Anayasa’sı incelendiğinde temel insan haklarının isimlerinin sayılmasıyla yetinildiği, korunmasından söz edilmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Müesses nizamı korumak, düzenlemeleri hayata geçirmek ve yapılan ayaklanmaları

bastırmak amacıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanun'u çıkarılmasıyla temel hakların askıya alındığı bir dönemden bahsedebiliriz. İnkılap (Devrim) Kanunlarının İstiklal Mahkemeleri eşliğinde katı şekilde uygulanması bahsedilen temel hakları gündemden çıkarmıştır. Basının yayın araçlarının hükümet politikalarının aleyhine olacak şekilde bir muhalefet söylemine girişmesinden bahsetmek kabili mümkün olmamıştır. “25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile ülkenin genel siyasetine dokunacak yayınlar yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılması öngörülürken, Anayasa’da belirtilen altı umdeye aykırı dernek kurulması da yasaklanmıştır.” (Gözler, 2000, s.69-70)

1924 Anayasa’ında temel insan haklarının savunulması amacıyla direnmeyle ilgili olarak hiçbir açıklama bulunmazken, aynı dönemde yayınlana Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi, direnişin gerçekleşmesi için şartları sıralaması bakımından çağrı niteliğinde bir metindir. Hitabe ’de Türk gençliğine direnişin cumhuriyeti koruma ve savunma görevinin yerine getirilmesi amacıyla yapılacağı, zamanının ve şartlarının neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Türk Gençliğine verilen öğütlerde devletin idaresi esnasında yöneticilerin gaflet ve dalalet düşmesi durumunda direnişin bir hak olduğu belirtilmiştir. Türk gençlerinin bu haktan doğan direnişi seçeneğine başvurmalarını bizzat Atatürk istemiştir.

Türkiye’de yapılan Anayasalar içerisinde direnme hakkının kullanımına ilişkin açık ve net ifadeye ilk kez 1961 Anayasası’nın giriş kısmındaki bölümde yer verilmiştir. Mevcut Anayasa’da Türk devletinin geleceği ve korunması gençlerin uyanık bekçiliğine emanet edilmiştir.1961 Anayasasında yer alan ‘hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk milleti ifadesi’ (1961 Anayasa, Başlangıç) ile bu hakkın yurttaşlara ait olduğunu belirlenmiştir. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyetinin teminatının vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer alan hürriyet, adalet ve fazilete vurgu yapılmıştır.

27 Mayıs darbesinin sonucunda meydana gelen anayasanın ilgili maddesi Atatürk ilkelerinin korunması hususunda Türk halkının uyanık olunmasını salık vermektedir. Devletin korunması esas alan anayasanın ilgili maddesi bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması durumunda ne yapılacağından bahsetmemektir. Devlet

mekanizmasının Atatürk ilkeleri doğrultusunda hareket etmediği durumda vatandaşların teyakkuz halinde olmalarını tavsiye etmektedir. Politik iradenin yanlışlıklarının, hatalarının onarılması vazifesinin orduya ait olduğu seçeneğinden ödün verilmediği görülmektedir.

12 Eylül 1980'deki askeri müdahalenin gerekçesinin terör ortamından kaynaklanmasından ötürü Türk halkının düzeni sağlamak amacıyla orduyu vazifesini deruhte etmeye çağırdığı değerlendirilmektedir. 1982 Anayasası'nda direnme hakkı devleti korumak amacıyla, milletin çağrısıyla harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verilmektedir. Cumhuriyet tarihinde düzenlenen diğer anayasalar da olduğu gibi 1982 Anayasa'sında da direnme hakkı normatif bir değer şeklinde tanımlanmamıştır. Direnme hakkı, yasalarda açıkça tanınması halinde bu durumdan vazife çıkaracak kişi ve grupların toplumu bir iç savaşa götürebileceği endişesinden ötürü bu görev milletin davetiyle vazifeyi yüklenen Türk Cumhuriyeti Ordusu'na tanınmıştır.

1960 yılından beri Türkiye'de devam edegelen askeri darbe geleneğince düzenlenen anayasalarda bireyin direnmesi ile ilgili olarak dolaylı da olsa ifade bulmak mümkün bulunmamaktadır. Siyasi iktidarın adaletsizlik yaratan yasa ve süreçleri ileri sürerek vatandaşların başvuracağı yegâne yolun Türk adaleti olduğu vurgusu ise belirgindir. Hükümetlerin cumhuriyetin ilke ve inkılaplarına aykırı bir yol izlemesi halinde yurttaşların uyanık olması gerektiği belirtilmiş, siyasi gücün uyarılması gerektiğinde müdahalede bulunmasının Türk Ordusunun görevi olduğu kabul edilmiştir.

Anayasalarda devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün sıkça vurgulanması, “temel hak ve özgürlüklerin tümüyle birincil olarak bu bütünlüğün bozulması korkusuyla sınırlandırılması devlet ve toplum arasında arzulanan bütünlüğünün sağlanması yolunda engel olmuştur.” (Tosun, 2001, s.374) Yapılacak karşı koyma davranışlarının ülkenin (devletin ve milletin) doğrudan tehdit edilmesi anlamına gelmediği, kötü de olsa devletin yasalarına bağlılığın özgürlüklerin ortaya konmasından daha iyi olduğu düşünülmüştür.

5.3.2. Türk Ceza Hukukunda Direnme Hakkı ve Sivil itaatsizlik

Türk Ceza Kanunu'ndaki ilgili maddelerde ve hükümlerde direnmeyle, sivil itaatsizlik olgusuyla ilgili yazılı metinler bulunmamaktadır. Sivil itaatsizlik bir suç unsuru olarak yer almadığından karşılığında verilecek ceza hükmü de yer almamaktadır. Sivil itaatsizlik eylemleri diğer protesto ve eylemlerin tabi olduğu kanunlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunların başında toplantı, gösteri ve yürüyüşleri düzenleyen kanun gelmektedir. Eylemcinin eylemi sonuçları itibariyle ceza kanununda yer alan ilgili maddelerin kapsamına giren durumlar olduğunda yargılanmakta, karşılığında ceza almaktadır. Yargılanma sürecinde yapılan eylemler diğer eylemler ile aynı şekilde değerlendirilmekte, hâkim ve savcılar sivil itaatsizlik şeklindeki bir olguyu hukukun konusu olmadığı kanaatiyle değerlendirerek hareket etmektedirler.

Türk Ceza Hukuku'nun 106. maddesinde 'herhangi bir vatandaşın hayatına, vücuduna ve özel yaşamının dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştiren şahısların altı aydan başlayıp iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı' hükmü yer almaktadır. Yasal hükümler doğrultusunda sivil itaatsizlik eylemleri bir tehdit ve saldırı suçu içermediğinden cezaya tabi olmamaktadır. Başkasının hayatına kast, vücudunun bütünlüğü ve cinsel dokunulmazlığa yönelik bir tehdit içermediğinden, muhataba tehdit içeren söz ve işaretlerin bir şekilde iletilmediğinden ilgili maddenin kapsamına girmemektedir.

Türk Ceza Kanunu'nun 108. maddesinde 'bir şeyin yapılması ya da yapılmaması hususunda herhangi bir şahsa karşı cebir kullanılması durumunda, kasten yaralama suçundan verileceği' hükmü yer almaktadır. Oturma, yer işgal etme ve protesto eylemleri başta olmak üzere kişileri yaralamaya yönelik niteliği olmayan sivil itaatsizlik eylemleri bu kanun kapsamında değerlendirilmemektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri gerçekleştirilirken ikinci ve üçüncü şahıslara yönelik cebirsel bir tutum sergilenmemekte, nesnelere ve cana karşı yaralama hadisesi vücuda gelmediğinden yasaya tabi olmamaktadır.

Türk Ceza Kanunu'nun 217. maddesinde halkı yasaları yerine getirmemeye, yasalar aykırı şekilde davranmaya açıkça tahrik eden kişinin eyleminin kamu barışını

bozmaya yönelik olması durumunda, altı ay ile iki yıl arasında hapis cezası cezalandırılır hükmü bulunmaktadır. Eylemcilerin kamu düzenini bozmaya elverişli hallerde cezalandırılacağı anlaşılmaktadır. Kanunlara uymamayı öngören itaatsizlik eylemi, tahrik edici boyutuyla ilgili madde kapsamına dâhil edilebilmektedir. Eylemlerin sonuçları değerlendirildiğinde kamu barışını bozmaya elverişli olmasına karşın eylemcinin davranışları hesaba katıldığında hüküm ile ilgili somut delil bulmak güçtür. Bu yönüyle değerlendirildiğinde sivil itaatsizlik eylemlerinin kamusal barışa zarar vermediği söylenmelidir. Toplumsal barışı zedelemeye yönelik somut bir suç unsuru bulunmadığından ceza hukuku kapsamına dâhil edilmemelidir.

Türk Ceza Kanunu'nu 265. Maddesinde 'kamu görevlisinin görevini yerine getirmesi esnasında onu sözlü ve fiili olarak engellemek amacıyla tehdit eden, cebir kullanan kişilerin, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır' hükmü bulunmaktadır. Dolayısıyla kamu görevlisi hizmetini yerine getirirken onu engelleyecek eylemlerde bulunmak, davranışlarında cebir ve tehdit kullanan bireyler Ceza Kanunu'nca cezalandırılmaktadır. Kamu görevlisinin görevini yaparken eylemcinin ona yönelik olarak zor kullanması sivil itaatsizlik eylemcisinin başvurmadığı bir yöntemdir. Bu açıdan bakıldığında memurun görevine mani olacak bir hareket bulunmadığından sivil itaatsizlik eylemleri ceza kapsamına girmemektedir.

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu insanların toplanma özgürlüğünü düzenlemekte, yapılacak etkinliğin sınırlarını belirlemektedir. Bireysel ve kitlesel olarak yapılacak eylemlerde belirtilen esaslara uyulması gerekmektedir. Özellikle eylemlerden önce izin almak, belirlenen yer ve güzergâhlara uymak, pankart ve sloganların bildirilmesi hususu yasalarla düzenlenmiştir. Sivil itaatsizlik eylemleri ise yasaya aykırılık noktasından hareket ettiğinden izin alma gereği duymamaktadır. Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan kişiler kendi bireysel istekleri ön plana çıkarmaktan ziyade inandıkları değerler doğrultusunda harekete geçmektedirler. Toplumun tamamını veya mağduriyete uğrayan bir kısmını ilgilendiren, adaletsizlik yaratan uygulamaların kaldırılmasını istemektedirler. Eylemlerin toplumun yararını ilgilendiren boyutunun olması nedeniyle yapılacak eylemlerden kamuoyunun ve hükümetin haberinin olması gerekmektedir. Sivil itaatsizlik eylemleri kamuoyu nezdinde gerçekleştiğinden düşünciyi sesli şekilde

dışa vurma eylemi olarak ele alınabilir. İfadeyi ve düşüncüyü özellikle basın araçlarının huzurunda sergileyerek gösteri ve toplantı yapma özgürlüğünün sınırları içerisinde kalmaktadır. Gösteri ve toplantı yasasının temel prensiplerine riayet etmektedir, ancak bu durumu yasayı ihlal ederek gerçekleşmesiyle tezat davranmaktadır.

5.4. Türk Siyasal Hayatında Muhalefet Etme Şekilleri

5.4.1. Kavramsal Olarak Muhalefet

Muhalefet kavramı mevcut siyasi, toplumsal ve ekonomik yapıya, onun somut göstergelerinin tamamına veya bir kısmına karşı duruş olarak tanımlanabilir. Kavram daha çok siyasal bağlam içerisinde tanımlanmakta, siyasal içerikle anlaşılmaktadır. Genellikle muhalefet olgusu denince akla iktidar partisinin karşısında yer alan siyasal partilerin varlığı akla gelmektedir. Siyasal muhalefet, kendini yasal zeminde, kurumsal düzlemde kurumlaşmış bir yapıyla gösterebileceği gibi, toplumsal alanda sivil muhalefet olarak da gösterebilir. Hükümetin politikalarına karşı siyasal parti olarak muhalefet yapılacağı gibi, sivil yurttaşlar olarak da yapılabilmektedir.

Muhalefet kavramının etraflıca tanımlanması gerektiğinde çok sayıda fazla unsur kavramın içerisine girmektedir. Belirli bir toplumsal yapının içerisinde varlığını devam ettiren siyasal rejime karşı total şekilde yapılabildiği gibi kısmı olarak da yapılabilmektedir. Siyasi, sosyal, ekonomik yapının “karşılığında alternatif bir program ya da öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde ya da yasal sayılmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir olgu, bir davranış” (Turgut, 1984, s.8) olarak tanımlanabilir.

Türkiye’de sosyolojisine önemli katkılar sunan Şerif Mardin, muhalefetin, “bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama başka türlü olma, karşıtlık gibi kavramlar ile açıklanabileceği gibi, mutlak gücü sınırlama ve alternatifler önerme işlevlerine sahip bir mekanizma” (Mardin, 1992, s.179) olarak da

tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Gücün sınırlanmasına katkı sağlayacağına vurgu yapmakla birlikte, iktidara yeni ve farklı seçenekler sunması noktasında yararlı olacağı düşüncesini taşımaktadır.

Bir muhalefet hareketi, mevcut hukuki, siyasi düzeni ve ekonomik yapıyı legal olmayan yollardan zor kullanarak değiştirmeyi amaçlıyorsa sistem dışı, kurulu sistemi değiştirmeden sadece hükümet değişikliği veya hükümetin politikalarının değişikliğini amaçlıyorsa sistem içi muhalefet olarak adlandırılmaktadır. Yapısal muhalefet ise var olan siyasi rejim içerisinde sosyo-ekonomik düzende kökten veya kısmi şekilde değişikliği amaç edinen muhalefet tarzıdır. Gelişmiş demokrasilerin yer aldığı ülkelerde var olan iktidarı kabul ederek, kısmi sosyal, idari ve ekonomik reformlar aracılığıyla yapılan muhalefet örnek olarak verilebilir. Yaşam düzeyinin ve refahın yükseltilmesini savunan siyasi partilerin parlamentoda, sivil yurttaşların örgütlenerek kamusal alanlarda ortaya koydukları muhalefet de yapısal muhalefettir. Bu tarz muhalefette toplumsal ve siyasi yapılar baskı grupları oluşturarak siyaseti etkileme çabası içerindedirler. Yapısal olmayan muhalefet doğrudan hükümeti hedef alarak, hükümetin politikasında değişiklik yapılmasını veya istifa etmesini amaçlar tarzda gerçekleşmektedir. “Yapısal nitelikte hedefi bulunmayan bir muhalefet partisinin hemen tüm muhalefeti iktidarın ele geçirilmesine yöneliktir. Üstelik bu partinin belirgin bir politikayı gerçekleştirme arzusu yoksa bu durumda hükümetin politikasını değiştirme de söz konusu olmayacağından iktidardaki parti ya da partilere karşı yalnızca muhalefet etmek için muhalefet yapmış olur.” (Turgut, 1984, s.13-14)

Demokratik sistemlerin yer aldığı devletlerde parlamento içinde ve dışında gerçekleşen muhalefet tipleri de bulunmaktadır. Parlamentoda temsiliyeti yeterli sayısı bulunan siyasi partiler tarafından hükümette yer alan siyasi iktidarın politikalara yönelik olarak yapıldığında parlamento içi muhalefeti tanımlanmaktadır. Muhalefetin parlamentoda seçimlerden dolayı yer alamayan partiler ve bu partilerin politik düşüncesine yakın bireylerce yapılması halinde parlamento dışı muhalefet olmaktadır. Parlamento içi muhalefet siyasi partiler ve seçilmiş vekillerce yapılmaktadır. Dışarıda yapılan muhalefet şekilleri siyasi parti mensuplarınca olabildiği gibi, siyasi meselelere ilgi gösteren kişi ve gruplarca gerçekleştirebilmektedir.

Siyasal muhalefetin dışında ülkenin demokratikleşmesi yolunda toplumsal muhalefetin göstergesi olarak sivil toplum kuruluşlarının bulunması gerekmektedir. Siyasal yönetimin politikalarının test edildiği alan sivil hayat olduğundan demokratik kitle örgütlerinin varlığı büyük önem arz etmektedir. Sivil muhalefetin önemli bir ayağı olan demokratik yapılar çeşitli şekillerde varlıklarını ortaya koymaktadırlar. Formel örgütler (dernek, sendika, vakıf), ile birlikte informel örgütler (sivil inisiyatifler, yurttaş girişimleri) muhalefetin şekillenmesinde bireylere öncülük etmektedirler. Sayılan yapıların özerkliklerini kaybetmeden ülkenin siyasetine aktif yurttaş bilinciyle hareket ederek katkıda bulunmaları yadsınamayacak özelliğindedir.

5.4.2. Türk Siyasal Hayatındaki Muhalefetin Kısa Tarihçesi

Batı toplumlarında tahayyül edilen şekliyle devlet ile toplum arasındaki bağın bir sözleşmeden (vatandaşlık) kaynaklandığı düşüncesi coğrafyamızda bulunmamaktadır. Ülkede yaşayan halkın devletin (hanedanın) ortak malı olması, ona kulluk düzeyinde itaat göstermesi, karşı gelme olgusunun varlığına imkân vermemiştir. Tebaanın yönetici sınıf karşısındaki durumu katı bir hiyerarşik yapılanmayla şekillenmiştir. Avrupa’da sivil toplumun gelişmesinde öncü rol oynayan pazar ekonomisi ve kapitalist sınıfın topraklarımızda geç görülmesi iktidara muhalefet etme bilincini geciktirmiştir. Devletin tüm ekonomik faaliyetlerin yürütücüsü ve denetleyicisi olarak var olması, onu beraberinde sivil alanın (sivil toplum örgütlenmeleri) düzenleyicisi kılmıştır. Yöneticilerin algılanma biçimi, iktisadi yapılanma devlete karşı herhangi bir muhalefet fikrinin oluşmasının önündeki engeller olmuştur.

19. yüzyıl başlarında taşra teşkilatında ekonomik ve siyasal gücünü artıran, yer yer kendini devletin yerine koyan uygulamalara imza atan Ayanlar, padişahın yanında farklı bir gücün oluşmasını gündeme taşımıştır. Yerel güç merkezlerinin oluşmaya başlaması, devlet otoritesi ile Ayanlar arasında 1808 yılında imzalana Sened-i İttifak anlaşması tarihimizde iktidarın otoritesinin kısmen sınırlandırılan, yerel yönetim mekanizmasına yeni yetkiler sağlayan bir belgedir. “İlk kez sivil toplum oluşumu için gerekli ön koşullar hazırlanıyor, devlet kendisini sivil toplum

doğrultusundaki bir yasal çerçeve ile sınırlamıştır.” (Gevgilili, 1990, s. 34-35) Merkezi otorite kendisini yasal düzenlemeler ile sınırlama yoluna gitmiştir.

1826 yılında uzun süreden beri Osmanlı devlet otoritesini zor durumda bırakan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte sarayın gücünü zaman zaman sarsan askeri bir güç ortadan kaldırılmıştır. Askeri gücün padişah için tehdit unsuru olarak ortadan kalkmasıyla yerini bürokratlar (ilmiye sınıfı) almıştır. Osmanlının son döneminde devlet otoritesinin yanında ikinci bir gücün bürokratik devlet elitleriyle oluştuğunu görmekteyiz. Tanzimat ile başlayan modernleşme ve batılılaşma sürecinin bürokratlar eliyle yürütülmesi de bunda önemli bir etken olmuştur. Yapılan yenileşme hareketlerinde devletin bekasının esas alınması hedef alındığından demokratik bir toplum yapısına geçilmesi geciktirmiştir. 1865 yılında Paris ve Londra'da kurulan Yeni Osmanlıların temel amacı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda bir parlamentonun kurulmasını sağlamak böylelikle de kuvvetler ayrılığını gerçekleştirmektir. Bu çerçevede yürütme görevini padişah değil, Babıali üst bürokrasisi üstlenecekti.” (Mardin, 2002, s.31)

Son yüz elli yıllık tarihimizde karşımıza çıkan siyasal muhalefet olgusu Türk Aydın sınıfının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Jön Türkler (Genç Osmanlılar) ile başlayan muhalefet anlayışı İttihat Terakki Cemiyetiyle zirveye çıkmıştır. Osmanlıda ortaya çıkan muhalefet anlayışının tarihimizde kurulan siyasi partilerin muhalefet anlayışında derin izler bıraktığı görülmektedir. Muhalefetin en çarpıcı özelliği iktidar ile yer değiştirdiğinde eleştiriye tabi tutulan baskıcı yöntemleri uygulamak olmuştur. İttihat ve Terakki partisinin belirli bir tarihsel kesitte ortaya çıkan siyasal muhalefet olmaktan ziyade Türk siyasetini ve partilerinin düşünsel yapısını, hareket yönetimini belirleyen ana aktör olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi alanda reform, batılı anlamda yenileşme, Genç Osmanlılarının hareketleri, yabancı devletlerin baskısı netice vermiş, “23 Aralık 1876 tarihinde Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasisinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.1876 Anayasası vatandaşlara bir takım bireysel haklar tanıyıyor, mebusan ve ayan meclislerinden oluşan bir parlamento sistemini öngörüyordu.” (Karpas, 1996, s.36) Girişilen demokratik düzenlemelerin temelinde devletin bekası düşüncesi

bulunmaktadır. Bunun yanında toplumsal alanda bireylerin hakları konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Anayasal düzenlemelerin sonuç vermemesi, Balkanlar'daki savaşların devleti zor duruma düşürmesi II. Abdülhamit'i Meclisi kapatmaya sevk etti. Padişahın meclisi kapatmasıyla aydınlar arasında oluşan tepkilerin bir sonucu olarak, 1889 yılında İstanbul'da Tıbbiye-i Askeri okulunda öğrencilerden bir grup, İttihat-ı Osmani adıyla bir cemiyet kurdu. "Dışarıda Jön Türklerin yayınlarını takip eden bu cemiyet üyeleri, Paris'te bulunan Jön Türk liderlerinden Ahmet Rıza'nın grubuyla temasa geçtikten sonra cemiyetin adı İttihat ve Terakki şeklinde değiştirildi." (Ahmad, 1994, s.226) İmparatorluğun siyasi otoritesinin her alanda etkileyecek olan bir güç böylece harekete geçmeye başlamıştır.

Türk siyasi yaşamında I. Meşrutiyetinin ilanından önce varlığını hissettiren Osmanlı aydınlarının oluşturduğu Yeni Osmanlılar, siyasi alanda padişahın karşısında yer alan ilk siyasal muhalefet olarak kabul edilebilir. Osmanlı Aydın hareketinin sonraki yıllarda Jön Türkler, İttihat ve Terakki isimleri ile şekillenen muhalefet hareketleri birbirini takip eden aynı siyasal zincirde yer almışlardır. Padişahın yetkilerinin kısıtlanmasının, meclisin açılmasının Osmanlı'nın her anlamda geri kalmasının reçetesi olduğunu düşünen yapı yazılarıyla bu durumu desteklemiştir. Siyasal yönetimin değişmesi için basın yayın yolunu kullanan kadro hareketlerinde demokratik olmayan yöntemlere bile başvurmuşlardır.

İttihat Terakkinin dışında Osmanlı siyasetinde varlık gösteren Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi partiler aydınlar tarafından kurulmuş, toplumu yukarıdan aşağıya doğru değiştirmek fikrinden geri duramamışlardır. Loncaların yerini alan meslek odaları, esnaf cemiyetleri, batılı anlamda içeriğe sahip dernekler toplumsal muhalefetin ilk izleri olarak görülebilir. Kurulan partilerin yasama ve yürütmeyi tartışmaya başlamaları, iktidarın kaynağının ilahi olmaktan çıkarılarak yeryüzüne indirilmesi, "derneklerden partilere uzanan geniş yelpazede örgütlenmenin yaygınlaşması bağlamında bu dönem Türkiye'de modern sivil toplumun biçimlenmesi sürecinin hazırlayıcısı olarak değerlendirilebilir." (Tosun, 2001, s.24) Sivil toplum alanının genişlemesi sivil muhalefetin oluşmasına öncülük etmiştir.

Osmanlının son döneminden itibaren toplumsal muhalefetin üssü olarak basın işlev gördüğünü söylenebilir. Basının sesinin toplumsal bireylere ve kitlelere göre daha yüksek sesle çıkması, çok geniş kitlelere ulaşabilmesi muhalefet anlayışının kalesi vazifesini görmesini sağlamıştır. “19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayın hayatına başlayan Ceride-i Havadis, Jön Türk, Meşveret, Muhibir, Devir, Mizan, Tanin, Sabah, Tasvir-i Efkâr, Volkan gibi gazete ve dergiler Jöntürkler tarafından çıkarılmıştır.” (Topuz, 2016, s.40) Dönemin önemli aydınlarının yazılar kaleme aldığı bu gazete ve dergiler iktidara karşı muhalefet işleyişini yerine getirmişlerdir. Basın toplumsal muhalefetin yaygınlaşmasında ve siyasi, ekonomik konularda kamuoyunun oluşumuna büyük katkısı olmuştur. Osmanlının son döneminde muhalefet aydın ve düşünür muhalefeti olarak şekillenmiştir. Sivil bir muhalefete dönüşmesinin önünde şehirli nüfusun azlığı, orta sınıftan yeterli olmayışı gerekçeler ile açıklanabilir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin izlediği komitacı devlet-parti siyaset anlayışı İmparatorluğu 1.Dünya Savaşından koruyamamıştır. Savaşın yenilgisiyle birlikte kadronun çoğu siyaset arenasından çekilerek yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Kadronun içerisinde yer alan asker kökenli şahıslar Kurtuluş Savaş'ını sevk ve idare etmiş, akabinde kurulacak olan yeni devletin söz sahipleri ise aynı kesimden olmuştur. Devlet yönetme ve siyaset tarzını İttihatçı düşünceden alan Cumhuriyetin yöneticileri sivil yaşamın güçlenmesi hususunda aynı olumsuz tavrı takınmayı sürdürmüşlerdir.

1920 yılından açılan mecliste Müdafaa ve Hukuk Cemiyetinin üyeleri çoğunluğu elinde bulundurmanın avantajı ile dayanışma gösterip 1921'de Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur. “Savaşın bitmesiyle konumu pekişmiş, yeni bir partinin Halk Fırka'sının kurulması ve bu partinin bütün Müdafa-i Hukuk örgütünü devralması gibi araçları kullanmıştır.” (Zürcher, 2016, s.247) Bu siyasi oluşum 9 Eylül 1923 yılında Mustafa Kemal'in önderliğine yeni kurulan Türk Devletinin ilk siyasi partisi Cumhuriyet Halk Fırkası temelini teşkil etmiştir. Sonraki dönemlerde oluşan meclisin çoğunluğu Halk Fırkasından oluşmuş, partinin kadrosu ülkeyi 1950 yılına kadar tek başına yönetmiştir. Süreç içerisinde İstiklal Mahkemelerinin kurulması, Takrir-i Sükûn ve Hıyanet-i Vataniye kanunları çıkarılarak siyasi muhalefetin oluşmasına sert tedbirlerle müdahale edilmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde toplumsal yapının köylü ve zanaatkâr şeklinde oluşu sivil nitelikli bir harekete ve muhalefete imkân tanımamaktadır. Nüfusun kahir ekseriyatının kırsal alanda yaşıyor olması toplumsal muhalefetin gelişmesi için olumsuz bir özellik arz etmektedir. Bu durum cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uzun bir süre muhalefet anlayışının siyasi düzeyde gerçekleşmesini sağlamıştır. Çok partili hayata geçiş denemelerinde kurulan partiler bu görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. Ortaya koydukları siyasal muhalefet sertleşmeye ve taraftar toplamaya başlayınca tehlikeli görülmüştür. Bu anlamda Atatürk'ün sağlığında iki siyasal parti denemesi gerçekleşmiştir.

17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir Paşa, Rauf Orbay, Adnan Adıvar öncülüğünde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet sonrası kurulan devlerin ilk muhalefet partisi olmuştur. Muhalefet partisinin milletvekillerinin mecliste yer alıyor olması, tamamının CHF 'den istifa edenlerden oluşması temelden bir muhalefete imkân tanımamıştır. TCF kurulduğu ilk günden itibaren aktif bir muhalefet işlevini üstlenmiş ve meclisteki tutumu sayesinde İsmet İnönü'nün hükümet görevini bırakmasına neden olmuştur. “TCF'nin, kısa zamanda örgütlenerek Halk Fırkasının nispeten halk nazarında itibarlı hale gelmiştir. Terakkiperver Fırka adem-i merkeziyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunuyordu.” (Zürcher, 2016, s.250) İktidara karşı olan, batılılaşma karşıtı, devrimleri kabul etmeyen değişik kesimlerin partinin çevresinde toplanmaya başlanması gecikmemiştir. Şeyh Sait isyanından hemen sonra 4 Mart 1925 Tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. İstiklal Mahkemesi savcılarını, bazı TCF vekillerinin ve taraftarlarının ayaklanmaya maddi ve manevi destek verdiğine hükmetmiştir. Bu doğrultuda bazı vekiller İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalar almış, hükümet Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hükümlerinin ilgili maddelerine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle TCF'ni kapatmıştır.

12 Ağustos 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, tek parti dönemindeki ikinci önemli siyasi muhalefet denemesidir. “Mustafa Kemal, raporların ve ülkenin çeşitli bölgelerinde yaptığı inceleme gezilerinin sonucunda hoşnutsuzluğu başka yöne çevirmek için sadık bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermiştir.” (Zürcher, 2016, s.264) Kurulan parti, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından hem kuruluş koşulları açısından hem de kapanma özellikleri

bakımından ayrılmaktadır. Her iki fırkanın da CHF içerisinde görev alan vekillerce kurulmuş olmaları ortak noktalarıdır. Terakkiperver fırkası bizzat Atatürk'ün tavsiyesi ile kurulmasına karşın SCF, 1930 yıllardaki dünyadaki otoriter ve totaliter yönetim rüzgârının etkisini kırmak ve toplumsal muhalefetin sınırlarını ölçmek gayesiyle kurulmuş muhalefet partisidir. Partinin kuruluş aşamasında ve süreç içerisinde halk arasında yoğun şekilde destek görmesinde, ülkenin içinde bulunduğu politik durumun önemli rol oynadığı söylenebilir. Parti 1929 yılındaki ekonomik bunalımının etkilerini derinden hisseden ülke insanında büyük umutlar yaratmıştır. Parti lideri Fethi Okyar'ın İzmir'e yaptığı geziye halkın göstermiş olduğu büyük ilgi, Serbest Fırkanın yalnızca mecliste kalacak bir siyasal rakip değil, iktidar alternatifi olacağı sinyali vermiştir. Parti başkanı Fethi Bey üyelerinin iktidarın baskılarına direnememesi, kendi aralarındaki tartışmalarının bitmemesi nedeniyle partisini feshetmek zorunda kalmıştır.

Cumhuriyet yönetimine muhalefet eden diğer bir parti olan Türkiye Komünist Fırkası milli mücadelenin ilk yıllarında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin haberi ile kurulduğunu kamuoyuna duyurulmuştur. Başkanlığını Mustafa Suphi'nin yaptığı, 1920 yılında kurulan TKF ülke politikalarının Sovyetler Birliği ile aynı paralelde olması gerektiği talepleri dikkat çekmektedir. Komünizm ile atıflar patinin devleti yönetenle ve halk tarafından yabancı devletlerle işbirliği halinde olduğu kanaatinin oluşmasına neden olmuştur. “Parti halk tabanından ziyade ideolojik yakınlığı olan aydınlar arasında rağbet görmüştür. 1921 yılında Mustafa Suphi öldürülmesiyle parti üyeleri dağılmaya başlamıştır.” (Zürcher, 20016, s.235) Yoğun güvenlik takibatlarına ve baskılara uğrayan fırka 1925 yılındaki isyanın ardından Takriri Sükûn kanunuyla kapatılmış, üyeleri tutuklanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından başlamak üzere 1946 yılına Cumhuriyet Halk Fırkası'nın egemen olduğu yıllar Tek Parti Dönemi olarak adlandırılmıştır. M. Kemal Atatürk ve CHF yöneticileri başka bir muhalefetin oluşmasına yapay gerekçeler ve yöntemler ile fırsat vermişlerdir. Oluşan muhalefetin etkisinin ciddi boyutlara ulaşması sonucunda partilerin kapatılarak yola Parti-Devlet usulüyle devam edilmesi kararı alınmıştır. Ülke 1950 yılına kadar (27 Yıl) tek parti tarafından katı bir yönetim şekliyle idare edilmiş, siyasal muhalefete imkân tanımadığı gibi toplumsal muhalefetin gelişmesine de fırsat verilmemiştir. “Osmanlı'nın katı

merkeziyetçi ve kollektif değerlere dayalı paternalist devlet anlayışının, modernleşme sürecinde devletin kendisine belirlediği bir yol olmuştur.” (Tosun, 2001, s.264)

1923-1950 yılları arasında çok partili yaşama geçmek için yapılan denemeler Halk Partisince kapatılmıştır. Kurulan partilerin muhalefetleri daha çok meclis çatısı altında gerçekleşmiştir. Sokağa ve meydana yansıyan muhalefet kesinlikle kabul edilmemiştir. Bunun yanında basın yayın araçlarında farklı seslerin oluşmasına izin verilmemesi de beraberinde sivil bir muhalefetin oluşmasını engellemiştir. Toplumsal yapının ekonomik açıdan çok ağır şartlara sahip olması sivil nitelikli herhangi bir oluşuma olanak tanımamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki ülkenin birçok yönden gelişme göstermesi, Halk Partisi içerisinde farklı seslerin yükselmesi toplumsal muhalefetin küçük ölçekli oluşmasını sağlamıştır.

Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik zorlukların ciddi derecede etkilerinin gün yüzüne çıkması, 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı ağır koşulların hissedilmesi, 1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi çok partili hayata geçmenin ekonomik nedenleri olmuştur. Milli Koruma Kanunu ve Toprak Mahsulleri kanunu ile esnafın, çiftçinin yaşadıkları sıkıntılar hem ekonomik hem sosyal krizler yaratmıştır. İdeolojik kutuplaşmaların başlamasıyla Türkiye'nin ABD ve Rusya arasında denge politikasını takip etmesi, demokrasi standartlarının yükselmesi, Faşist iktidarların yıkılması tek partinin ülkeyi taşımayacağı söylemlerinin dillendirilmesine ortam sağlamıştır.

7 Temmuz 1945 tarihinde işadamı Nuri Demirağ tarafından kuruluş dilekçesi verilen Milli Kalkınma Partisi (MKP), çok partili yaşama tekrar dönüşün adımı olmuştur. Bu parti mecliste bulunmayışı ve CHP içerisinde gelen milletvekillerinden olmayışı ile farklılık arz etmektedir. MKP'nin parti tüzüğünde ekonomi politikalarında devletçiliğin sınırlandırılması, seçimlerin tek dereceli yapılması, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, ekonomide serbest piyasa kurallarının esas alınması gibi talepler yer almaktadır. Ağır sanayi kalkınma planına sahip olan MKP, eğitimde her şeyin ahlak ve milli gelenekler çerçevesinde olmasını istemektedir. Parti siyasal yaşamda varlığını sürdürmeden kendiliğinden kapanmak zorunda kalmıştır. Çok partili yaşam denemesi kapsamında 1946-1960 yılları

arasında çoğu kısa ömürlü olmasına rağmen toplam 37 parti kurulmuştur. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti ise etkin siyasal muhalefet ile birlikte toplumsal muhalefetin de temsilcisi olmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun meclisteki görüşmelerinin başladığı 11 Haziran 1945 tarihinden önce CHP'ne üye dört milletvekili 'Dörtlü Takrir' adıyla bilinen önergeyi verdiler. Dörtlü Takrir diye biline bu önerge, bir muhalefet partisinin kurulmasından çok Cumhuriyet Parti'sinde reform yapılmasını amaçlamıştır. (Zürcher, 2016, s.310) Bu önergeyi imzalayan milletvekilleri arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü yer almaktadır. Verilen bu önerge Türk siyaset tarihine damga vuracak partinin kuruluşunun habercisi olmuştur. Mecliste CHP içerisinde yer alan milletvekillerinin bütçe görüşmelerindeki muhalefeti ayrılığın belirginleştiğini göstermiş, meclisteki tartışmalara basına yansımıştır. Yaşana muhalefet ve tartışmalar sonucu 7 Ocak 1946 günü İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçe ile Demokrat Parti'ye dönüşmüştür.

Demokrat Parti, Halk Partisi ile kıyaslandığında merkezi yönetimin azaltılması, bürokratik gücün halkın lehine olacak şekilde değiştirilmesi, demokratik standartların yükseltilmesi ve meclisin üstünlüğüne vurgu yapan bir parti olmuştur. Dini ve manevi esaslara yönelik tutumları CHP'den tamamen farklı bir şekilde kendini göstermektedir. Toprak reformu ve ağır sanayi atılımı iddiaları, daha özgürlükçü bir ülke ideali söylemi halk tabanında ciddi karşılıklar bulmuştur. Demokrat Parti'nin hızla teşkilatlanmasını sürdürmesi üzerine, "CHP'de toplumdaki mevcut olan hoşnutsuzluğu kendisine katalize etmemesi için bir takım önlemler almaya başladı." (Karatepe, 1992, s.206) Bu doğrultuda Demokrat Partinin çalışmaları valiler aracılığıyla kısıtlanmaya çalışılmış, takibata uğratılmıştır.

Cumhuriyet tarihinde çok partili hayata geçişle birlikte yapılan ilk Milletvekili Genel Seçimi 21 Temmuz 1946 günü yapılmıştır. Seçime CHP, DP ve MKP ile yeni kurulan diğer partiler katılmıştır. Seçimler sonunda mecliste bulunan milletvekili sayısının % 39'ini CHP, % 66'sını DP % 66 ve % 4'ünü bağımsızlar kazandılar. Türk siyaset tarihine Açık Oy Gizli Tasnif yönteminin uygulandığı tek seçim olarak geçtiğinden ötürü şaibeli seçim olduğu tartışması hiç bitmemiştir. Ancak sonuçta mecliste ikinci bir siyasi partinin bulunduğu çok partili hayata

geçilmiş oldu. CHP'den ayrılan vekillerden oluşan muhalefet partisi etkili bir muhalif niteliği gösterememiş, parti içinde yumuşak ve sert muhalifler şeklinde iki kanat oluşmuştur. DP içindeki CHP'ye karşı çok daha sert bir muhalefet uygulanmasını isteyen milletvekilleri 20 Temmuz 1948'de İstanbul Milletvekili Fevzi Çakmak'ın öncülüğünde Millet Partisi'ni kurdular. Kurulan partinin siyasi hayatı kısa sürmüş, kendini kapatmak zorunda kalmıştır.

1945 yılından sonra Türk basınında CHP'ye karşı Vatan ve Tan gazetelerinin öncülüğünde meclis dışında bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Gazetelerde yolsuzluk, sui istimal, rüşvet haberleri her gün manşetlerde ve ilk sayfalarda işlenmeye başlanmıştır. Tek parti hükümetinin ekonomi politikalarını eleştiren haberler ve köşe yazıları Cumhuriyet tarihinde ilk defa görülmeye başlanmıştır. Ülke basının siyasi iktidara karşı muhalefetine Türk halkı Zekeriya-Sabiha Sertel çiftinin yazdığı yazılarla tanık olmuştur. “Türkiye’deki sosyalist düşüncede etkin bir yeri olan Mehmet Ali Aybar’ın çıkarılmasına katkı sağladığı Hür ve Zincirli Hürriyet gazeteleri sivil muhalefetin diğer önemli tarafı olmaktadır.” (Topuz, 2016, s.191) Tek parti döneminin ünlü gazetecilerinden Arif Oruç, çok partili demokratik hayata geçilmesiyle beraber Yarın Gazetesi’ni yeniden yayınlamaya başlayarak basın muhalefeti sürdürmeye devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesini takip eden yıllarda geçilen çok partili siyasi yaşamda, eski meclis üyelerinden Hüseyin Avni Ulaş ve arkadaşları çıkardıkları çeşitli dergilerde iktidara yönelik eleştirilerini sıralamışlardır. Muhalefet, Meşale, Yeni Muhalefet, Mesuliyet İzinsiz Muhalefet dergilerinin en önemli özelliği, CHP iktidarına ve tek parti yönetiminin uygulamalarına karşı aldığı sert tutumdur.

1923-1946 yılları arasında tek partinin egemen olduğu, siyasi muhalefetin oluşmasının engellendiği bir dönemde toplumsal muhalefetin oluşması da beklenmemiştir. Bunun yanında oluşabilecek muhalefetin örgütlü olması ve kurumsal bir hüviyete haiz olması siyasi iktidarın kata izin vermemiştir. Basın yayın yoluyla gerçekleşen sivil muhalefet kendini sosyal alanda da göstermeye başlamıştır. Cami Baykurt, Sabiha Setel, Zekeriya Sertel’in öncülük ettiği gazeteciler 17 Ekim 1946’da Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte İnsan Hakları Derneği’ni kurmuştur. Temel insan haklarının savunulması yolunda kurumsal düzeyde atılan ilk girişim olmuştur. Çok partili hayat döneminde devletin sivil alana yönelik çizdiği iki kırmız

çizgi çok rahatlıkla gözlenmiştir. Söz konusu alanın ilk belirleyeni tek partili dönemde yerleştirilmeye çalışılan laikliktir. İkincisi, çok partili hayatta kendini fazla hissettiren anti- komünizmdir. “Sivil toplum alanı içerisinde yer almak isteyen herhangi bir oluşum bu iki sınıra dikkat etmek durumundadır.” (Tosun, 2001, s.272) Tek parti döneminde komünizme taraftar olacak ve laiklik karşıtı gerçekleşecek hiçbir oluşuma fırsat verilmemiştir.

1950 yılında Demokrat Parti'nin tek başına iktidara gelmesi sonrasında Türkiye'de siyasal muhalefetin yanında sosyal(sivil) muhalefetin oluşmasının önü açılmıştır. Tek Parti döneminde baskıcı ve totaliter uygulamalar sivil toplum örgütlenmelerine engel olduğu gibi sivil muhalefetin kendini göstermesine de mani olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte hem işçi örgütlenmeleri güçlenmeye başlamış, hem de sendikaların sayıları gittikçe artmış, sendikaların kendi aralarında birlik, federasyon gibi üst düzey örgütlenmeler kurmasını yasaklayan durum ortadan kalkmıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen DP döneminde de siyasette etkilerinden bahsetmek ve ağırlığından söz etmek zordur. DP iktidarına karşı CHP önderliğinde akademik dünyanın ve basının muhalefetinin dozu o derece yüksek olmuştur ki, ordunun göreve çağırılması söylemi siyaset dünyamıza girmiştir. Siyasal partinin muhalefetinin yanında, üniversitelerin, basının, sendikaların etkin şekilde muhalefete destek olması sonucunda Türk Siyaset tarihinin ilk askeri darbesi (27 Mayıs 1960) gerçekleşmiştir.

1960 Darbesinin ardından düzenlenen Anayasa temel hak ve özgürlüklerin geniş şekilde tanınmasıyla sosyal hayatın ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. Darbe sonrası kapatılan Demokrat Parti'nin yerine kurulan Adalet Partisi büyük bir güç kaybetmediğini ilk seçimlerde göstermiştir. 1961 genel seçimleriyle Türk Demokrasi açısından gerçek anlamda çok partili bir siyasal yaşam başlamıştır. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi kurulmuş, 1965 seçimlerinde meclise girmeyi başarmıştır. Türk Siyasetinin yaklaşık kırk yılına damga vuracak olan siyasal aktörler ilk defa siyaset sahnesinde yer almaya başlamışlardır. Çok kutuplu gerçekleşen siyaset yaşamı ülkede farklı bir meclisin oluşmasını, ilk defa koalisyon hükümetlerinin kurulmasını beraberinde getirmiştir.

1961 Anayasasıyla sendikal haklar ve grev konusundaki anayasal güvencenin getirilmesi işçi sınıfının aktif hale geldiği süreci yaratmıştır. Türkiye'nin en önemli ve büyük sendikaları (Türk-İş ve Disk) kurulmuştur. 1968 yılında dünyadaki gelişmelere paralel olarak 68 Kuşağı olarak nitelendirilen öğrenci hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönem yaşanmıştır. Sol karakterli öğrenci hareketlerinin aynı zamanda örgütsel faaliyetler içerisine girmesi ülkeyi siyaseten zor duruma sokmuştur. Sokaklarda ve fakültelerde sürekli öğrenci eylem ve protestolarına sahne olması kısmi anarşi ortamını doğurmuştur. Eylemlerin şiddet ile bütünleşmesi kolluk kuvvetlerini güç kullanmak zorunda bırakmıştır. İşçilerin fabrikalardaki grevleri ve yürüyüş eylemleri ülkeyi yönetenleri (başta orduyu) yeni hazırlanan Anayasa konusunda tekrar düşünmeye itmiştir. Nihayetinde Türk Ordusunun mevcut hükümete 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra vermesiyle kitleleri ilgilendiren sosyal gelişmelerin önü kapatılmıştır. Ancak Türkiye'de sivil niteliğe sahip muhalefet hareketleri bitmemiş, 1960 sonrası dönemde artarak daha nitelikli bir hale gelmiştir. Muhalefetin büyümesindeki diğer bir nokta ise köyden kente göçün başladığı ve sanayinin gelişme gösterdiği yıllara tekabül etmesidir.

12 Mart 1971 yılındaki Askeri Muhtıra sonrası Türkiye'nin sosyal hayatında gelişmelere tam anlamıyla ket vuramamıştır. Hızlı bir kentleşme eğilimine giren halk, şehrin gecekondualarında devasa mahallerin oluşmasıyla kentte yaşamın zorlukları ile karşı karşıya kalmıştır. Türk halkı temel tüketim malzemelerindeki yüksek artışla bu dönemde yüksek enflasyon ile tanışmıştır. Türkiye'de gazete, radyo yayının yanında TV yayının başlaması, dergi ve kitap yayıncılığındaki gelişmeler ile yurttaşların bilgilenmesi, bilinçlenmesi hususunda büyük bir dönemeç olmuştur.

1970 yılından sonra ülkede çok büyük acıların yaşanmasına neden olacak sağ- sol kutuplaşması kendini sokakta göstermeye başlamıştır. İdeolojik kutuplaşma hayatın her alanına sirayet etmiş, meclisteki muhalefetin dışında okullar, mahalleler ve sokaklar ideolojik bölünmenin etkisiyle çatışma ortamlarına dönüşmüştür. Bu çatışma ortamı 70'li yılların sonunda anarşiye dönüşmüş, sokaklar bile artık güvensiz hale gelmiştir. Sürekli sokağa çıkma yasakları, okulların tatil edilmesi, boykotlar ve grevler, ekonomik krizin ambargoyla birlikte zirve yapması ülkeyi yaşanmaz hale getirmiştir. Disk başta olmak üzere sol sendika ve öğrenci gruplarının 1 Mayıs gösterileri ölümcül vakalar ile sonuçlanmaya başlamıştı. Yaşanan bütün

olumsuzluklar halkın nazarında askeri müdahaleyi baş seçenek olmadığı düşüncesine itmiştir. Sadece halk değil siyasetçilerde darbenin yaklaştığını bilmekteydiler. Özellikle eylemlerin ve protestoların anarşizm seviyesine varması sonucunda 12 Eylül 1980 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur.

1980 sonrası dönemde ise belirli bir müddet yeni anayasanın öngördüğü siyasal ve toplumsal model ülkemizde muhalefet olgusuna şans tanımamıştır. 80’li yılların ikinci yarısından itibaren başta siyasal yasakların kalkması, eski siyasetçilerin partilerini kurmasıyla darbenin izleri silinmeye başlamıştır. Özal’ın tek başına iktidara gelmesi, liberal ekonomik politikalarının uygulanmaya başlanması, cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanan birçok yasağın ortadan kalkmasıyla özgür bir ortam sağlamıştır. 90’lı yıllar ile birlikte özel tv ve radyoların açılmaya başlanması, Türk basının olmadığı kadar çeşitlendirmiş, mecliste olmamasına rağmen birçok partinin kurulması siyasal kültürümüzde muhalefet olgusunun belirginleşmesi sağlamıştır.

Yüzyılın son döneminde ülkemizde dünyada olduğu gibi çeşitli basın kuruluşlarını öncülüğünde iktidara, yasalarına, uygulamalarına karşı eleştirel düzeyde olmak üzere muhalefete yaşanmaya başlamıştır. Görsel medyanın insan hayatında yer almasıyla birlikte bireyle artık en küçük bir habere evlerinden ulaşabilmektedir. Toplumun her kesiminin bu olanaklara sahip oluşu ülke sorunları karşısında bilinçli ve duyarlı yurttaş topluluklarının artmasına neden olmuştur. Medyanın yeni iletişim araçlarıyla milyonlarca insana hızlı bir şekilde ulaşabilmesi imkânı onu güçlü hale getirmiştir. Ülkemizde basın demokrasideki kuvvetler ayrılığının bir parçası vazifesini görmeye başlamıştır. İktidarın ve bürokrasinin artık meclis dışındaki bir denetim mekanizmasıyla karşılaşması muhalefet olgusunu başka bir boyuta taşımıştır.

İnsan topluluklarının bir araya gelerek dernek, vakıf, sendika, meslek odası, platform şeklinde kitlesel halde hareket etmeleri Türkiye’de sivil toplum olgusunu belirginleştirmiştir. İnsanların tamamını ya da bir kısmını ilgilendiren konularda basın açıklaması yapmak artık rutin hale gelmiştir. Haksızlık ve problem olan konularda eylem yapılması, slogan atılması, marş söylenmesi, döviz ve pankartların asılmasına sık rastlanmaya başlanmıştır. Yapılan eylemlerde ise eski yıllara nazaran

şiddetin olmayışı, polisler ile çatışmaların yaşanmaması, renkli şekilde gerçekleştirilmesi Türk Demokrasisine önemli katkılar sağlamıştır. 6 Ekim 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2911 sayılı toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu ile eylemlerin kontrollü bir şekilde gerçekleşmesi sağlanmış, eylemlerde eylemcilerin, kolluk güçlerinin ve üçüncü şahısların zarar görmesi azaltılmıştır. Yeni yüzyıla gelindiğinde ise muhalefet düşüncesi ve olgusu sadece siyasal alanda (parlamento) gerçekleşmeyen, ekonomik, sivil, kültürel, sanatsal alanda kendini gösteren bir karşı olma biçimi olarak devam etmeye başlamıştır.

5.5. Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Osmanlı-Selçuklu devlet anlayışının temel dinamiklerinde yer alan kutsal devlet algısı, padişahın tanrısal niteliğinin oluşu, iktidara olan itirazın ve başkaldırının isyan olarak kabul edilmesi halk ile iktidarın ilişkilerini belirleyen düşünceler olmuştur. Bunun yanında yanlışlıkların, eksiklilerin şayet düzeltilecekse ancak devlet gücüyle yapılması gerektiği genel kabul görmüştür. Yüzyıllardır devam eden bu bakış açısı cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarında tek parti rejimi ve ideolojisi, inkılap kanunları, modern devletin kuruluş aşamasında alınan sert tedbirler devletin soğuk yüzünün toplumca hissedilmesi halk ile devlet arasındaki mesafeyi daha da açmıştır. Ardından siyasal sistemin defalarca darbe ile kesintiye uğramasıyla ordunun denetimi altına girmesi yurttaşların düzenin işleyişinden uzak durmasına neden olmuştur. Devlet ve onu yönetenler ile ilgili çekinceli, geri durmayı önceleyen düşünce bir direnme modelinin gelişmesine engel olduğu gibi, düzeltilmesi gereken her şeyin iktidar sahipleri tarafından yapılabileceği kanaatinin egemen olmasını sağlamıştır.

Türkiye’de 1980 öncesi dönemde şiddet içerikli ve acı sonuçlar doğuran eylemler olmakla birlikte sivil itaatsizlik eylemlerinin cılız örneklerini görmek mümkündür. Bu dönemin sivil itaatsizlik eylemleri olarak dikkat çeken eylem türleri, grev, boykot, protestolardır. Eylemlerin en bariz özelliği ise her zamanki gibi işçilerin ve öğrenciler tarafından düzenlenmiş eylemlerdir. Ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik atmosferin yeterince gergin, sıkıntılı olması beraberinde barışçıl eylemlere fırsat vermemiştir. Siyasi grupların ve ideolojilerin keskin bir şekilde cepheleştiği bir ortamda sivil itaatsizlik örneklerini görmek zor

olacaktır. Ülkenin dünyanın içerisinde bulunduğu konjoktürden bağımsız hareket etmediği düşünöldüğünde bu tarz eylemlere pek rastlanmaması anlaşılabilir bir durumdur.

Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemleri olarak kabul edilecek eylem tarzları 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren görölmeye başlanmıştır. 1980 sonrası dönemde darbenin etkisinin giderek azalması, küreselleşme, liberalizm ve özelleştirmeye dayalı ekonomi politikalarının etkisi altında minimal devlet anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. İletişim ve ulaşım araçlarının yurdun dört yanında gelişmesi, ulusal ve küresel ölçekli gelişmelerin aynı zamanda bireyler tarafından takip edilebilir hal alması ilgi seviyesinin yükselmesine hizmet etmiştir.

Türkiye’deki siyasal miras her türlü eylemi ‘güvenliği tehdit ediyor’ gerekçesiyle gerçek dışı görerek reddeden bir tutumu içerisinde olmuştur. Eylemlerin güvenlik penceresinden değerlendirilmesi içeriğinin anlaşılmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Devlet nazarında yakın tarihteki (1980 öncesi) anarşi ortamı temel hak ve özgürlükler konusunda geri durmasına neden olmuştur. Halkın bakış açısı devletten bağımsız olmadığından güvenliğin her şeyin üstünde olması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerinin kamuoyunca algılanmasını özgü kültürel ve sosyal özelliklerinde yer alan devlet düşüncesinden uzak düşünölmemektedir. Baskı karşısında sabır ederek ve bekleyerek iyileşmesini ümit etme alışkanlıklarıyla donanmış Türk siyasal kültüründe bu eylemlerin, yönetenler açısından da kamuoyu açısından da hoşgörü ile karşılanmasını beklemek için henüz erkendir. Devletin bekasının herkesin ve her şeyin üzerinde kabul edildiği sosyolojik ve siyasal yapıda eylemlerin içeriğine bakılmaksızın ret edilmesi tabi görölmelidir. Toplumsal grupların siyasal ve ekonomik karar alma mekanizmalarında ve süreçlerinde baskı oluşturmak amacıyla gerçekleştirdikleri eylem türleri devletin güvenlik söylemi duvarına çarpmıştır. Hâlbuki Toplumsal eylemler sorunları gündeme taşımakla taleplerini pazarlığa açmakta ya da müzakereye tabi kılmakta, böylece değışime olanak sağlamaktadır

1960 sonrası oluşan Milli Güvenlik Kurumu ve Devlet Güvenlik Mahkemesi sivil otoritenin üzerinde askeri -bürokratik bir yapının bulunduğunun bir kanıtı olmuştur. Siyasetçiler ve toplumsal kitleler için devletin mekanizmasının hangi

şekilde denetlendiğinin göstergeleri olmuştur. Bireylerin demokratik taleplerinin dile getirirken, eylemlerde bulunurken kendilerini ilgili ceza kanununun maddesine dayandırılarak sert ve katı şekilde yargılanması ve en üst düzeyde ceza alması muhalefet düşüncesinin darbe sonrası dönemlerde yok olmasına neden olmuştur.

1980 sonrası dönemde Kürtçülük, 1990 sonrası dönemde ise İrtica fobisi devletin sivil alanın genişlemesine, toplumsal taleplerin muhalif bir şekilde dile getirilmesi hususunda son derece gergin hale getirmiştir. Bu korkular devletin her mekanizmasında kendini hissettirmiş, derneklerin kurulması için gerekli yasal düzenlemeler zor maddeler içermiştir. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ülkenin görülmemiş düzeyde terör olaylarına sahne olması, ölümlerin artmaya başlaması güvenlik tedbirleri azami safhaya ulaştırmıştır. Dinci yapılanmaların görünür şekilde çoğalmasıyla laik ve kemalist düşünceye sahip çevrelerde oluşturduğu tedirginlik devleti daha da müsamahasız bir hale getirmiştir.

Eylem kavramının Türk toplumundaki her kesim için sol/sosyalist çağrışımlar yaratan bir yönü bulunmaktadır. Devlet düzenine karşı gelmenin sağcı bir geleneğin ürünü olmadığı alışıla gelmiş bir kanaattir. 1960 ve 1970 yıllarda yaşanan öğrenci olayları, sol-sağ çatışması toplum hafızasında olumsuz izler bırakmıştır. Bireylerin ve kitlelerin eylemsel düzeyde muhalefet sergilemeleri gecikmiştir. Var olan olumsuz duruma rağmen siyasal devlet mekanizmasının işleyişine katılmak, söz söylemek, yanlışlıkları dillendirmek, haksız uygulamaların geri çekilmesi için gayret sarf etme konusunda önemli mesafe alınmıştır. Yapılan yeni tip eylemler artık saldırı ve şiddetten uzak olmaya başlayınca kabul edilebilirliği artmaya başlamıştır.

Türkiye'nin siyasal anlamdaki hafızasının toplumun bir sendikaya, derneğe, oluşuma katılımı hususunda çekinceli yurttaşlar haline gelmesinde önemli katkısı bulunmaktadır. İsmi ve tabelası olsa bile kayıtlı olarak bir sivil toplum örgütüne bağlanmak örgüt üyesi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Türk toplumu yurttaşlık bilincini örgütsüz hareketlere destek vererek, kendiliğinden oluşan oluşumlara sempati göstererek ifade etmeye başlamıştır. Örgütsüz ve spontane oluşan sivil inisiyatifler ve girişimler daha dikkat çekmiş, yaptıkları eylemlere katılım daha fazla olmuştur. İdeolojik, dini, etnik çağrışımlar içeren oluşumlar ve eylemlerin kamuoyundaki etkisi çok az olduğu gibi anlaşılması ve yorumlanması hususunda sıkıntılar aşılamamıştır.

Sivil itaatsizlik eyleminde bulunan birey ya da topluluğun ilk amacının radikal şekilde siyasal sistem değiştirmekten ziyade tikel yasaları daha iyi olanla değiştirmek olduğu söylenebilir. Sivil itaatsizlik, müzakereye ve görüşmeye açık kapı bırakma tavrıyla siyasetçilere çağrıda bulunur, siyasal iktidarı belirli noktalara dikkat çekerek kurumların kültürlerini/pratiklerini yeniden sorgulamayı davet etmektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerin diğer eylem ve protesto biçimlerinden ayıran yönleri belirgin hale geldikçe kamuoyunun ilgisi artmakta, yöneticilerin göstermiş oldukları tepkiler farklılaşmaktadır. Kolluk güçlerinin zaman içerisinde bu eylem şeklinin ayırt edilmesi yolunda önemli bir mesafe aldığını da ifade edebiliriz. Bu anlamda ülkemizde görülen belli başlı sivil itaatsizlik eylemlerini ve bu eylemlerin politik, toplumsal hayattaki etkilerinden bahsedeceğiz.

5.5.1. Öğretmen Boykotu

1969 yılında Türkiye Öğretmen Sendikası'na bağlı yüz bini aşan eğitimcinin Danıştay'ın vermiş olduğu kararların uygulanmaması, insan haysiyetine yaraşır yaşama koşullarından yoksun bırakan ücretlendirmeye tepki göstermek amacıyla gerçekleştirdiği eylemdir. Eğitimciler laik devlet ilkesinin eğitim ve öğretimde uygulanmadığı, fikir özgürlüğünün engellendiği gerekçesiyle 4 gün süren boykot eylemi düzenlemişlerdir. (<http://www.sendika.org>) Yapılan bu grev neticesinde TCK'nın ilgili maddesince eyleme katılan öğretmenler çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Türkiye'de öğretmenlerin kitlesel boykotta gerçekleştirmiş olduğu en ciddi eylem olup dönemin koşulları dikkate alındığından iktidar tarafından anlayış ile karşılanmadığı gibi ceza yöntemine başvurulmuştur. Öğretmenlerin yapmış olduğu eylem iktidar, basın, halk kitlesince sol görüşlülerin protestosu şeklinde algılanmıştır. İdeolojik önyargılar ile değerlendirilen boykot eylemi içeriğinin ne olduğuna dair tartışmanın yaşanmasına imkân tanımamıştır. Eğitim çalışanlarının yapmış olduğu bu eylem kamu sektöründe gerçekleşmiş ilk sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilebilir.

5.5.2. Çorum Alpagut Linyit İşletmeleri'nin İşçilerce İşgali

Türkiye'de 1960 yılından itibaren sanayileşmenin hızla artmasıyla kente göçün yoğun yaşandığı bir dönem işçilerce gerçekleştirilmiş eylemlerdir. Söz konusu dönemde işçilerin fabrikalarda ve kentin gecekondualarında büyük oranda görünmeye

başlamıştır. Bu dönem ülkemizde işçi eylem ve protestolarının sürekli gerçekleşeceği bir dönem oluşmuştur. İşçiler, ücret ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi adına sayısız kez farklı eylem ve protestolarda bulunmuşlardır. Yapılan eylemlerin daha çok işyeri işgali, grev ve yürüyüş şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında 1 Mayıs İşçi Bayramında yaşanan protesto eylemleri ise şiddetin dışına çıkamadığı gibi sürekli üzücü olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Çorum'da işçilerin yapmış olduğu işyeri işgali eylemi ülkemizde görülen işçi eylemlerinden farklı bir özellik arz etmektedir. 15- 16 Haziran 1969'da Çorum Alpagut Linyit İşletmesi'nin işçilerce işgal edilmesi ve işçi denetiminin kurulmuştur. (<http://evrensel.net>) Türkiye'deki işçi kesiminin pasif direniş yöntemi sergileyerek gerçekleştirmiş olduğu sivil itaatsizlik deneyimi olmuştur. Linyit İşletmesinin, Türkiye Çimento Sanayi'sine olan borçlarına karşılık her gün bedeli ödenmeden belli miktarda linyit vermeyi kabul etmiştir. Bu uygulama fabrikada çalışan işçilerin alacaklarının ödenmemesi anlamına geldiğinden sonucunda işçiler işletmenin üretim ve yönetimini devraldıklarını duyurmuşlardır. Hareketi grev biçiminde değerlendirmeyen işçiler, işyerlerine giderek işlerini yapmaya devam etmişlerdir. Üretim kesintiye uğramamış, ancak fabrikanın işleyişinin denetimi işçilere geçmiştir. Bir aydan fazla süren işçi yönetiminin sonunda işçilerin içerisindeki önde gelen kişiler işten çıkarılmıştır. İşçi ücretlerinin düzenli olarak tekrar ödeneceği yolunda bir açıklama yapılmasına rağmen eylemler devam etmiştir. Aylarca devam eden işçi direnişi sonunda Maden İşçileri Sendikası temsilcileri ile işletme arasında toplu sözleşme imzalanmış, işten çıkarılan işçilerin işe dönmeleri sağlanmıştır. Eylemler esnasında kamu malına ve üretimine yönelik en küçük bir zarar oluşmamıştır. İşçilerin Alpagut Linyit İşletmeleri'ndeki deneyimi pasif direnme örneğinin sergileyerek sonuç elde etmenin mümkün olacağı ortaya koymuştur. Sonraki yıllarda işçilerin yapacağı farklı pasif direnme eylemlerine öncülük etmiştir.

5.5.3. 1989 Bahar Eylemleri

1980'li yılların sonunda ortaya çıkan işçi ücretlerindeki kayıplar ve yüksek enflasyonun yarattığı geçim sıkıntısı, grevlerin artışlarına yol açmıştır. Masa başındaki görüşmelerde çözüm bulamayan işçiler haklarını meydanlarda ve sokaklarda aramaya yönelmişlerdir. 1989 yılında 'Bahar Eylemleri ' olarak

nitelendirilen bu süreçte işçiler grev dışı eylemler yaparak haklarını aramışlardır. Türkiye’de işçi kesiminin eski dönemden farklı olarak her türlü siyasi görüşten, meslek kolundan, cinsiyetten ve yaştan insan olmak üzere grev dışı eylemlerin içinde yer almışlardır. 1989 Bahar Eylemleri, işçilerin geniş tabanlı dayanışması sonucunda başarıya ulaştığı az sayıdaki eylemlerden biri olmuştur. Direnme ve hak arama mücadelesinde grev ile birlikte farklı yöntemlerin hayata geçirilmesinin kazanım elde edilmesine fayda sağlaması bakımından dikkat çekicidir.

Eylemlerde işçiler grev dışı yöntemler kullanmışlardır. İşçiler, bıyık kesme, bıyıkları yarım bırakma, işyeri işgali, işyerine geç gelme, saçları sıfır numara tıraş, sakal bırakma, çıplak ayakla yürüme, yarı çıplak şekilde yürüme, hep birlikte boşanma başvurusunda bulunma, yemek boykotu, iş yavaşlatma, toplu viziteye çıkma, yolu trafiğe kapatma, toplu simit yeme, siyah çelenk bırakma gibi eylemler gerçekleştirmişlerdir. (<http://uidder.org>.) Cevizli Sigara ve Cibali Sigara, Bomonti Bira ve Üsküdar Bira, Mecidiyeköy Likör, Paşabahçe Rakı, Tekel Genel Müdürlüğü’nde çalışan işçilerden oluşan 15 binin üzerindeki toplu şekilde viziteye çıkarak üretimi durdurmuşlardır. Cevizli Tekel fabrikasında çalışan yaklaşık 8 bin işçi, fabrikadan Kartal SSK Hastanesi’ne kadar uzanan 4 kilometrelik yolu 4 saatte yürüyerek trafiğin tıkanmasına neden olmuşlardır. Türkiye’nin dört bir yanında Demir-Çelik fabrikalarında çalışan işçiler 3 ay süresince iş yavaşlatma eylemi yapmışlardır. 1500 kişiden oluşan karayolu işçileri Diyarbakır’da açtıkları toplu boşanma davasıyla hükümeti protesto ettiklerini açıklamışlardır. Siverek’te 96. Şube Karayolunda çalışan 120 işçi çocuklarına bakamayacak duruma geldiklerinden toplu şekilde satışa çıkardıklarını beyan ederek hükümet zamlarını protesto etmişlerdir.

Bahar Eylemlerinin Türkiye’nin neredeyse tamamına yayılmaya başlamasıyla hükümet işçilerle masaya tekrar oturmak zorunda kalmıştır. Daha önceki teklifinde işçi ücretlerinde % 40 oranında artış yapan hükümet, eylemlerin sonucunda %140 oranında zam yapmak zorunda kalmıştır. (<http://milliyet.com.tr>.) Ekonomik taleplerle başlayan işçilerin eylemleri süreç içerisinde hükümet karşıtı bir niteliğe bürünmüştür. Hükümet zam politikalarının bedelini sandıkta ödemiş, 27 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerde iktidardaki Anavatan Partisi’nin oy oranı %35’ten % 21’e düşmüştür. Böylece geniş katılımlı işçi eylemlerinin iktidar partisinin kaderini belirleme etkili olduğu gözlenmiştir.

Bahar eylemleri 1989 yılından sonra da devam etmiş, 3 Ocak 1991 günü işçiler tarafından duyurulan bir gün işe gitmeme kararı çok sayıda siyasi parti, sendika, oda ve birlik tarafından desteklenmiştir. Eylemin yapılmaması için hükümet tarafından yapılan açıklama işçiler açısından tehdit olarak değerlendirilmiştir. Yapılacak olan eylemin yasadışı olduğu ifade eden Bakanlar Kurulu sert bir genelge yayınlanmıştır.(<http://milliyet.com.tr>) İşe gitmeme kararıyla 3 Ocak günü yapılan greve katılan işçilerin işten atılacağı ve haklarında dav açılacağı açıklanmıştır. Bunlara rağmen eyleme binlerce işçi katılmış, üniversitelerde öğrenciler ve öğretim üyeleri derse girmeme eylemi düzenlemişler, bazı esnaflar işyerlerini kapatmak suretiyle eyleme destek vermişlerdir.

5.5.4. Memur Eylemlerinde Sivil İtaatsizlik

Cumhuriyet tarihinde eylem ve protesto deyince akla gelmeyen gruplardan birinin memurlar olduğu kabul edilen bir gerçekliktir. Bu durumun başında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun kesinlikle bu tür eylemlere müsaade tanımaması gelmektedir. Kamu çalışanlarının özel sektör çalışanlardan farklı bir statüde olması eylemlere kalkışmalarının önünde bir engel olmuştur. Toplu şekilde eylem yapılması, hizmetlerinin yavaşlatılması veya aksatılması sonucunu doğuracağından Devlet Memurları Kanunu'nca yasaklanmıştır Eyleme katılanlar ilgili kanunun maddeleri kapsamında disiplin cezası öngörülmüştür. Bahsedilen konular ülkemizde devlet memurlarının eylem yapmalarının önüne geçmiştir.

1990'lı yılların başından itibaren ülkemizde memurların hükümetlerin vermiş oldukları zammın enflasyonun altında kalması gerekçesiyle sivil itaatsizlik kapsamına giren eylemlerine tanıklık etmekteyiz. Kamuoyunda geniş yankı uyandıran eylemlerinin başında kamu çalışanlarının 29 Temmuz 1993 günü gerçekleştirdikleri iş bırakma eylemi bulunmaktadır. Bu eylemlere 15 Eylül 1993'te başta büyükşehirle olmak üzere birçok ilde sivil itaatsizlik eylemi sayılabilecek şekilde sakal bırakma ve kılık kıyafet yönetmeliğine uymama eylemleri eşlik etmiştir. Hükümetin memurlara yaptığı % 12'lik zammı protesto etmek 15 Ekim 1993'de Türkiye genelinde memur maaşları için psikolojik rahatsızlık nedeniyle toplu şekilde sevk alma eylemi yapılmıştır. Memurlara grev ve toplu sözleşme hakkı

tanımayan, sendikalaşmanın önünü açmayan yasa tasarısı defalarca protesto edilmiştir.

Devlet memurlarının özlük hakları ve düşük ücretlere yönelik tepkilerini göstermek amacıyla sivil itaatsizlik yöntemlerini kullanmak suretiyle gerçekleştirdikleri eylemler bu döneme denk gelmektedir. 5 Nisan kararları üzerine, hükümetin kendilerini oyalayıcı tavırlar içerisine girdiğini düşünen 22 sendika başkanı 25 Mayıs 1994'te Ankara Güvenpark'ta açlık grevine başlamıştır. (<http://bianet.org>.) Eylemin üç gün yapılması, sonrasında ise Türkiye'nin tüm illerinden gelen kamu çalışanlarıyla birlikte Başbakanlığa yürüyüş planlanmıştır. Eylemin ikinci polisin 22 sendika başkanını ve 54 kamu çalışanın gözaltına almasıyla eylem sona ermiştir. Sendikalar ve memurlar kamu emekçilerine yönelik baskıların durdurulması, meclise sunulan anayasa değişikliği paketinde grev ve toplu sözleşme hakkının bulunmaması nedeniyle geri alınması, toplu sözleşme ve sendika hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması taleplerini eylemlerde ön plana çıkarmıştır. Bu talepler doğrultusunda 15-16 Haziran 1994'te Ankara Güvenpark'ta oturma eylemi ve 19 Haziran'da iş bırakma eylemi gerçekleştirilmiştir.

Sonraki dönemlerde zam miktarının açıklandığı günleri takip eden zamanlarda memurlar sokaklarda yürüyüş düzenleyerek, meydanlarda toplanarak basın açılması yapmak suretiyle eylemlerde bulunmuşlardır. Eylemlerde basın yolu ile seslerini kamu işvereni yöneticilere duyurmak, kamuoyuna düşük ücretler ile çalışıldığı mesajını vermek ana gaye olmuştur. Eylemlerde yapılan tiyatro gösterileri mesajın kamuoyuna renkli bir şekilde iletilmesi yolunda denenen yöntemlerden biri olmuştur. Maaş bordrolarının toplu şekilde yakılması, hep birlikte simit yenilerek yapılan eylemlerle ücretlerin azlığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Eylemlerin sonucunda bazen hükümet yetkilileri memurları temsil eden guruplar ile görüşmeyi kabul etmiş, ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Memurların grev, toplu görüşme ve sözleşme hakkından mahrum olduğu yıllarda yaptıkları eylemlerin etkisinden bahsetmek mümkün değildir. Kamu görevlilerin göstermiş oldukları sivil itaatsizlik eylemleri muhatabı olan kamu otoritesince çoğunlukla geçiştirilmiştir.

5.5.5. İş Bırakma ve Yavaşlatma Eylemleri

Kamu ve özel sektörde çalışanların, belirli bir zaman süresince (birkaç saat ve gün) iş veya hizmet üretmeme şeklinde yaptıkları eylemlerdir. Eylemler genelde sendikaların almış olduğu kararların sendika üyelerince uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir. İş bırakma eylemleri 1970 yıllardan başından itibaren işçi kesiminin çok sık başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Memurların bu tarz eylemlerini ise 1990 yılların sonundan itibaren görmekteyiz.

İş bırakma eylemi 5237 sayılı Türk Ceza Yasa'sında da suç olarak tanımlanmaktadır. Devlet memurlarının özlük ve mesleki haklarının iyileştirilmesi için kamu hizmeti aksatmayacak şekilde geçici ve kısa süreli iş bırakmaları veya yavaşlatmaları halinde uluslararası anlaşmalara göre ceza verilmeyebileceği de belirtilmiştir. İş yavaşlatma ve bırakma eylemleri hizmetten faydalanan yurttaşlar için olumsuz sonuçlar yaratması nedeniyle tepkilere neden olmuştur. Çalışanlar taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesi, dikkate alınması, medyada yer alması için bu metodun etkili olacağı düşüncesiyle zaman zaman bu yönetime başvurmuşlardır. Şiddetten uzak, açık ve sorumluluğunun kabul edilmesi noktasında sivil itaatsizlik örneklerinden biri olmuştur.

5.5.6. Eczanelerde Yapılan Kepenk Kapatma Eylemleri

Sağlık Bakanlığı'nın 4.01.2002 tarihinden itibaren yerli üretim ilaçlarda % 10 oranında indirim yapılmasına karar vermesi üzerine gerçekleştirilen eylemlerdir. (<https://www.istanbuleczaciodasi.org.tr>) Bu uygulama ile ilaç fiyatları üzerinden alınan ve eczacıların hak sahibi oldukları %10 civarındaki iskonto payının kaldırılması mali olarak zarara neden olmaktadır. Bu uygulamanın hastalar ve yakınları için mağduriyet yaratacağı gerekçesi ile eczacılar ülke çapında kepenk kapatma eylemleri yapmışlardır. Eczacılar eylemi gerçekleştirirken asıl amaçlarının ilaçta yapılan indirim olmadığını, hükümetin ilaç üreticisi firmaların kar marjlarını arttırmasına yönelik tepki olduğunu bildirmişlerdir.

Eczacılar Odası bu indirimin zaten düşük olan kar paylarını ortadan kaldırdığını, bu durumda sektörün zarara uğrayacağını belirtmiştir. Buna karşılık

eczacılar hükümete ilaç fiyatlarında indirimde gidilmesi gerekiyorsa bunun indirim payından değil, ilahtan alınan %18’lik KDV payından yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Eczacılar ilaç iskontosunun yanında sağlık sektörü ile ilgili olarak bir dizi önerilerde bulunmuşlar fakat hükümet tarafından dikkate alınmadığını gerekçe göstererek kepenk kapatma eylemini gerçekleştirmişlerdir. Eczacıların yaptıkları “KepenK Kapatma” eylemi TCK’nın 401. Maddesi ile Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanunun 45. Maddesine göre aykırı görülmüştür. Bu sebeple hükümet tarafından para cezası ve ruhsat iptali uyarısı ile karşı karşıya kalmışlardır.

Sosyal Güvenlik Kurumu’nun eczanelere yönelik uyarıları, hükümetin uzlaşma sağlanması yolunda herhangi bir adım atmaması sonucunda eczacılar, kepenk kapatacaklarını ve parasız ya da faturasız ilaç vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Nihayetinde nöbetçi eczaneler dışında hizmet vermeyerek eylemlerine başlamışlardır. Yapılan eylemler esnasında halkın temel sağlık hizmetinden yararlanma hakkını sekteye uğratması endişesi gündeme gelmiş ancak ciddi bir sıkıntı olmamıştır. Eylemin ulusal medya da çok geniş yer almasıyla, eylemin aleniliğini ve açıklığını sağlanmıştır. Eczacılar bu eylemi yaparken; kanunlara karşı geldiklerini bilmekle sivil itaatsizlik yapmışlardır. Eczaneler bu tarihten sonrada siyasi iradenin ilaçlar ile ilgili düzenlemeler karşısında kepenk kapatma konusunu yer yer gündeme getirmişler ve uygulamışlardır.

5.5.7. Beyaz Eylemler

İlk defa 6 Ocak 1971’de devlet memurları kanununda yapılan değişikliklerin getirdiği düzenlemelere karşı Ankara ve İstanbul’daki hastanelerde çalışan tüm sağlık personeli iki gün süren iş bırakma eylemi gerçekleştirmiştir. Bu eylemler acil servis dışında hizmet vermeme şeklinde yapılan eylemlerdir. Eylemi yapan sağlık çalışanlarının görevlerini beyaz önlükler ile yapmaları, eylemlere bu önlükler ile katılmaları neticesinde kamuoyunda ‘Beyaz Eylemler’ olarak ifadesini bulmuştur.

Sağlık personelleri 5 Kasım 2003’te ve 24 Aralık 2004’de bir gün süreyle hizmet üretmemek şeklinde iş bırakma eylemleri uygulanmıştır. Eylemi gerçekleştiren sağlık işkolundaki sendikalar halkın ulaşılabilir, eşit, nitelikli, ücretsiz sağlık hizmetlerinden faydalanması ve sağlık personelinin insanca yaşanabilir ücret

almaları talebiyle gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle eylemin yurt çapındaki sağlık çalışanlarının düşük ücretlerine yönelik olmadığı, aynı zamanda, hastayı müşteri olarak gören anlayışların terk edilmesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Sağlık hizmetleri sunulurken sadece nüfus cüzdanının yeterli olması önerisi kamuoyunca takdirle karşılanmıştır.

Demokratik ve özlük haklarının kazanılması, iyileştirilmesi açısından iş bırakma eylemi çalışanlar için önemli bir protesto şeklidir. Bütün meslek kollarında olduğu gibi sağlık sektöründe çalışanların da çalışma koşullarıyla ilgili olarak taleplerinin olması olağan bir durumdur. Ancak sağlık hizmetlerinin insan hayatı açısından farklı hizmet sektörleriyle kıyaslanmayacak ölçüde önemli oluşu haklılığı noktasında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Acil servisler dışındaki tüm polikliniklerde yürütülen iş bırakma eyleminde hastaların tıbbi açıdan zarar görmemeleri için gereken özenin gösterilmesi bu konudaki eleştirilerle verilecek cevap niteliğinde olmuştur.

24 Aralık 2004'de bir günlük iş bırakma eylemi yaptıkları için haklarında 255 yıl hapis istemiyle 85 sendikacı ve sağlık çalışanı hakkında dava açılmıştır. (<https://ttb.org.tr>) Yapılan eylemlerden dolayı gözaltına alınan sağlık çalışanları ile ilgili olarak emniyet tutanaklarında herhangi suç unsuruna atıfta bulunulmamıştır. Yapılan yargılamalarda ise savcılığın zarar verme noktasında bir bulgu olmamasından dolayı şahısların beraatına karar verilmiştir. Mahkemelerin iş bırakma eylemi yapan sağlık çalışanları için vermiş olduğu kararlar eylemlerin sivil itaatsizlik şeklinde değerlendirilmesini güçlü hale getirmiştir.

5.5.8. Greenpeace (Yeşil Barış) Eylemleri

Çevrenin kirletilmesini engellemek ve çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de yakın dönemlerde gerçekleşmiştir. Çevre sorunlarının küresel boyutta olmasına bağlı olarak, çözümün de küresel ölçekte aranması düşüncesi, çevre duyarlılığına sahip örgütlerini ulusal ve uluslararası alanda faal bir şekilde çalışmaya yöneltmiştir. Küresel ölçekli çevre sorunlarının çözülmesinde ulusal devletlerin tek başına yeterli olamayacağı düşünülmektedir. Çevreci hareketler eylemlerini bu

manada dünyanın farklı ülkelerinde aynı şekilde gerçekleştirerek küresel ısınma, radyoaktif atıklar konularına dikkat çekmişlerdir.

Dünyada ve ülkemizde renkli eylemleri ile gündeme gelen Greenpeace çevre bilincini yerleştirmek, toksik atıklar ve kirli üretim süreçleriyle mücadele etmek noktasına odaklaşmıştır. Örgütün öncelikli hedefinin çevre suçlarına tanıklık etmek, bu suçları afişe etmek şeklinde olmuştur. Yeşil eylemciler olarak adlandırılan hareket kendilerini ekolojik, paylaşımcı ve çoğulcu bir toplumun kuruluşu yolunda mücadele eden siyasi bir hareket olarak tanımlamaktadırlar.(<http://greenpeace.org./turkey>) Ekolojik düzene ve çevreye zarar veren ticari, sanayi tesislerine yönelik gerektiğinde uluslararası boyutta eylemler düzenlemek amacıyla kurulmuştur. Nakdi yardımlardan uzak duran örgüt, gönüllü yurttaşların çalışmaları varlığını sürdürmektedir. Temel çalışma alanları; nükleer denemeler, ormanların korunması, nesli tükenen hayvanlar, küresel ısınma, okyanusların temizliği ve genetik mühendisliğinin durdurulmasıdır.

Greenpeace, Türkiye’de çevresel sorunlara yönelik adını duyurmak amacıyla ilk eylemini, 4 Eylül 1992’de gerçekleştirmiştir. Türkiye’yi ziyaret eden Greenpeace gemisi MV Sirius, İzmir Limanı’nda bulunan yüksek oranda asbest içeren Fransız Sea Berit isimli gemiyi protesto etmek için afiş açmıştır. Bu eylemin büyük ses getirmesi neticesinde asbestli gemi, Çevre Bakanlığı’nın emriyle limandan sökülmeden geri gönderilmiştir. Ardından asbest içeren Hollanda’ya ait bir geminin Aliğa’ya gelmesi başta Greenpeace olmak üzere diğer çevreci örgütleri eylemleri sayesinde engellenmiştir. Örgütün ülkemizde gerçekleştirdiği bir başka eylem 2006 tarihinde TBMM yakınında gerçekleşmiştir. Nükleer santrallerinin kurulması, işletilmesine ilişkin yasa tasarısını protesto etme amacıyla ‘nükleer enerji ölümcüldür’ yazılı pankartlar açmış, yerde uzanarak ölü taklidi yapmışlardır.

Greenpeace üyeleri, Türkiye’deki çevresel sorunlara dikkat çekmeyi amaçlamak için sanayi tesislerine kendilerini zincirleyerek, köprülere ya da gemilere tırmanarak, nakliye araçlarının önüne yatarak tehlikeye dikkat çeken eylemler yapmışlardır. Eylemcilerini yaparken izinsiz davrandıkları için yasalara aykırı hareket etmişler, gerçekleştirdikleri riskli eylemler sırasında şiddete yönelmemeleri, eylemleri kamuoyuna duyurma çabaları ve eylem sonucundaki gözaltına alınması

sırasında (çoğunlukla eylem tamamlanamadan) güvenlik güçlerinin müdahalesine karşı koymadan eylemlerini sürdürmeleriyle sivil itaatsiz olduklarını göstermişlerdir.

Yeşil hareketin çevresel konulara ilişkin duyarlılıklarını yansıtan eylem ve kampanyaları profesyonel anlamda eğitilmiş elemanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Eylemlerinin can güvenliği açısından yüksek düzeyde riskli olması kamuoyunun dikkatini çekmesini sağlamıştır. Ülkemizde Greenpeace örgütünün yaptığı başka eylemlerde bulunmaktadır. Ankara'da Güvenpark'ın otopark dönüştürülerek yıkılıp yeniden yapılmasını engellemek için yapılan el ele koridoru, Büyükçekmece'nin Mimarsinan köyünde çimento fabrikası açılmasını engellemek için kamyonların önünü kesmek şeklinde eylemleri olmuştur. İzmir Aliğa Santrali'ne tırmanarak filtre takma eylemi, Mersin Akkuyu 'da yapımı planlanan nükleer santraline karşı oturma eylemi, Bergama'da siyanür kullanılarak altın çıkarılmasına karşı eylemler örgütün diğer eylemleri olarak sayılabilir.

5.5.9. Bergama'da Siyanürlü Altın Arayışı Karşıtı Eylemler

Bergama hareketi, sivil itaatsizlik eylemleri yönünden Türkiye'de kırsal kökenli olması hasebiyle farklı bir boyutta değerlendirilebilir. Köylülerin yaşadıkları alanlara yakın yerlerde siyanürle altın çıkarılması karşısında çoğulcu bir şekilde yaptığı eylemler ilk defa karşılaşılmaktadır. Bergamalıların eylemlerinin toplumsal hafızada ve siyasi kültürde hoş görülmeleyen bir yeri olmasına karşın hemen her kesimin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Eylemciler içerisinde öne çıkan Sebahat Hanım, Polat Amca, Asterix Oktay gibi karakterler ile sempatik hale gelmiştir. Bergamalı yurttaşların eylemlerinin sonucunda oluşan çevre bilinci mesajı televizyon ve gazeteler vasıtasıyla Türk toplumunda geniş tabanlı yankı bulmuştur

Bergama köylülerinin siyanürle altın çıkarılmasına karşın yapmış olduğu eylemler şu şekilde sıralanabilir: 16 Kasım 1996 tarihinde Çanakkale-İzmir Karayolu'nun beş saat süreyle köylüler tarafından trafiğe kapatılmıştır. 24 Aralık 1995 günü yarı çıplak şekilde ana caddelerde yürüyüş yapılması tarzındaki eylemler Bergamalı erkeklerin en sık başvurduğu yöntem olarak görünmektedir. İzmir Konak Meydanı 10 kişilik Bergama köylüsünün yarı çıplak protesto eylemine sahne

olmuştur. 13 Ocak 1997’de Bergama ilçesine bağlı sekiz köyde halkının meydana sandıklar kurarak referandum yamaları sonucunda oylamaya katılan 2386 seçmenin tamamı siyanürle altın çıkarılmasına hayır demiştir. 22 Nisan 1997’de on köyden yaklaşık iki bin kişi, yüzden fazla traktör eşliğinde Eurogold şirketinin siyanürle altın çıkardığı maden sahasını işgal etmiştir. (<http://milliyet.com.tr>) Yaklaşık on iki saat süren eylem sonunda bölgeye gelen İzmir Valisi Kutlu Aktaş’ın madendeki çalışmaların bir ay süreyle durdurulduğunu açıklamasıyla eylemciler dağılmıştır.

5.5.10. Karayolunu Kapatmak Suretiyle Gerçekleştirilen Eylemler

Ülkenin çok farklı yerleşim yerlerinde yolların vatandaşın can güvenliğini tehdit eder duruma gelmesi, kazaların sıklıkla yaşanması, üst veya alt geçit ihtiyacının dile getirilmesi amacıyla yapılan eylemlerdir. Bunun yanında seslerini tam olarak duyuramayan eylemcilerin daha etkili bir yol olması hasebiyle başvurmuş oldukları yöntemlerden biridir. Kamuya ait yolların bu tür gösterilerle kapatılması, trafik akışının sekteye uğratılması, yaya ve sürücülerin can güvenliğini tehlikeye uğratılması yönüyle kamu düzeninin bozulması olarak değerlendirilmektedir. Yol kapatma eylemleri genel itibariyle ani/anlık tepkiyle vücuda gelmesiyle diğer sivil itaatsizlik eylemlerinden ayrılmaktadır. Eylemler anlık olmanın dışında planlı bir şekilde, günlerce devam edecek şekilde de yapılmaktadır. Karayolu kapatma eylemleri, sivil itaatsizlik eylemleri içerisinde Türkiye’de en çok sonuç alınan eylemler olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ise taleplerin ölüm olayları ile ilintili olması, maliyetinin az olması ve genel itibariyle yerel imkânla ile halledilebilir olmasıyla açıklanabilir. Eylemlere o kadar çok rastlanmaktadır ki bazen küçük bir gurubun önemsiz kabul edilebilecek istekleri doğrultusunda yapıldığına dahi rastlanmaktadır.

Yol kapatma eylemlerinde sürücü ve yolcuların seyahatlerinin sekteye uğraması, olası bir durumda acil hastaların durumunun kötüleşmesi, itfaiyenin ve kolluk güçlerinin olay yerine geç ulaşması gibi nedenlerinden sivil itaatsizlik eylemleri kapsamına girip girmediği tartışmalı bir husustur. Sivil itaatsizliğin üçüncü şahısların doğrudan ve dolaylı olarak zarar görmemesini esas aldığı kabul edildiğinde yol kapatma eylemi riskli bir boyut taşımaktadır. Kısa süreli olarak gerçekleştiği

takdirde meşruiyeti tartışılmayan eylemler olup, toplumun her kesiminin başvurduğu bir eylem çeşididir.

5.5.11. Nüfus Sayımına Katılmama Eylemi

Bergama ilçesine bağlı Narlıca, Kırıklar, Çamköy, Pınarköy, Yalnızev ve Tepeköy köylerinde oturanlar, siyanürle altın çıkarılan madeni kapatmayan yetkilileri protesto etmek nüfus sayımına katılmamışlardır. Nüfus sayımını yapmak için köylere gelen memurlara evlerinin kapılarını açmamışlardır. Bergama'ya bağlı köylerde yaşayan yaklaşık 4000 kişiye nüfus sayımına katılmadıkları gerekçesiyle haklarında dava açılmıştır.(<http://bianet.org>) Dava sonucunda haklarında çeşitli para cezaları verilmiş, ancak bunlar mahkeme tarafından ertelenmiştir.

Köylüler bu eylem ile kendilerinin hükümet tarafından yok sayıldığını dolayısıyla nüfus olarak da yok sayılmalarını istemişlerdir. Kendilerini yok sayan kamu otoritesine ve taleplerine cevap vermeyen yetkililere tepki göstererek, vatandaşlık görevinin bilinçli olarak gerçekleştirilmeyerek sivil itaatsizlik eylemi yapmışlardır. Nüfus sayımının, ileriki tarihlerde yapılacak olan genel ve yerel seçimlere esas teşkil ettiğinden yurttaşlık görevinin yerine getirilmemesi olarak kabul edilmektedir. Eylemdeki kasıtlılık ve bilinçlilik unsuru, seçimleri olumsuz yönde etkileme yönüyle siyasi nitelik taşıyan eylem olarak değerlendirilebilir.

5.5.12. Seçimlere Katılmama Eylemi

Seçimleri boykot etme, seçimlerde oy kullanmama ve politikacıların köyelerine girmelerine müsaade etmeme türünden protesto davranışlarına ülkemizde ilk defa 1966 yılında rastlanmaktadır. 5 Haziran 1966'da Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinde Antakya'ya bağlı Mansurlu, Maraş'a bağlı Taşaran ve Adana'ya bağlı Harekli köylerinde seçimleri boykot etmek amacıyla oy kullanılmamıştır. (www.wikipedia.org) Seçimlere katılmama tepkileri 1969 yılındaki genel seçimlerde daha yaygın hale gelmiştir. Siyasi yasağının kaldırılmamasından dolayı Celal Bayar'ın köyü olan Umurbey'de ikamet edenler seçimlere katılmamıştır.

Seçim kanunundaki mecburi oy ilkesinin mazereti bulunmaksızın seçime katılmayanlar için cezayı öngörmüştür, ancak uygulanmamıştır. Seçime katılmayan yurttaşların, hükümetin kendilerini yok saydığını düşünerek kendilerinin de hükümeti yok saymak için bu davranışı geliştirdiği verilen beyanatlardan anlaşılmaktadır. Seçimlere katılmayan bireylerin verilen para cezasını kabul etmesi eylemin sonucuna katlanılması açısından sivil itaatsizlik eylemidir. Bazı köylerde seçimi boykot etme kararının ardından köy meydanında referandum sandığının oluşturularak seçimi kendilerince yapmışlardır. Şiddete bulaşmadan açık şekilde, kamuya çağrı niteliği taşıyan eylemler sivil itaatsizliğin özelliklerini taşımaktadır.

5.5.13. Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi

1996 yılında Balıkesir'e bağlı Susurluk ilçesinde gerçekleşen trafik kazası sonrasında, devlet görevlilerinin ve çete bağlantılarının ortaya çıkmasına tepki olarak gerçekleşmiştir. Susurluk Kazasındaki karanlık ilişkilerin deşifre olmasıyla başlayan Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi yurttaşların çağrısıyla girişilen eylemdir.1 Şubat 1997 gününden başlayarak her gün saat 21.00'de 1 ay süreyle ışıkların bir dakika süreyle kapatılması eylemidir. Eylem ile toplumun siyasi konularda duyarlı olması, refleksinin artması ve yurttaşlık bilincinin gelişmesi amaçlanmıştır.

Susurluk konusunda yapılan eylemlere rağmen iktidar tarafından somut bir gelişme ortaya konmadığını belirten eylemciler, 6-23 Nisan 1997 tarihlerinde 'İsyan Ediyorum, Israr Ediyorum' ve 'Çetelere Dokunun, Dokunulmazlıkları Kaldırın' başlıklarıyla basın aracılığıyla ilanlar vererek kamuoyuna seslenmişlerdir. Hükümete ve meclise yapılan çağrılar ciddiye alınmamış, tepkilere çoğu kez ironik cevaplarla karşılık verilmiştir. Susurluk Kazasıyla yakından ilgileri bulunduğu düşünülen Sedat Bucak ve Mehmet Ağar'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması yönündeki kampanyalar sonuçsuz kalmıştır.

Eylemin ilk başladığı günden itibaren iktidardaki Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükümeti tarafından eylemi gerçekleştirenlere yönelik ağır suçlamalarda bulunmuştur. Vatandaşlar eylemin 5. gününde tencere ve tavalarını alarak sokağa çıkmış, düdükler çalarak ve gürültü yaparak kamusal anlamda yasaları ihlal etmişler, büyük yankı uyandırmayı hedeflemişlerdir. Yapılan eylemler Toplantı

ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'na ve TCK'nın ilgili maddelerine aykırı bulunarak gözaltılar yapılmıştır. Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemine öncülük edenler ve sokağa çıkanlar yargılanmışlardır.(<http://hurriyet.com.tr>) Yargılama sonucunda demokratik bir tepki gösterdikleri dolayısıyla suçlu sayılmamaları gerektiği mahkemece sabitlenmiştir. Eylemlere yönelik hukuki kararlar ve eylemin özellikleri sivil itaatsizlik kategorisinde değerlendirilmesini sağlamıştır.

İşçi sendikalarının yanı sıra muhalefette bulunan ANAP, CHP, DSP 'nin desteklediği eylemler bir süre sonra siyasi iktidar karşıtı harekete dönüşmüştür. Eylemler sırasında muhalefet partileri askeri erkânın siyasetçilere müdahale etmesine yönelik demeçler vermişlerdir. Ulusal gazeteler 'Ordu Göreve' şeklinde manşetler atarak demokrasi ve yurttaşlık bilinciyle bağdaşmayan davranışlar sergilemişlerdir. 28 Şubat süreci olarak nitelendirilen dönemde yapılan eylemlerde mafya-devlet ilişkisine dikkat çekmek, demokratik ve şeffaf bir devlet mekanizmasının oluşması için kamuoyu oluşturmak çabasıyla başlamış ancak hükümet karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Eyleme öncülük eden sendika ve sivil toplum örgütlerinin aynı ideolojik tabandan olmaları, aynı söylemler ile hareket etmeleri iktidara karşı politik muhalefet halini almıştır. Asker ile işbirliğine varan bir dayanışmaya girilmesi, cuntacılık, darbecilik, muhtıracılık gibi demokratik olmayan yöntemlerin izlerine rastlanması eylemlerin sivil itaatsizlik boyutunun ciddi şekilde tartışılmasına neden olmuştur. Eylemlerin süreci planlanması ve sonuçlarının hesaplanması gerekliliği sivil itaatsizliğin teorik temellerinden sayıldığından zikredilen durum protestolara gölge düşürmüştür.

5.5.14. Cumartesi Annelerinin Eylemleri

İstanbul'da İstiklal Caddesi'nde bulunan Galatasaray Lisesi önünde her cumartesi günü toplanan, gözaltında ve değişik şekilde kaybolan yakınları için annelerin yaptığı eylemdir. Yüzlerce hafta gerçekleşen eylemlerden dolayı kamuoyunca eylemciler 'Cumartesi Anneleri' olarak anılmaktadır. Ülkemizde sivil itaatsizlik konusunda gerçekleşen en uzun vadeli eylemlerdir. Kaybolan ve öldürüldüğü düşünülen çocukları için yapılan oturma eylemi amacı ve yöntemiyle bakımından sivil itaatsizlik eylemidir. 27 Mayıs 1995'de birkaç annenin Galatasaray Lisesi'nin önünde sessiz şekilde oturmasıyla başlayan eylem 13 Mart 1999'a kadar

kesintisiz şekilde devam etmiştir. (<http://wikipedia.org>) Elllerinde gözaltında kaybolan eşleri, çocukları, kardeşleri ve yakınlarının fotoğrafları ile sessiz bir şekilde oturma eylemi yapan anneler 1998 yılından itibaren polis tarafından engelleme ile karşılaşınca eylemlere ara verme kararı almıştır.

Türkiye’deki eylemler Arjantin’de askeri darbenin ardından çocukları gözaltında kaybolan annelerin sessiz haftalık protesto gösterilerinden esinlenmiştir. 1976 yılında askeri yönetimin gençleri tutuklaması ve tutuklanan gençlerden ailelerin bir daha haber alamaması üzerine anneler her Perşembe günü belirlenen saatlerde bir araya gelmişlerdir. Kayıp anneleri çocuklarının akıbetlerini öncelikli olarak bakanlık koridorlarında aramışlar, sonuçsuz kalan mücadelelerini sokaklara taşımışlardır. Oturma eylemini şehrin en kalabalık yeri olan Plaza önünde her perşembe günü üç-dört saat süreyle ellerinde kayıp çocuklarının resimlerini taşıyarak devam etmiştir.

Eylemler basında “Anne Töreni” şeklinde isimlendirilerek annelik duygusu ön plana çıkarılmıştır. Annelik olgusunun basın ve yayın organlarında işlenmesi kamuoyunda eylemlere yönelik empati oluşturmuştur. Ülkede yakınları içerisinde bir şekilde kayıpların bulunması ortak bir paydanın belirginleşmesini sağlamıştır. Eylemcilerin ısrarları, insan hakları ihlallerine dikkat çekmeleri seslerini ulusal sınırları aşan bir düzeye ulaştırmıştır. Yabancı basın cumartesi annelerini yakından takip etmeye başlamıştır.

Kayıplar için kamuoyu oluşturmak, bu noktada amaca sadık kalınarak sürekli yapılan eylemlerin göze çarpan özelliği örgütlenmiş bir yapının hareketinden çok ortak duygu paydasıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Eylemlerin siyasal ve ideolojik bir gruba mal olmayışı, dernek ve platform tarafından organize edilmeyişi, sivil toplum duyarlılığı olan her yurttaşın destekleyebileceği nitelikte olmasını sağlamıştır. Annelik vasfının medya tarafından ön plana çıkarılmasıyla birlikte kadın-erkek katılımcılar, yazarlar, sanatçılar politikacılar eylemcileri ziyaret etmişlerdir. Destek mesajlarını sürekli olarak yayınlamışlardır. Hatta İstiklal Caddesi’nden geçen yurttaşlar dahi eylemlere destek vermişlerdir. Eylemler her partinin temsilcilerinin ziyaretlerine sahne olmuş, evlat sevgisi ve özlemine yapılan vurgunun birleştiriciliği rol oynamıştır Basın mensuplarının, aydınların eylemleri “Cumartesi Anneleri”

şeklinde adlandırmasıyla Türk sosyolojik yapısına hitap eden bir eyleme dönüşmüştür.

5.5.15. Başörtüsü Eylemleri

Türkiye’de üniversitelerdeki başörtüsü yasağı 1978-1980 yılları arasında getirilmesine karşın yasakların muhatabının çok sayıda olmaması nedeniyle uygulanmamış, bundan ötürü bir direnişe konu olmamıştır. Bu tarihten önce ise üniversitelerde başörtülü öğrenciye rastlamak neredeyse mümkün olmadığından bu yasağın gündeme gelmesi söz konusu olmamıştır. 12 Eylül askeri darbesinin sonrasında yönetimin İslami dininin sembollere karşı katı ve sert önlemlerin alınmaması üniversitelerde başörtülü öğrenci sayısını artmıştır. Üniversitelerdeki başörtülü öğrenci sayısındaki artıştan rahatsızlık duyan darbe konseyi ve Kenan Evren beş yıl sonra yasaklama getirmiştir. Derslere alınmayan öğrenciler fakültelerde ve kampüslerde başlattıkları protesto eylemlerini Beyazıt Meydanı’na taşımıştır. Bunu üniversite önlerinde oturma eylemleri ve ana caddelerde imza kampanyaları izlemiştir. Her Cuma günü Cuma namazından çıkan kitle eylemlere destek vermiştir. Şerife Katırcı’nın yasağı protesto etmek için TBMM’nin bahçe duvarında başlattığı açlık grevi ilgi uyandırmıştır.(Karakaş, 1999, s.175)

28 Şubat 1997 tarihine kadar sistematik olmayan, yasalarda olmasına karşı uygulanmayan başörtüsü yasağı tekil olaylardan ibaret olmuştur. Mikro ölçekli devam eden bu uygulamalar basına yansımadağı gibi, eylemlere de neden olmamıştır. Refahyol iktidarının postmodern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat kararları ile istifa ettirilmesinin akabinde oluşan yeni koalisyon hükümeti ordunun direktifleri doğrultusunda bir takım uygulamalara imza atmışlardır. Bu yasaklamaların en başta geleni okullara kız öğrencilerin başörtüsüyle alınmaması olmuştur. Ordunun İmam Hatip, Başörtüsü, Kuran Kursları konusundaki sert ve katı tutumuyla paralel şekildeki yasalar meclisten acilen çıkarılmıştır.

İktidarın hemen devreye soktuğı başörtüsü süratle uygulanmaya başlamıştır. Yasağın uygulanmasında İstanbul Üniversitesi üs olarak seçilmiştir. Ardından diğer üniversitelere, liselere, hatta imam hatip liselerine yayılmıştır. Kamuda çalışan memurlarında yasaklara uymaları için genelgeler yayınlanmıştır. Bu durum kısa

sürede ülkede yaşayan yüzbinlerce insanı ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. Yakınları ile birlikte değerlendirildiğinde milyonların yaşamına temas eden yasak protesto eylemlerini beraberinde getirmiştir. Başörtüsü yasağına karşı yapılan eylemler dini referanslar temelinde gerçekleştiğinden motivasyonu yüksek şekilde cereyan etmiştir. Eylemciler yasağına karşı olmayı dini bir vecibe olarak telakki etmişlerdir. Eylemlere bir süre sonra başı açık kadınlar, erkekler destek vermeye başlamışlardır. Kamuya açık gerçekleştirilen bu eylemlerde şiddet unsuru hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Eylemciler mazlum imajıyla hareket etmişler, kamudan ve okuldan atılma cezaları gibi yaptırımlarla karşılaşmışlardır.

Başörtüsü hareketi kadınların kendilerini kamusal alanda ifade etmede bir özgürleşme aracı olarak görülebilir. Başka bir ifadeyle bireysel ve sivil yaşamdaki özgürlüklerini kamusal alana taşımak şeklinde tanımlanabilir. Başörtüsü takan öğrenciler kıyafetlerini inançlarının gereği olduğunu ileri sürerek yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Yetkililerin iddia ettikleri siyasi amaç iddiası meydanlarda ve televizyon kanallarında eylemciler tarafından ret edilmiştir. Başörtüsü kız öğrencilerin üniversitelerde eğitimlerine devam etmeleri iktidar sahiplerince ‘aşırı dinciliğin yükselişi olarak algılanmıştır. Mücadeleyi bir hak arama mücadelesi kabul etmemiş, gericilik olarak nitelendirmişlerdir.

Başörtüsü eylemlerinden en önemli olanı 11 Ekim 1998’de Pazar günü saat 11.00’ de İstanbul başta olmak Türkiye’nin dört bir tarafında yapılan ‘İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele’ eylemidir. Eylemciler el ele tutuşarak kilometrelerce uzayan insan halkası oluşturarak başörtüsü yasağına dikkat çekmişlerdir. Elele tutuşularak yapılan eyleme katılanlarının sayısının milyonu geçtiği düşünülmektedir. Bu niceliksel boyutta bir eylem cumhuriyet tarihinde ilk defa gerçekleştirilmiştir. Eylemin ertesi günü binlerce kişi farklı şehirlerde gözaltına alınmış, gösteri ve yürüyüş kanununun muhalefetten yargılanmışlardır .(<http://mazlumder.org>)

Türkiye’de sivil itaatsizlik sahasında dindar (İslami) kesimin en belirgin eylemi 28 Şubat sürecinden itibaren başlayan ve yıllarca devam eden başörtüsü eylemleri olmuştur. Eylemlerin en önemli mekânı olarak Beyazıt Meydanı ve İstanbul Üniversitesinin çeşitli kampüslerinin önleri seçilmiştir. İslami kesimin

kadınlarının kendini ifade etme, hayatta görünürlüğüne en büyük katkıyı sağlayan eylemler olarak değerlendirilebilir. Dini çevrenin kadınlarının örgütlü bir şekilde bir araya gelerek taleplerini siyasilere ve topluma anlatmak yolundaki ilk tecrübeleri olmuştur. Yıllara yayılan eylemlerden doğrudan ve dolaylı şiddet örneklerine rastlanmadığından barışçıl nitelikli eylemler olarak kabul edilmektedir. Temel insan haklarına yapılan vurgusu, açık oluşu, kamuoyuna ve iktidara seslenmesiyle sivil itaatsizlik eylemlerinin Türkiye'deki en büyük katılımlı şekli olarak kabul edilebilir.

5.5.16. Açlık Grevleri ve Ölüm Oruçları

Politik, ekonomik, sosyal gerekçelerden ötürü bireylerin ve grupların kısa ya da uzun süreli olarak hiçbir şey yememek ve içmemek suretiyle yaptıkları eylemlerdir. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de çok sık başvurulan sivil itaatsizlik eylemlerinden biridir. Eylemcilerin yaşamlarının tehlikeye gireceği endişesiyle hızlı bir şekilde tepki verilen eylemlerdir. Açlık grevlerinin sivil itaatsizliğin birçok unsurunu karşılamaması, bir yasayı ihlal etmemesi ve biyolojik şiddet taşımasından tartışma yaratmıştır. Açlık grevini gerçekleştiren bireyin eylem sonucunda vücudunda kalıcı hasarlar meydana gelebilmektedir. Bireyin kendi bünyesi üzerine uyguladığı bu durumun şiddet olması tartışmanın nirengi noktasını teşkil etmektedir

Türkiye'de açlık grevleri şeklindeki sivil itaatsizlik eylemleri en sık rastlanan protestolardır. İşçiler, siyasiler, kamu çalışanları, mağdur olanlar, tutuklular, öğrenciler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinde yer alan bireylerin uyguladıkları bir eylem yöntemidir. Türk kamuoyunun bildiği en eski eylem yöntemi olan açlık grevleri 12 Eylül askeri darbesinden sonra hapisanelerde binlerce kişi tarafından yapılmasıyla bilinir hale gelmiştir. Açlık grevleri genellikle kısa süreli şekilde yapılmış, taleplerin karşılanması neticesinde sonlandırılmış eylemlerdir.

Açlık grevleri ile sonuç almayan eylemcilerin başvurduğu, vücudun bazı fonksiyonlarının yitirilmesine ve ölüme neden süresiz açlık eylemleri olarak nitelendirilebilir. Türkiye'de bilinen ölüm oruçları 12 Eylül Askeri Darbesi sonucunda Mamak, Metris, Ulucanlar Cezaevlerindeki sol görüşlü mahkûmların, 1995 yılında Bayrampaşa Cezaevindeki siyasi tutukluların, 2000 yılında Bayrampaşa

ve Ümraniye Cezaevindeki F tipi tutuklularının yaptıkları eylemler belli başlı ölüm orucu eylemleri olarak sıralanabilir.(www.wikipedia.org)

Türk hukuk sisteminde ve Hasta Hakları Yönetmeliğinde açlık grevi, ölüm orucuyla ilgili olarak herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ölüm oruçları intihar eylemi olarak değerlendirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Ölüm oruçlarının müzakereye açık olmaması, sorunu çözmeye yönelik bir eylemden uzak oluşu, insan biyolojisine şiddetin yöneltmesi açısından açlık grevlerinden ayrılmaktadır. Eylemcilerin çoğu kez tıbbi müdahaleyi ret etmesi, hapishanelerde siyasi örgütlerin telkinleri (zorlamaları) ile gerçekleştirildiklerinden sivil itaatsizlik kapsamına girmemektedir.

5.5.17. Düşünce Suçuna Karşı Sivil İtaatsizlik Eylemi

Yaşar Kemal'in *Der Spiegel* dergisinde yayınlanan bir makalesinden ötürü Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne ifade vermesi için çağrıldığı 23 Ocak 1995 tarihinde mahkeme önünde bekleyen 83 kişi hazırlamış oldukları bir metne imza atmışlardır. Metne imza atarak Yaşar Kemal'in suç olarak kabul edilen düşüncesini paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Metni imzalayanlar düşüncüyü açıklama özgürlüğüne inandıklarını, baskı altına alınan düşüncelerin altına imza attıklarını beyan etmişlerdir. Bu beyanlarının ardından savcılık tarafından ifade verilmeye çağırılmışlardır.(Yurdatapan, 200, s.28) İmza yüzünden verilebilecek her türlü cezayı onurla taşıyacaklarını ifade ederek sivil itaatsizlik gerçekleştirmişlerdir.

Düşünce Suçuna Karşı Girişim adında platform oluşturan destekçiler Terörle Mücadele Yasası'na göre suç sayılan on yazının bulunduğu bir kitapçık yayımlamışlardır. Yayımı yapanlar sonra kendilerini DGM'ye ihbar etmişlerdir. Eylemciler kendilerini savcılığa ihbar ederek ve suç konusu olan kitabı yayınlayarak düşünce özgürlüğü engel olan yasaların kaldırılmasını talep etmişlerdir. Söz konusu eylem; yasaya aykırılık teşkil etmesi, kamusal alanda cereyan etmesi, şiddete bulaşmaması ve kendini ihbar ederek verilecek cezayı peşinen kabul etme özelliklerini taşıyan sivil itaatsizlik örneği olarak Türkiye'deki aydınların gerçekleştirmiş olduğu protesto biçimi olmuştur.

1995 yılında başlayan sürecin akabinde Düşünce Suçuna Karşı Girişimi 28 Mart 2006'da Türk Ceza Kanunu'nda eskiden olduğu gibi antidemokratik maddeler bulunduğu, var olan maddelerin kaldırılması düşüncesinden hareketle *Düşünceye Özgürlük 1995-2006* adlı kitapçığı yayınlamışlardır. Kitapçığı yayınladıktan hemen sonra savcılığa başvurarak haklarında yasal işlem yapılması için kendilerini şikâyet etmişlerdir. Böylece yaklaşık on yıl önce yapmış oldukları sivil itaatsizlik eylemini aynı şekilde tekrar gerçekleştirmişlerdir.

5.5.18. Vicdani Ret Kapsamındaki Eylemler

Yurttaşların zorunlu askerlik hizmetini ve yükümlülüklerini politik, dini, vicdani kanaatler doğrultusunda ret etmeleri şeklindeki bir direnme tarzıdır. Tarihte askerlik hizmetini yapmayı ret eden ilk tepkiye George Fox tarafından 17.yüzyılda kurulan Quaker adlı dini hareketin üyelerinde rastlanmaktadır. Örgüte üye olanlar dini ve ahlaki inançlarına aykırı olduğu gerekçesiyle bu hizmeti reddetmişlerdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra askerlik hizmetine alternatif olabilecek hizmetleri belirleyerek yönetimlere sunmuşlardır. 1926 ve 1930 yıllarında yayınlanan manifestolarda vicdani ret taleplerinin bir sivil itaatsizlik eylemi yapmaya yönelik çağrı olduğu anlaşılmaktadır. Militarist siyasal sistemin baskısından kurtulmak, savaş vergilerini reddetmek, askeri araştırma, üretim ve ticarete karşı gelmek amacıyla yapılan çağrılar vicdani reddi teşvik etmiştir.

İnsan öldürmeyi haklı bulmamak, hiyerarşik bir yapılanmanın içerisinde yer almamak, askeri güce hizmet etmemek, vicdani ret eylemi gerçekleştiren bireylerin temel gerekçeleri olmuştur. Vicdani ret kamuya ilan edilmesi, askeri şiddete karşı olması ve yasal sorumluluğu üstlenme kriterleriyle sivil itaatsizlik eylemidir. Vicdani retçi eylemiyle salt bir yasal yükümlülükten kurtulmanı yanında toplumun vicdanına da seslenmektedir. Eylemcilere göre vicdani reddin hedefi dünya çapında sağlanacak barışa hizmet etmektir. Askerlik hizmeti gerek savaş dönemlerinde gerekse barış dönemlerinde barışın sağlayıcısı olarak kabul edilmemektedir. Vicdani ret, gerek dayandığı felsefi ve siyasal arka plan ve vicdani retçinin askerlik karşıtı eylemiyle şu noktalar itibariyle bir sivil itaatsizlik eylemi sayılabilir (Anbarlı, 2006, s.251)

Türkiye’de ilk kez Vedat Zencir ve Tayfun Gönül tarafından açıklanan vicdani ret kararını, Osman Murat Ülke’nin 1 Eylül 1993’te İzmir’de vicdani reddini açıklaması takip etmiştir. Ülke bu açıklaması nedeniyle TCK’nın 155. maddesinde yer alan “halkı askerlikten soğutma” suçunu işlediği gerekçesiyle yargılanmış, tutuklanarak ceza evine konmuştur. Vicdani ret kapsamında bir yurttaşın hapse atılması kamuoyunda yankı uyandırmıştır. Yargılamayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşıyan Ülke haklı bulunmuştu. Vicdani ret bağlamında ülkemizde 15 Mayıs 1998 tarihinde İstanbul’da ‘Dünya Vicdani Retçiler Günü Şenliği’ gerçekleştirilmiştir.(<http://rightsagenda.org>) 15 Mayıs 2000 tarihindeki şenlikte Uğur Yorulmaz, Timuçin Kızılay ve Hasan Çimen vicdani retlerini ilan ederek olgunun medyada yer almasına hizmet etmişlerdir. Osman Murat Ülke’nin vicdani ret ilanından sonra 2001 yılında kendisini total retçi olarak açıklayan Mehmet Tarhan olayı farklı bir boyuta taşımıştır.

Türkiye’de vicdani ret eylemleri tıpkı batıda olduğu gibi savaş karşıtlığı referansları olmakla birlikte dinsel gerekçeler ile de yapılmış sivil itaatsizlik eylemleridir. ‘Ölmeyeceğiz, öldürmeyeceğiz, kimsenin askeri olmayacağız” sloganı ile sembolleşen eylemlere katılan vatandaşlar ‘halkı askerliğe karşı soğutmak ‘ suçlamasıyla yargılanarak çeşitli cezalar almışlardır. Eylemciler diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de askerlik hizmetinin yerine kendilerine toplum hizmeti görevi verilmesini, verilen hizmeti yurttaş bilinciyle yerine getireceklerini ifade etmişlerdir. Yasal düzenlemelerin uygun olmayışı, askerlik hizmetinin değersiz hale geleceği endişesiyle talepler dikkate alınmamıştır.

Türkiye’de vicdani ret eylemlerinin tartışılmasının çerçevesinin yalnızca mevcut yasalar ile çizilmediği, aynı zamanda siyasal ve toplumsal kültürde askerlik hizmetinin yerine getirilmesine yönelik atfedilen kutsallık olgusunun eklenmesini gerektirmektedir. Türk gencinin ‘Her Türk asker doğar’ düşüncesiyle büyüdüğü, askerlik hizmetine göndermenin bir seremoniye dönüştüğü, hizmetin görüleceği mekânın “asker ocağı” biçiminde adlandırıldığı sosyolojide vicdani ret eylemi anarşizm şeklinde algılanmaktadır. Bu sosyo-kültürel yapı esas alındığında toplum nezdinde vicdani ret eylemlerine karşı mesafe oluşmaktadır. Devletin ve toplumun yerleşik kültüründe karşılığı olmayan vicdani ret talebiyle ilgili mesafe alınmamıştır.

5.5.19. Serbest Kıyafet Eylemleri

2012 yılında Özgür Eğitim Sen tarafından gündeme taşınan, 2013 yılında ise Memur Sen'in kamuda serbest kıyafet için 'Özgürlük İçin 10 Milyon İmza' kampanyası ile devam eden eylemlerdir. (www.memursen.org) Ardından 18 Mart 2013 yılından itibaren sendikalara üye olan memurlar işyerlerine serbest kıyafet ile gitmeye başlamışlardır. Diğer kamu sendikalarının almış oldukları kararlar ile geniş çaplı bir sivil itaatsizlik eylemine dönüşmüştür. Eylemlerin temelinde kamuda çalışan kadın memurların başörtüsü ile çalışmaları hedeflenmiş, bununla birlikte diğer memurlarında serbest kıyafetleri ile işe devam etmelerinin yolu açılmak istenmiştir.

Memur Sendikaların almış oldukları kararlar ve uygulamalar sonucunda 4.10.2013 tarihli ve 2013/5443 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kadın çalışanlar yönünden yönetmelikte geçen 'başı açık' ifadesi kaldırılarak, kadın memurların başörtülü olarak çalışma hakkı hukuki güvenceye kavuşturulmuştur. Ancak erkek kamu görevlileri hakkında yasalarda bulunan kıyafet kısıtlaması ve yasaklamalar hâlâ devam etmektedir. Sendikalar her yıl almış oldukları yönetim kurulu kararlar ile eylemlerine devam etmektedirler. Kamu kurumlarında çalışan personele yönelik kıyafet yönetmeliğinde ciddi değişiklikler olmamasına karşılık ülkemizde memurların serbest kıyafetle hizmetlerini yerine getirme eylemi ısrarlı bir şekilde sürdürmektedir.

5.5.20. HES Eylemleri

Kurulacak hidroelektrik santrallerinin doğaya zarar verdiği, ikamet edenlerin yerleşim yerlerini terk etmelerine neden olduğu, tarihi yerlerin ve tarımsal arazilerin zarar görmesi gerekçeleriyle yapılan eylemlerdir. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de doksanlı yıllardan itibaren çevreci örgütlerin çağrısıyla oluşan çevre bilincinin kırsal alanda yaşayan köylüleri etkilemesiyle belirginleşmiştir. Eylemler genellikle protesto, yürüyüş ve iş makinalarının engellenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Hükümetlerin sulama ve enerji ihtiyacının karşılanması için akarsuların baraj olarak değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koyarak taviz

vermediği uygulamalar eylemlerin hedefi olmuştur. Türkiye’de son otuz yılda onlarca hes eylemi yapılmış, belli başlı eylemler şunlardır:

- Tokat Zile Hes Eylemi
- Erzurum Tortum Hes Eylemi
- Rize Fındıklı Hes Eylemi
- Artvin Şavşat Hes Eylemi
- Kastamonu Cide Hes Eylemi
- Batman Hasankeyf Hes Eylemi

5.5.21. Evlat Nöbeti Eylemi

Diyarbakır’da annelerinin dağa kaçırıldığını iddia ettikleri çocuklarına kavuşma ümidiyle HDP il binası önünde başlattıkları oturma eylemidir. Anne Hacire Akar'ın dağa kaçırılan oğlu Mehmet Akar için 22 Ağustos'ta HDP il binası önünde başlattığı oturma eyleminin (www.trthaber.com) 24 Ağustos'ta oğluna kavuşmasıyla sonuç vermiştir. Annenin evladına kavuşmasından sonra benzer acıyı yaşayan diğer annelerin eyleme katılmasıyla devam etmektedir. 3 Eylül 2019 tarihinden beri her gün partinin il binası önünde gerçekleştirilen oturma eyleminde yeni annelerin katılması ile sayı artmıştır. Türkiye’nin her ilinde gelen sivil toplum kuruluşlarının destek verdiği, ülkenin özellikle batısından ziyarete gelen annelerin birlikteliğine sahne olmuştur. Süreç içerisinde dağa çıkan gençlerin bazıları evlerine dönmüşlerdir.

5.6. Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Politik Yansımaları

Türkiye bulunduğu coğrafya itibariyle bir taraftan Asya’nın diğer taraftan Avrupa’nın sosyokültürel özelliklerini bünyesinde barındıran, demokratik serüvenindeki aksaklıklara rağmen önemli mesafe almış bir ülkedir. Doğulu unsurları bünyesinde bulundurmasına rağmen iki yüzyıllık batılılaşma macerasına sahiptir. Geleneksel devlet inancında yönetenlerin ve iktidarın kutsallığı düşüncesi beraberinde bireylerin itiraz etme kültürünün oluşmasına engel olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İtaat kültürü kurulan Türk Devletlerinin tamamında egemen olmuş bir anlayıştır. Yeni kurulan Türk Devletinin kurucu irade parametresiyle hareket

etmesinden kaynaklı olarak bireylerin itiraz ve direnmeyi gündemlerine taşımaları mümkün olmamıştır. Bununla birlikte yanlış ve haksız olana karşı insanlar sessiz düşünmeyi tercih ederek tepkilerini kalplerinde ve vicdanlarında göstermişlerdir. Yer yer ileri gelenler, ulemalar, kendilerine tavsiye amaçlı risale yazdırılan düşünürlerin haksızlıkları dile getirdikleri bir toplumsal kültürün varlığından bahsetmek gerekmektedir.

Meşrutiyet ile birlikte oluşan Türk Aydını ülkemizde siyasal ve toplumsal muhalefetin ilk örneklerini sergilemişlerdir. İttihat Terakki ve Jön Türklerin muhalefeti başarıyla sonuçlanmış, demokrasi tarihimizde meclis sistemine geçilmiştir. Ancak devletin beka kaygısı muhalefet anlayışının gelişmesine ve yerleşmesine mani olmuştur. Tek partinin egemen olduğu yıllar boyunca muhalefet adına aydınların küçük düzeyde eleştirilerini görmek mümkünse de, gerçekleşen mahkeme süreçleri sonucunda birçoğu soluğu yurt dışında almak zorunda kalmışlardır. Çok partili yaşama dair denemeler esnasında kurulan partilerin hükümetin alternatifi olasılığı söz konusu partilerin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok partili hayata geçmekle birlikte ilk defa CHP dışında bir partinin (Demokrat Parti) iktidara gelişiyle siyasal ve toplumsal yaşamımızdaki birçok gelişmenin öncüsü olmuştur. Tek parti ve ideolojisin dışındaki düşüncelerin devlet sistemine yerleşmesinin yolları açılmıştır. İktisadi hayatta, akademide, basın ve yayın dünyasında resmi ideolojiye sahip düşüncelere sahip olmayanlar görünür olmaya başlamıştır. Bu muhalefet anlayışının her boyutunun (basın, akademi, öğrenci, parlamento, toplumsal) yaşamda görülmeye başladığı yıllar olmuştur.

Ülke nüfusunun yarsından fazlasının artık şehirlerde yaşamaya başlamasıyla birlikte kentli nüfusun artmasına bağlı olarak birçok sorun kendini göstermeye başlamıştır. Şehir hayatındaki hızlı gelişmeler muhalefet ve aykırı düşüncelerin neşv ü nema bulmasına olanak sunmuştur. Toplumsal muhalefetin ilk örneklerini batıda olduğu gibi ülkemizde de işçi sınıfının öncülüğünde başladığını kabul edebiliriz. İş bırakma, grev şeklindeki eylemler ile taleplerinin yerine getirilmesini istemişlerdir. Üniversitelerde okuyan öğrencilerin küresel ideolojik atmosferin eşliğinde boykot ve yürüyüş eylemleri işçilere eşlik etmiştir.

Liberal düşünce ve serbest piyasa ekonomisinin izlerinin ülkemizde bariz şekilde görülmeye başlandığı yıllarda devlete ve yöneticilere karşı yapıla itiraz, direnme yöntemleri koşullarını değiştirmiştir. Silah ve şiddetin unsurlarından uzak bir şekilde devlet mekanizmasına itirazın yolları öğrenilmeye başlanmıştır. Eski tarz eylemlerde protestocular ve kolluk güçleri arasında çoğu zaman çatışmalar meydana gelmiş, bazen ölümlerle sonuçlanmıştır. Eylemlerin sonunda gözaltına alınma, mahkemeye çıkarılma, serbest bırakılma olayları vuku bulmuştur. Yeni tarz eylemlerde gerginlik yaratan unsurlar yavaş yavaş yok olmuştur.

Yapılan eylemler devlet tarafından sürekli olarak güvenlik penceresinden değerlendirildiğinden dolayı bastırılması öncelikli olmuştur. Hatta bu konuda siyasal mekanizma yetersiz kaldığında Türk Ordusu defalarca devreye girerek darbe yapmıştır. Sonraki yıllarda demokratikleşme birlikte çıkarılan yasalarla kontrollü olarak eylemlerin yapılmasına izin verilerek gerilim azaltılmıştır. Devlet yetkililerin, aydınların ve akademisyenlerin, eylemlerin toplumsal gerginliğin bir nedeni olduğu şeklindeki tavsiyeleri sonucunda orantısız güç kullanımından uzaklaşmaya başladığını görülmüştür. Polis ve askeri güçlerin eylem ve eylemciler hususunda psikolojik eğitime tabi tutuldukları ders programları okullarda okutulmuştur. İktidar, eylem ve protestoların en tehlikeli yönü olan provokasyonlar hususunda zaman içerisinde uzmanlaşmıştır.

Toplumsal hafızada devlete karşı yapılacak her türlü sözlü ve fiili itiraz, karşı koyma, direnme, isyan ve eşkıyalık olarak algılanmıştır. Gerekçesi sorgulanmaksızın yapılan her eylemin anarşik bir yol olduğu, eylemcilerin bir nevi isyancı olduğu kabulü terk edilmemiştir. Türk toplum yapısının siyasal açıdan çoğunluğunun sağ düşünceye sahip oluşu, eylem ve protesto denince akla sol fikrin gelmesini ve devlete zarar verecek davranışlar olarak görülmesine yol açmıştır. Ortaya konan toplumsal taleplerin sol ve sağ ideolojiye ait olmadığına anlaşılması sürecinde sağ düşüncenin de eylem ve protesto yaptıkları görülmüştür.

İşçi eylemlerinin sonucunda fabrikaların ve işverenleri ekonomik açıdan büyük kayıplara uğrayacağından ötürü geri adım atılan örnekler en fazla bu alanda olmuştur. İşçi sendikalarının devlet ve işveren ile yaptıkları görüşmelerde meydanları bir seçenek olarak masaya yerleştirmeleri kararların alınmasında caydırıcı etki

yaratmıştır. Ancak işçi kesiminin her talebinin karşılandığı şeklinde bir ülke resmi çizilememiştir. Nihayetinde devlet otoritesi yasal gücünü, işveren ise işten çıkarma seçeneğini ortaya koyarak dengeli bir ilişki yürütmüştür.

Öğrenci eylemleri ülkemizde daha çok yükseköğrenim düzeyinde gerçekleşmiştir. 1968 yılından itibaren sürekli olarak rastlanan eylemler mikro ölçekli olabildiği (yurt, yemek, giriş) gibi, makro ölçekli (YÖK'ün kapatılması, Harçlar, İktidar Partisinin Kararları) de olmuştur. İşçiler ile kıyaslandığında marş, döviz, pankart kullanılmasıyla renkli eylemlere imza atılmıştır. Yapılan eylemlerde küçük ölçekli talepler genelde dikkate alınmış, alınan kararlar bazen terk edilmiştir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin en renkli ve ses getiren örneklerine öğrenci eylemlerinde rastlanmaktadır.

Eylem ve protesto kültürü, serencamı olan ülkemizde sivil itaatsizlik eylemlerine daha çok 1980 sonrasında rastlanılmaktadır. Bu eylemlerin geçmiş dönemde meydanlarda gerçekleşen protestolarla kıyaslandığında önemli farklılıkları olduğu devletin, polisin ve kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Eylemcinin şiddetten kesinlikle uzak durması, cezayı kabul etmesi, kimliğini ve eylemini açık etmesi Türk halkının vicdanında yer bulmasına sağlamıştır. Siyasetçiler ve aydınlar ise bu eylem yönteminin düşünsel olarak tartışılmasını, anlamlandırılmasını, diğer eylemlerden farklı algılanması için düşünceler ortaya koymuşlardır. Adli süreçlerin işleyişinde ise herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Cumartesi Anneleri Eylemleri, Başörtüsü Eylemleri, Greenpeace Eylemleri, Hes Eylemleri, Kepenk Kapatma, Beyza Önlük, Serbest Kıyafet gibi eylemler kamuoyu vicdanında fazlasıyla yer bulmuştur. Yapılan eylemlerde devlet mekanizmasının farklı tepkiler verdiği gözlenmiştir. Sert ve katı yollara başvurabildiği gibi, kararın yeniden gözden geçirilmesi, kararın iptal edilmesi, uygulamanın tartışılmaya açılması takip edilen yöntemlerin başında gelmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin siyasal düzeyde yöneticiler üzerinde etkisinin çok fazla olduğu görülmemesine rağmen kısmi anlamda denetim vazifesi gördüğü gerçeğini kabul edebilir. Özellikle tüketim malzemelerine ve hizmetlere yönelik zam kararlardan sonra oranın düşürülmesi ve geciktirilmesi kararlarında görülmüştür.

Çıkarılan bir yasaya karşı konulan tepki sonucunda yürürlüğe girme süresi kimi zaman ertelenmiştir. Hukuki ve bürokratik bir düzenlemenin olgunlaşması için uzmanların ve tarafların katkıları ile tekrar ele alınması davranışları otorite tarafından sergilenmiştir. Demokratik gelişmenin emaresi olarak algılanan eylemlere gösterilecek müsamahanın genelleşmesi tehlikesini devlet mekanizmasınca göz ardı edilmemiştir. Hukuki olarak diğer eylemler ile aynı kategoride değerlendirilerek adli sürece tabi tutulmasından vazgeçilmemiştir. Süreç içerisinde itaatsizlik eylemleri dünyanın diğer ülkelerinde olduğu ülkemizde idare edenlerce evcil ve uysal eylemler olarak algılanma safhası oluşmuştur.

Sivil itaatsizlik davranışlarının toplum nezdinde yeterli düzeyde algılanmamasının altında yatan nedenin toplumsal birikim ve hafızayla alakası bulunmaktadır. Bazı eylemler kesinlikle ret edilmişken (Vicdani Ret), bazı eylemlere (Başörtüsü, Cumartesi Anneleri) yoğun katılımlı destek verilmiştir. Eylemlerin protesto ve yürüyüş yöntemlerin farklı olduğu zamanla algılanmıştır. Eylemlerin anlaşılması ve algılanması hususunda medyanın tanıtıcı, bilgilendirici rolü büyük oranda gerçekleşmiştir. Eylemlerin amacının sistemin düzeltilmesi, onarılması yolunda gayret şeklinde algılanması kamuoyu vicdanını harekete geçirmiştir. Taleplerin sadece bir kesimin olmaktan ziyade toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren tarafının olduğunun izah edilmesi eylemleri halk nezdinde masumlaştırmıştır.

Nihayetinde sivil itaatsizlik eylemleri ülkemiz için bilinmeyen bir noktadan, her sınıfa mensup bireylerin, kitlelerin farklı ve renkli netliklerde uyguladığı bir eyleme dönüşmüştür. Devlet sistemin, ekonominin, bankacılığın, üretimin, eğitimin, sağlığın, belediyeçilik hizmetlerinin, hukukun, tarımın vatandaş için eşit ve adil bir şekilde, daha fazla kamu yararı sağlayacak şekilde düzenlenmesi için katkılar sağlamış, sağlamaya devam etmesi muhtemeldir. Eylemcilerin kamu düzenini korumak konusunda sorumlu oluşu iktidarın eylemcilerin talepleri karşısında düzenlemeleri gözden geçirmeleri yolunu açmıştır. Vatandaşların, eylemcilerin davranışlarının sonucunda oluşacak sorumluluklardan kaçınmamalarından ötürü duyarlı bir yaklaşım sergilemelerini sağlamıştır. Hükümeti idare edenler, eylemciler ve kamuoyunun ülke sorunlarının çözümüne yönelik duyarlı birlikteliği demokratik toplum çıtasının yükselmesine katkısı yadsınmamaktadır.

BÖLÜM VI

SONUÇ

Toplumların tarihsel süreç boyunca yönetilenlerin haksızlık ve adaletsizlik içeren yasaları/uygulamaları karşılık olarak direniş yolunu seçmişlerdir. Ortaya konan direnme yöntemini, toplumsal ve ekonomik yapı, siyasal mekanizma ve dini emirleri belirleyici olmuştur. Tarihsel koşulların sunmuş olduğu ortamı da buna eklemek gerekir. İsyân, devrim, başkaldırma, ihtilal, inkılâp, siyasal otoritenin ve iktidarın değiştirilmesini, hatta yok edilmesini amaçlayan aktif direnme modelleri olmuştur. Modern çağa gelince kadar siyasal iktidarlara karşı içerisinde şiddetin her ögesinin yer aldığı direniş yöntemleri sergilenmiştir. Modern zamanlar ile birlikte insanların ve toplumların medenileşme serüveninde ciddi mesafeler alınmıştır. Bunun yanında siyasal sistemlerin yönetim anlayışları hukuku bir düzen kavuşmasıyla birlikte haksızlık ve adaletsizliklerde azalma görülmüştür. Sivil itaatsizlik tarihin bu döneminde ortaya çıkmış zor ve şiddetten mutlak anlamda uzak duran pasif direnme modeli olmuştur. Pasif direnmeyi aktif direnmeden ayıran en önemli nokta ise yasalara aykırı eylemde bulunurken şiddetten uzak bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Sivil itaatsizlik içerisinde bulunduğu hukuk devletini meşru gören, yasalara saygılı, ancak kanunlara ve uygulamalara karşı ihtiyatlı olunması gerektiği düşüncesin beslenmektedir. Düşünsel temelleri diğer direnme yöntemleri ile benzer olsa da kullanmış olduğu stratejiler açısından farklılık arz etmektedir. Sivil itaatsiz ‘kanuna neden itaat edilmelidir’ ‘kanunlara hangi durumda itaat edilmemelidir’ sorularına cevap aramıştır.

Siyasi iktidarın, güç unsuruna dayanarak keyfi davranamayacağına ilişkin düşünsel gelişmelere, ilkçağdan itibaren rastlanmaktadır. İlkçağdan itibaren rastlanılan diğer bir nokta ise semavi dinlerin bu konuya kayıtsız kalmamalarıdır. Eski Ahit (Tevrat)’te yer alan dini emirlerden anlaşılacağı üzere zalim idarecilere karşı itaat edilmemesi yüceltilirken, Yeni Ahit (İncil) getirdiği pasifizizmle siyasal otoritenin yönetimine ilgisiz kalınmasının öğütlerini vermiştir. Ortaçağa hâkim olan Hristiyan siyasal düşüncesinin direnmeye yaklaşımı dini temeli olup, Tanrı’nın yasalarına uyduğu sürece krallara itaat edilmesi gerektiği şeklindedir. Reform hareketiyle birlikte kilisenin otoritesini sarsılmasıyla itaat düşüncesi sorgulanmaya başlanmıştır. İslam dini ise Allah’ın emirlerine riayet edildiği müddetçe yöneticiye

itaati zorunlu görmüş, aksi durumda isyanı dini emir olarak inananlarına telkin etmiştir.

Direnme hakkının çağdaş anlamda içeriğini, sözleşme düşüncesi, mülkiyet hakkı ve temel özgürlükler oluşturmaktadır. Ortaçağdan farklı olarak Yeniçağda oluşan direnme düşüncesi dinsel temellerden ayrılarak seküler bir zemine oturmaya başlamıştır. Sistemin içerisinde yer alan insanlara, itaat ettikleri yasaların aynı zamanda yaratıcıları oldukları hatırlatılmıştır. Bu çerçevede direnme hakkında sözleşmenin tarafı olarak yöneticilerin tek başına sorumlu tutulması yeterli görülmemiştir. Direnme hakkını kullanmak isteyen bireylerin özgürlük ve mülkiyet esaslı eyleminin meşru olacağı Aydınlanma düşünürleri tarafından ortaya konmuştur. İnsan hakları ile ilgili beyannamelerde, dünyanın farklı noktalarındaki anayasalar ve hukuksal metinlerde bireylere yönelen baskıya karşı özgürlüklerini koruma amacıyla direnme hakkını kullanmaları meşru olarak kabul edilmiştir.

Sivil itaatsizliğin yer edinmesinde, başarıya ulaşmasında düşünsel ve eylemsel düzeyde en önemli örnekler Sokrates, Thoreau, Gandhi ve King'e aittir. İdam edileceğini bilerek yasa ihlali gerçekleştiren Sokrates'in mahkemede yaptığı savunma manifestoya dönüşmüştür. Hapse atılmak pahasına kelle vergisini ödemeyen, köleliğe karşı olduğunu ilan eden Thoreau kavramın mucidi olmuştur. Şiddetin reddine dayalı *ahimsa* kuralı ve gerçeğe bağlı kalarak direniş *satyagraha* prensibini geliştiren Gandhi, sivil itaatsizliğin felsefi boyunu şekillendirmiştir. Siyahi hareketin sembol ismi King, insanları ırk ve renk temelinde ayrıma tabi tutan yaslara karşı mücadele ederek bunu canıyla ödemiştir.

Sivil itaatsizlik, yasal düzenlemelerin izin verdiği aşamalar ve usuller sonuç alınmadığı takdirde, yasaya aykırı bir şekilde, kamuoyunca algılanabilir, açık şekilde gerçekleştirilen eylemlerdir. Kamuoyunun aklına ve vicdanına çağrı işlevi gören eylem sonucunda oluşacak hukuksal yaptırımı kabul etmesi ve dayandığı ahlaki motivasyon nedeniyle farklı bir eylem tarzıdır. Eylemin amacı her zaman ortak adalet duygusuna vurgu yapmak, sorunların çözümü noktasında demokratik yurttaşların siyasal yönetime katkı sağlamak olmuştur. Bu uğurda müzakereci ve uzlaşmacı tutumdan asla vazgeçmemektedir.

Ahlaksal durumu hukuksal durumdan daha üst bir düzeyde kabul eden sivil itaatsizlik meşruluğunu yasalardan öte ahlaki normlardan ve evrensel değerlerden almaktadır. Ahlaki ve vicdani gerekçeler ile ortaya konan eylemlerin iktidar sahiplerince değerlendirilmesi farklılık arz etmiştir. Siyasal sistemin yararına bir itiraz türü olarak algılanması eylemleri önemli kılmıştır. Hukukun egemen olduğu devletin sivil itaatsizlik eylemlerini siyasal ve toplumsal kültürün tepkisel davranışlar bağlamında normal olarak algılaması kendisini yeniden üretmesine katkı sağlayacaktır. Yurttaşlar ile yöneticiler arasındaki siyasal yönetim ilişkisi bu sayede daha tutarlı hale gelecektir. Demokrasinin var olduğu sistemlerde çoğunluğun egemenliği, iktidarın sınırlandırılması gibi sorunların aşılması için itaatsizlik kültürünün belirli bir olgunluk düzeyinde bulunması faydalı olmaktadır.

Yasaya aykırı eylem olan sivil itaatsizlik, adaleti gerçekleşmesine yardımcı bir unsur olması noktasında değerlendirilmelidir. Adaletin gerçekleşmesi için mücadele eden sivil itaatsizlik aynı zamanda yasaları ihlal etmesinden ötürü niyeti taşımasına rağmen pozitif hukukun ilkeleri açısından tartışılması yeterli olmamaktadır. Diğer eylem ve protesto biçimleri gibi suç unsuru taşıdığından yasal metinlerde sivil itaatsizliğin karşılığına rastlamak mümkün değildir. Yüce bir değerden kaynaklanan bir motivasyon ile harekete geçen eylemcinin nihai amacı kamuoyu vicdanında karşılık bulabilecek davranışlara imza atmaktır. Sivil itaatsizlik, anayasal düzene ve kamu otoritesine zarar vermek gibi bir gayeden uzak durmakta, ilkesel olarak bunu ret etmektedir. Bununla birlikte hukuki normları yeniden düzenlenmesi için zaman zaman zorlayan ve yasaların sorgulanmasını isteyen pasif direnme yöntemidir.

Osmanlı döneminde tımar sistemi bozulması, vergilendirme, iltimas, rüşvet gibi nedenlerle ortaya çıkan Celali İsyanları ekonomik, sosyal ve siyasi içeriklidir. Bu dönemdeki direnme şekilleri isyan karakterli gerçekleşmiştir. Osmanlı direnme hareketlerinin biçimsel yönden değiştiği Tanzimat döneminde hukuki alandaki düzenlemelerin netice vermemesi muhalefetin cemiyetler ve fırkalar yoluyla kurumsallaşarak itirazlarını yükseltmesiyle sonuçlanmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki direnme hareketlerinin siyasi amaçlı olmasıyla beraber cuntacılık, tedhişçilik, darbecilik unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır.

Türk devlet ve toplum geleneğinde yer alan siyasi, dini, sosyo-ekonomik saiklerle düşünüldüğünde baskıya karşı direnme hakkı yeterli düzeyde gerçekleşmemesi anlaşılabilir. Kanunları uygulamada adalet prensibini esas alan devlet mekanizmasının meşruiyetini ilahi nitelikli kabul edilmesi, yöneticiye itaatin kutsallık mefhumu içerisinde yer alması direnme kültürünün oluşmasını zorlaştırmıştır. Türk devletlerinden tevarüs eden egemenlik ve adalet ilkesinin yanında İslam siyasal düşüncesindeki halifeye itaati zaruri kılan emirler direnme konusunda cılız bir geçmiş oluşmuştur. Otoriteye karşı olmasının zem edilen tarafını bulmak mümkündür. Padişaha ve temsilcilerine karşı girilen her davranış isyancılık ve eşkıyalık olarak görüldüğünden bastırılmıştır. Sivil itaatsizlik hareketlerine uygun düşen eylemler Osmanlının devlet anlayışı ve tarihsel koşulları dikkate alındığında görülmemiştir. Osmanlının son yüzyılındaki batılılaşma dönemindeki aydınların düşünceleriyle siyasi ve sivil muhalefeti oluşması ile itaatsizlik eylemleri gündeme gelemeğe başlamıştır.

Türkiye’de direnme hakkının varlığı ve gerekçesi anayasalar bağlamında incelendiğinde yazılı bir düzenleme sarih bir şekilde bulunmamaktadır. 1921 ve 1924 Anayasa’sının bu haktan söz edilmemesi yeni kurulan devletin ve tarihi şartların bu duruma izin verecek şekilde müsait olmayışı ile izah edilebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten bu yana yapılan anayasalar içerisinde 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası düzenlenen 1961 Anayasa’ bahsetmektedir. Anayasanın giriş kısmında cumhuriyet değerlerinden uzaklaşan siyasal iktidara karşı direnme hakkını Türk Milleti adına Türk Silahlı Kuvvetleri’ne vermiştir. Direnme hakkının devrim şeklinde belirleyen 1961 Anayasası’na karşın 1982 Anayasa’sında bu konuda doğrudan veya dolaylı herhangi bir madde bulunmamaktadır.

Sivil itaatsizlik türü eylemlerine Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle 1980’li yıllardan sonra başvurulmasında küreselleşme, liberalizm ve özelleştirme politikalarının etkisi büyük olmuştur. Türkiye’nin siyasal açıdan toplumun ve bireyin devlet karşısında hiç olmadığı kadar güçlü olması durumu izah etmektedir. Değişen dünya koşulları bireyleri ülkeyi ve kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında aktif hale getirmiştir. Medyanın sunduğu imkânlardaki artış eylemleri görünür kılmıştır. Eylemlerin kamuoyunca kabul edilebilirliği için siyasi kültürün daha fazla olgunlaşmasını beklemek gerekmektedir. Sivil itaatsizlik eylemlerinin Türkiye’de

olumsuz şekilde algılanmasında siyasi kültürün baskı karşısında sabır ve bekleme öğeleriyle donanmış olması, sistemin güvenlik kaygılarının müsaade tanımamasından kaynaklanmaktadır.

Kimi zaman bireysel, kimi zaman gruplar şeklinde protesto ve eylemler ortaya koyan sivil itaatsizlik düşüncesi diğer toplumsal hareketlerin, medyanın, baskı gruplarının siyasal ve toplumsal düzenin işleyişine yönelik eleştirel katkılarının aynısını yapmıştır. Eleştirel düşüncenin yurttaşlara hâkim olması, yasaların ve düzenlemelerin sorgulanmaya tabi tutulması kamu düzeninin iyileştirilmesine katkı sağlamıştır. Sivil itaatsiz eylemleri sayesinde yer yer yasal düzenlemelerin müzakereye açılarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Siyasal iktidarların kendilerini sivil kontrol mekanizması tarafından denetlenmesine idari anlamda kurum kültürü yenilenmesine ve kamusal pratiklerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Politik arenadaki değişim alanı genişletilmesine, çatışma alanlarının azaltılmasına katkı sağlamıştır.

1989 Bahar Eylemleri siyasi kültürde grevin dışında sivil eylemlerin hak arama mücadelesinde yöntem olarak kullanılmasına sahne olmuştur. Eylemlerde sivil itaatsizlik yöntemlerinin denenmesi ve eylemcilerin amaca yönelik işbirliği yapmaları önem arz etmektedir. Kamu görevlileri 1993-1994 yıllarında ekonomik sıkıntılardan ciddi şekilde etkilenmeleri üzerine iş bırakma ve yavaşlatma, toplu sevk alma ve serbest kıyafetle işe gelme şeklinde sivil itaatsizlik eylemleri düzenlemişlerdir. 28 Şubat postmodern darbesinin akabinde yurdun tamamında yapılan başörtüsü eylemleri dindar çevrenin geniş katılımlı sivil itaatsizlik eylemleri olmuştur. İlk kez 1971’de başlayan acil servisler dışında sağlık hizmeti vermeyen beyaz eylemler sağlık çalışanların sivil itaatsizlik alanındaki katkılarıdır. Çevresel sorunlara dikkat çekmek amacıyla yapılan sivil itaatsizlik eylemleri, diğer protestolardan farklı olarak Türkiye’de çevresel bilincin oluşmasında öncülük etmiştir. Bergamalı köylülerin siyanürle altın çıkarılması karşısındaki tepkileri kırsal nitelikli ve çoğulcu karakteriyle sivil itaatsizliğin birçok unsurunu taşımaktadır. Cumartesi Annelerinin uzun yıllara yaydıkları, her yurttaşın ruhuna hitap eden evlat acısını ve özlemini içeren eylemleri her politik görüşe hitap etmiştir.

Sivil itaatsizlik eylemleri, toplumun adalete olan inancına hitap etmesi, kamunun vicdanındaki merhamet duygusuna seslenmesi bakımından siyasi içerikten uzak kabul edilmelidir. Eylemelerin bu yönü bireylerin kendileri olarak bu eylemlere empati göstermesine yol açmıştır. Bireylerin demokratik yurttaşlık bilinciyle siyasi sistemin düzeltilmesine katkı sağlamıştır. Sivil itaatsizlik demokratik ve ekonomik açıdan gelişmiş gösteren ülkelerde sistemdeki tıkanıklıkların kamuoyuna haberdar etmeye yardımcı olmuştur. Kamusal otoritenin toplumsal yaşamın her alanının ilgilendiren düzenlemelerinin sivil itaatsizlik eylemleri yoluyla soru sorma etkinliğine dönüşmüştür. Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemleri sayesinde zaman içerisinde yasaların müzakere edilmesi, eylemcileri ile hükümetlerin uzlaşma yöntemini kavramasına katkı sağlamıştır. Eylemlerin aktif hale gelmesi olasılığı iktidar tarafından bir olasılık olarak hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Bu olasılık siyasi iktidar tarafından güvenlik önlemlerinin artırılması ve yasal düzenlemelerin katı şekilde gerçekleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bireysel eylemlerin, toplumsal eyleme dönüşmesi, ardından radikalleşmesi tehlikesi, sistemin tıkanması devletin için tehlike ve risk kategorisinde algılanmıştır.

Türkiye’de farklı kesimler (öğrenciler, aydınlar, kadınlar, işçiler, memurlar, mağdurlar) kendilerini ve içerisinde buldukları ekonomik ve toplumsal sınıfları ilgilendiren sorunlardan dolayı çeşitli eylemler düzenlemektedirler. Bu eylemlerin bir kısmı sivil itaatsizlik eylemleri kategorisine girmektedir. Yapılan protesto ve yürüyüş eylemlerindeki şiddet olgusu eylemin anlaşılmasının önünde her zaman engel teşkil etmiştir. Eylemin içeriği idareciler ve kamuoyu tarafından anlaşılammış, dikkate alınmamıştır. Yakın zamanlarda ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylemleri direniş eylemlerinden farklı bir şekilde meydana gelişle, verdiği mesajın yerine ulaşmasında isabetli olmuştur. Beraberinde yer yer yasaların gözden geçirilmesine, daha olgunlaşmasının sağlanmasına, ertelenmesine, iptal edilmesine zemin hazırlamıştır. Eylemlerin açık ve net oluşu, şiddetten mutlak derecede uzak durması, hukuki sorumluluğun kabul edilmesi özelliklerinden dolayı kamuoyu tarafından doğru algılanmasını sağlamıştır. Demokratik sistemin aksayan yönlerinin düzeltilmesi noktasında bireylerin ve girişimlerin eylemleri uyarı vazifesi görmüştür. Sistemin kendini gözden geçirmesi yurttaşların uyarılarını ciddiye alarak düzenlemeler gerçekleştirmek yolunda ciddi mesafeler alınmıştır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M.A., Köker, L. (1991). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge.
- Ağaoğulları, M.A., Köker, L. (1994). *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge.
- Ahmad, F. (1994). *İttihat ve Terakki* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akşin, S.(2001). *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Yayınevi
- Akal, C.B. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*. İstanbul: Engin Yayınları
- Allen, M. (2011). Sivil İtaatsizlik ve Terörizm- Müzakereci Demokrasinin Sınırlarını Tanımak. *Cogito Düşünce Dergisi*.67,127-153.
- Anbarlı, Ş.(2006). *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Arendt, H. (2001). Sivil İtaatsizlik. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Çoşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Artuk, M. E.(1993). Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku. *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*. 36(41), 651- 661.
- Atay E. (1997). Hukukta Meşruiyet Kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 1. 2,121-161
- Ateş, T.(1996). *Osmanlı Toplumunu Siyasi Yapısı*. Ankara: Ümit Yayınevi.
- Bove, J. ve Luneau,G.(2006). *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*. (İ. Ergüden, Çev.).İstanbul: İletişim
- Çoşar, Y.(1997). Kavram Ve Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik. *Varlık Dergisi*. Mart 1997, 1074-1076
- Çoşar, Y.(2001). *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağlar,B.(1993). Hukuk ve Devlet Felsefeleri ile Hukuk Dogmatığı Açıklarından Hukuk Devletinde Sivil İtaatsizlik Olgusunun Değerlendirmesi. *Argumentum Dergisi*. 36(41) 651- 661.
- Dağtaş, E. (2008). *Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Demir,Ö.(1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Dworkin, R. (2001). Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pratiği. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Çoşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Fromm, E. (1987). *İtaatsizlik Üzerine*. (A. Sayın, Çev.). İstanbul: Gümüş Basımevi.
- Galtung, J. (2001). Gandhi ve Alternatif Hareket. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Çoşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gevgilili, A. (1990). *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Göze, A.(1971). Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar. *İ.Ü.H.F.M.* S.1-4, 24-43.
- Göze, A. (1995). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güriz, A. (2003). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J.(1995). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Habermas, J.(2001). Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harding, W.(1999). Sivil İtaatsizliğe Giriş. *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*.(H. Arslan, F. Ünal, Çev.). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Hocaoğlu, D.(1997). Sivillik ve Demokrasi. Sivil Toplum Özel Sayısı. *Yeni Türkiye Dergisi*. Sayı:18,106-113.
- Işık, S.(2016). *Devrim ve Düzen*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Kafesoğlu, İ.(1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
- Kafesoğlu, İ.(1983). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kant, I.(1995). *Ahlaki Metafiziğin Temellendirilmesi*. Ankara: T.F.K. Yayınları.
- Kapani, M. (1981). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kapani, M. (2000). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karakaş, H. (1999). Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz. *Doğu Batı Dergisi*.(5),172-185
- Karatepe, Ş. (1992). *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K.(1996). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller)*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kıng, M.L.(2001). Birmingham Cezaevi'nden Mektup. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*.(Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Küçüktaşdemir, Ö.(2016) Ceza Hukuku Bağlamında Sivil İtaatsizlik Üzerine Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Dergisi*.65(4), 2195-2239.
- Locke, J. (2002). *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Toplumda Devlet*. (S. Taşçı. Akman Çev.). İstanbul: Metropol Yayınları.

- Mardin, Ş. (1992). *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2002). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, P. (2003). *Anarşizmin Tarihi İmkânsız İstemek*. Ankara: İmge Kitabevi.
- May, T. (2016). *Şiddetsiz Direniş*. (C. Kayaş, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Merton, T. (2003). *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*. (S. Çiftçi, Çev.). İstanbul: Kaknüs.
- Montesquieu (2017). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (B. Günen, Çev.). İstanbul: İş Bankası.
- Mustafa, N.A.(1990). *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*.(V.Akyüz. Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nişancı, Ş. (2003). *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Nişancı,Ş.(2000). *Sivil İtaatsizliğin Teorik Temelleri ve Meşruiyet Meselesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi.
- Nizamülülk.(2014). *Siyasetname*.(N. Bayburtlugil, Çev.).İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ökçesiz, H.(1996). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Ökçesiz,H.(1997).Sivil İtaatsizlik Hakkı. *Sivil İtaatsizlik: Disiplinlerarası Kolokyum*.4.Cilt. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Ökçesiz, H. (1999). Düşünce Özgürlüğünün Sivil İtaatsizlik Alanları. *Yeni Türkiye Dergisi*. Sayı:25,281-287
- Ökçesiz, H.(2011). *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Özlem, D.(1997). Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi. *Sivil İtaatsizlik: Disiplinlerarası Kolokyum*. 4.Cilt. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Platon. (2003). *Sokrates'in Savunması*. (R. Samih, Çev.). İstanbul: K. Kitaplığı.
- Rawls, J. (2011). Sivil İtaatsizliğin Gereçlendirilmesi. *Cogito Düşünce Dergisi*. Sayı:67,167-182
- Rawls, J.(2001). Sivil İtaatsizliğin Rolü. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rawls, J.(2001). Adalet Teorisi. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik* (Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rawls, J.(2001). Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*.(Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rayyıs, M. Z. (1990). *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*. (A. Sarıkaya, Çev.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1997). *Toplum Anlaşması*.(V.Günyol, Çev.).İstanbul: MEB. Yayınları.

- Saner, H.(2001). Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik*. (Y. Çoşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (2000). *Kamusal Alan Demokrasi Sivil İtiraz*. İstanbul: Alfa Yayın.
- Sarıbay, A.Y., Öğün, S. S. (1998). *Bir Politik Bilim Perspektifi*. Bursa: Asa Yayın.
- Sarıca, M. (1996). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayın.
- Selçuk, S. (1993). Ceza Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik. *Argumentum Hukuk Dergisi*. Sayı: 36- 41, 668-678.
- Şahin, A.(2011). Siyasal Düşünceler Tarihinde Sınırlı Devlet Fikri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Dergisi*. Sayı: C.XV (3),311-362.
- Tanör, B.(1999). Anayasa Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik. *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*. Sayı: 36- 41,651- 661
- Thoreau, H. D. ve Gandhi, M. (1999). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. (H. Arslan, F. Ünsal, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Thoreau,H.D.(2001). *Sivil İtaatsizlik. Doğal Yaşam ve Başkaldırı*.(S.Çiftçi, Çev.).İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Topuz, H.(2016). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tosun, G.E. (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*. İstanbul: Afa Yayın.
- Tunçay, M. (1997). Sivil İtaatsizlik. *Sivil İtaatsizlik: Disiplinlerarası Kolokyum*.4.Cilt. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Turgut, N.Y. (1984). *Politik Muhalefet*. Ankara: Birey Toplum Yayıncılık.
- Uyanık, M.(2001). *İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Kaknüs.
- Weber, M.(2017). *Meslek Olarak Siyaset*. İstanbul: Biblos Kitabevi.
- Yurdatapan, Ş.(2000). *Düşünceye Özgürlük 2000*. İstanbul: Çivi Yazıları Yayınevi.
- Zabunoğlu,Y.K.(1963).*Devlet Kudretinin Sınırlanması*. Ankara: Ajans-Türk Matbaası.
- Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye Tarihi*. (Y. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınevi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

https://tr.wikipedia.org/wiki/Virginia_Haklar_Beyannamesi

<https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>

<https://sendika63.org/2010/05/tos-tarihinden-bir-yaprak-buyuk-egitim-yuruyusu>

<https://www.evrensel.net/haber/151628/turkiye-yi-sarsan-iki-gun>

https://uidder.org/1989_bahar_eylemleri.htm

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sokaktaki-muhalefet-ucreti-artirdi-5369112>

<http://bianet.org/bianet/emek/160609-kamu-calisanlarinin-ceyrek-yuzyillik-yuruyusu>

https://www.istanbuleczaciodasi.org.tr/?page=duyurular&anns_ID=5421

https://www.ttb.org.tr/haberarsiv_goster.php?Guid=665b2246-9232-11e7-b66d-1540034f819c

<https://www.greenpeace.org/turkey/harekete-gec/>

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/200-bergamalidan-ciplak-protesto-5361699>

<http://bianet.org/bianet/print/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri>

https://tr.wikipedia.org/wiki/1966_T%C3%BCrkiye_milletvekili_ara_se%C3%A7imleri

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeniden-1-dakika-karanlik-eylemi-39264406>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumartesi_Anneleri

<https://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/inanca-saygi-ve-basortusune-ozgurluk-eylemi-h/8684>

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_a%C3%A7%C4%B1kgrevleri

<http://rightsagenda.org/vicdani-ret-hakki-ve-turkiye/>

<http://www.memursen.org.tr/serbest-kiyafet-eylemimiz-kararlilikla-devam-ediyor>

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti-devam-ediyor-489214.html>

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Elazığ ili Palu ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Gaziantep’te tamamladım. Lisans eğitimimi Marmara Üniversitesi Coğrafya Öğretmenliği Bölümünde tamamladım. 2000 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak göreve başladım. 2009 yılından itibaren çeşitli okullarda yöneticilik görevinde bulundum. Evli ve üç çocuk babasıyım.

VITAE

I was born in 1979 in Palu district of Elaziğ province. I completed my primary and secondary education in Gaziantep. I completed my undergraduate education at Marmara University, Department of Geography Teaching. Since 2000, I started working as a teacher at the Ministry of Education. Since 2009, I have been an executive at various schools. I am married and have three children.

